

מעבר כוחות

1984, דצמבר 296

מפקד ועורך ראשי:
אל"מ אורי דרומי

העורכת: רס"ן רחל רוזנסקי

עורך משנה: אביתר בן-צדף

עיצוב גרפי: דן דולב

שער: גבריאל שמיר

הדברים המתפרסמים בחוברת הם על דעת הכותבים בלבד, ואינם משקפים בהכרח את עמדת צה"ל.

מערכות בית החוצאה של צבא חגנה לישראל

צוות המערכת: סא"ל ישי קורדובה
רס"ן רפאל יקר
רס"ן אבי קובר
ס"ן יזו בשן
צבי עופר
עליזה ציגלר

"מערכות חיומש": העורך רס"ר נסים נפתלי
"קשר ואלקטרוניקה": קצינת עריכה מ' שניר

2 על מה לחמנו, מדוע פינינו, מה השגנו / ד' בן-גוריון
דברי הסבר שנתן ד' בן-גוריון, או ראש הממשלה ושר הביטחון, לנסיבות פרוץ מערכת סיני ולסיבות לפינוי סיני לאחריה.

6 מערכת סיני — היבטים מדיניים / אלוף (מיל') משה כרמל
על המגעים המדיניים, שקדמו למערכת סיני, מספר מי שהיה או שר התחבורה ושותף לשיחות על שיתוף הפעולה עם צרפת.

10 הזירה הערבית על רקע תוצאות מלחמת ששת הימים / סא"ל (מיל') ד"ר משה שמש
מלחמת ששת הימים הפכה את הסכסוך הישראלי-ערבי למוקד הלאומיות הערבית. בעקבותיה גיבשו הערבים את אסטרטגיית השלבים לפתרון מדיני של הסכסוך, תוך שמירת אופציה צבאית — אם תיכשל הדרך המדינית.

19 הבעייתיות של הערכת המודיעין / תא"ל יואל בן-פורת
על הדרך שהמודיעין יכול לנקוט כדי למצות את יכולתו טוב יותר מבלי לשגות. המחבר מציע תיחום ברור בין מה שהמודיעין יכול להעריך לבין מה שאסור לו להעריך.

26 ארמיה 3 חוצה את תעלת סואץ / יונה בנדמן
הלקח העיקרי מהאירועים סביב ראש הגשר של ארמיה 3 במלחמת יה"כ הוא, שהערך יחידות סיוור של צה"ל מנע מידע, שיכול היה לשנות את הרושם המוטעה שהתקבל על המתרחש בשטח.

31 ספינות גבריאלי — בניין הכוח שהביא לניצחון הימי במלחמת יוה"כ / תא"ל אלו
בניית הכוח הימי נעשתה בתהליך ממושך של פיתוח טכנולוגי לצורך המבצעי של חיל הים. סטי"לים מדגם "סער" ו"רשף" היו פריצת-דרך טכנולוגית-מבצעית, שאפשרה סיכונים נמוכים בדרך להשגת עדיפות איכותית בכלי-שיט קטנים ולרכישת עליונות ימית.

41 כוח שריון בשטח בנוי הררי — קרב ג'זין, 8.6.82
הבעייתיות של הפעלת כוח טנקים ללא חי"ר בשטח בנוי הררי. קרב ג'זין אופיין במהירות, שהכתיבה פשוטות תכנונית ושליטה מקרוב של מפקדי הכוחות. המהירות השיגה את מטרתה — הפתעה.

45 חיל האוויר במלחמת שליג / סא"ל (מיל') יוסף עבודי
חיל האוויר הופעל לממש את משימותיו — הגנה על המרחב האווירי של המדינה, השגת עליונות אווירית והשתתפות בקרב היבשה — והשיגן במלואן.

49 יחסי סוריה וברה"מ במבחן מבצע שלום הגליל / ד"ר עורית אברמסקי-בלוי
מבצע שליג הראה, שיחסי סוריה-ברה"מ מורכבים מאוד. סוריה מונעת ע"י חששה מבידה בזירה הבין-ערבית, אך מעוניינת באופציה הצבאית גם מסיבות של לכידות לאומית. מוסקוה מעוניינת לשמור על מעורבותה במזרחית, ואת זה היא יכולה להשיג גם בדרכים מדיניות.

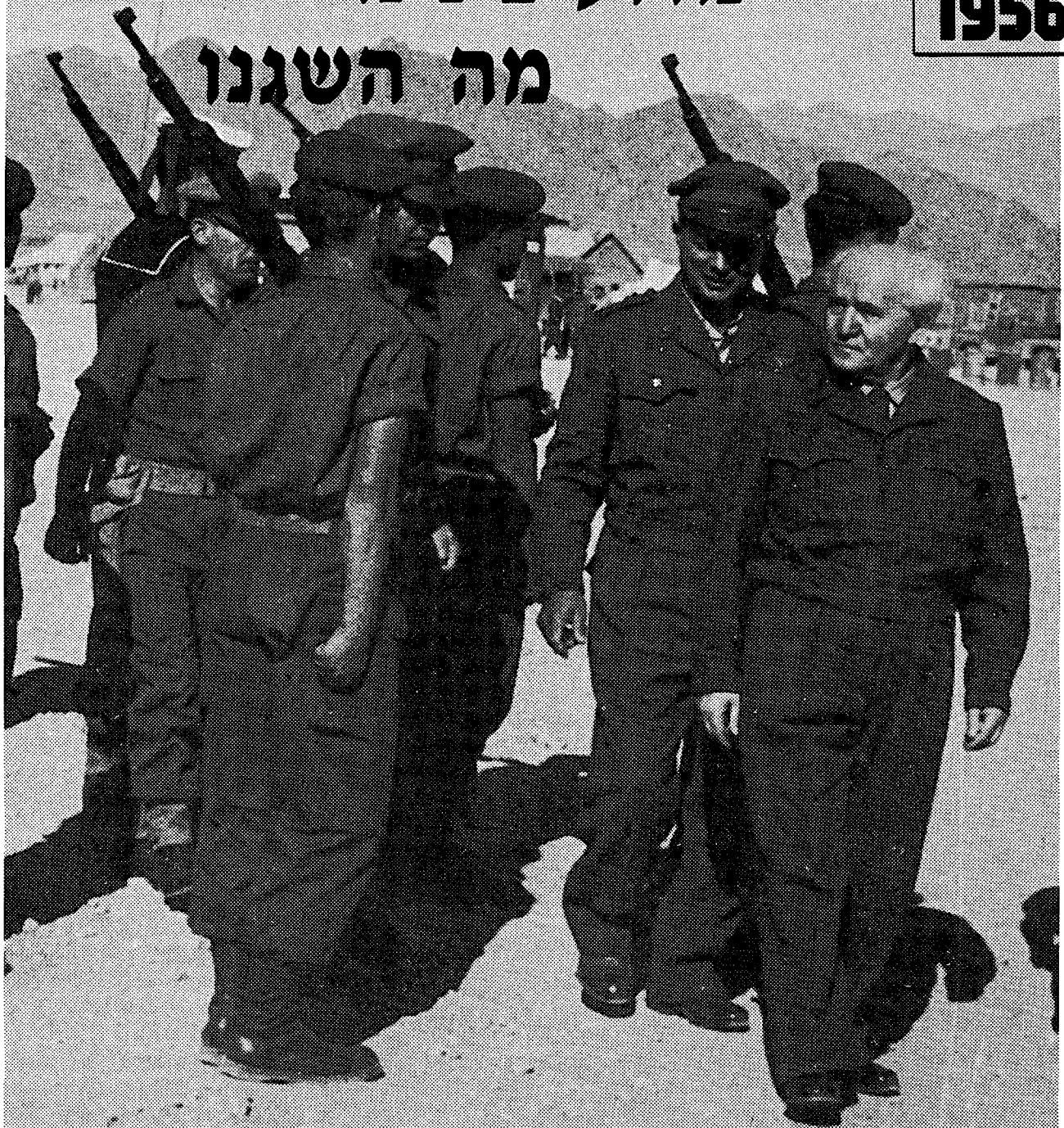
56 סיקור מלחמת שליג — כתבי החוץ, זכויותיהם ואחריותם/ד"ר משה יגר
תקשורת בין-לאומית בלתי אמינה פוגעת בחופש העיתונות ובנשאי סיקורה כאחד. על כן, יש ללבן את סוגיית האתיקה של העיתונאים.

63 ספרא וסימא — במת מערכות לעיון ולביקורת
תגובה של תא"ל י' למאמר של אלימ אלישיב שמשי "אחריות, סמכות ופיקוד יעיל בצבא" (מערכות 293-292, עמ' 40).
תגובות של סא"ל (מיל') ד"ר אלחנן אורן וסא"ל (מיל') יהודה יזו למאמר של שחר שפירא "מקומה של מלחמת דבורה ומהלכיה" (מערכות 293-292, עמ' 88).

דוד בן-גוריון

על מה לחמנו מדוע פינינו מה השגנו

1956

קטעים מחוברת שיצאה לאור בתחילת 1957 — לאחר נסיגת צה"ל מסיני.
בחוברת דברים, שאמר בן-גוריון בכנס קצינים, שנערך לפני הנסיגה,
והסברים, שנתן בוועדת חוץ וביטחון של הכנסת.

לשם מה יזמתי מסע סיני?

א. לשבור כוחו הצבאי של נאצר

מסע סיני היה הכרחי, לדעתי, בגלל הנימוקים האלה: ריחפה עלינו סכנה חמורה ובלתי-אמצעית לאחר הברית הצבאית המשולשת שנכרתה בין מצרים, ירדן וסוריה, ואשר העמידה את צבאות הארצות האלה תחת פיקוד מצרי. אחד והמפקדים שלהם הכריז בפומבי: סוף-סוף הגיע הזמן, שאנו יכולים לבחור את השעה והמקום לתקוף ולמחות את ישראל. והאמירה הזאת היה לה על מה להישען, בכל אופן, לדעת אלה שאמרו זאת. כי שליטי ערב אינם מבינים, גם אינם מסוגלים להבין, מהו הערך של הכוח המוסרי במלחמה. ומתוך התנכרות לגורם הזה, היה להם יסוד גמור להניח שהם יכולים לבחור המקום והזמן ולהביס אותנו, כי יש להם יותר חיילים ויותר נשק מכל המינים, וגם מצב גיאוגרפי נאות יותר, ובהתקפת פתע היו מסוגלים לחבל בנו, אם לא יותר מזה. הגעתי לידי מסקנה, שיש להרוס בלי דיחוי את הכוח המצרי בסיני. כשנעשה הגיוס, היו כמעט כולם סבורים, שהיעד הצבאי הוא במזרח, אולם דעתי היתה, שיש להרוס בסיסי

המטרה לא היתה כיבושים טריטוריאליים. ---

*
ראיתי צורך והכרח ראשוני לשבור את הכוח של האויב המסוכן ביותר, אשר יחד עם בעלי בריתו איים על קיומנו. ---

ב. להנמיך קומתו של נאצר

מטרה אחרת של מסע סיני היתה להנמיך קומתו של הרוזן המצרי, ואין לזלזל בחשיבות הדבר הזה. כממונה על הבטחון עוד מלפני יסוד המדינה, קיננה בלבי כל הזמן דאגה חמורה אחת. אנו יודעים המצב הירוד והשחיתות של שליטי ערב, שזהו אחד הגורמים הראשיים לחולשתם הצבאית. אולם תמיד חששתי, כי עלול לקום איש סגולה, כפי שקם לשבטי ערב במאה ה-7 או כפי שקם לתורכיה אחרי כשלונה במלחמת העולם הראשונה, מוצטפא כמאל, אשר הרים רוח העם, הגביר האמונה בעצמו ועשה אותו לעם לוחם. סכנה זו קיימת ועומדת, והיה נדמה כאילו נאצר הוא האיש הזה. אין זה דבר פשוט, שבארצות שונות דוברות ערבית נושאים הילדים את תמונתו. והנמכת קומתו של נאצר זה היא מעשה מדיני גדול.

ג. לפרוץ המעבר במצרי אילת

והיתה לנו מטרה שלישית, מעשית, ממדרגה ראשונה. היא עוד לא הושגה במלואה — על פי טבעה אי-אפשר להשיגה בבת-אחת ונצטרך להיאבק עליה שנים רבות. --- כוונתי לפריצת נתיב המים מאילת לים סוף. --- לא עשינו מלחמה זו למען כיבוש סיני או למען כפיית שלום על נאצר, ---

*
מטרות מסע סיני היו, כאמור, לא כפיית שלום על נאצר ולא כיבושים טריטוריאליים, אלא הבסת כוחות הצבא המצרי בסיני ובעזה, הנמכת קומתו של נאצר, פריצת המעבר דרך מצרי טירן. ---

המערכה המדינית

ידענו מראש, שהמאבק המדיני יהיה קשה וממושך. מאז קום המדינה חלו שינויים חשובים במעמדנו הבינלאומי ובנסיבות הבינלאומיות הקובעות את מאבקנו. ---

*
בסיום מערכת סיני רצינו קודם כל להרוויח זמן, למען נוכל להסביר לעולם מה היו מטרות מסע סיני, מדוע היה מוצדק ומהי התכלית הפוליטית שאותה אנו רוצים להשיג. גורלה של ישראל תלוי בשני דברים: בכוחה ובצדקתה. בנבצע סיני הוכחנו את הדבר הראשון, את כוחנו; במאבק המדיני היה עלינו להוכיח את הדבר השני, את צדקתנו. ונדמה לי, כי במשך הזמן שעבר, מאז ראשית נובמבר ועד ראשית מרס, נעשה הדבר במיטב יכולתנו, ושני העניינים העיקריים שלנו — ענין חופש השיט במפרץ אילת וענין הפיידאיון — שלא היו ידועים בעולם אלא אולי ליחידים סגולה, נעשו לקנין דעת הקהל העולמית כאשר לא נעשה שום ענין אחר, אפילו לא של מעצמות גדולות. במשך ארבעת החדשים היתה דעת הקהל העולמית עסוקה כמעט אך ורק בבעיות ישראל. --- גבורת צה"ל במסע סיני היתה המנוף, שנתן את האפשרות לעשיית הסברה זו. בהצלחת מסע סיני היתה טמונה הצלחת מסע ההסברה.

השלב הראשון

*
במאבק המדיני היו שלושה שלבים. השלב הראשון נמשך מראשית המסע עד 11 בפברואר. ---

עד ל-11 בפברואר לא היתה אוזן קשבת לתביעותינו. המזכיר הכללי של או"ם נקט עמדה נוקשה, שעל ישראל לקיים קודם כל ההחלטה הראשונה של או"ם ולסגת, ורק לאחר שניסוג מאחורי קווי שביתת-הנשק נוכל לבוא בתביעות, ורק אז אפשר יהיה לדון בהן או לא לדון, אבל עד אז — לא. זו היתה גם עמדת או"ם.

*

השלב השני

אבל לאחר שפינינו רוב השטח בסיני והודענו כי לא נוזז יותר, לא מהרצוה ולא מחוף המצרים, אם לא נקבל בטחונות בנוגע לרצוה וחופש השיט, חל מפנה בממשלה האמריקנית. זה היה ב-11 בפברואר. והמפנה חל, לא מפני שראשי השלטון חזרו בתשובה, אלא משום הלחץ העצום של דעת הקהל האמריקני לטובתנו, שהלך והתגבר. ---

*

הדבר העיקרי שהיה במפנה זה הוא, שאמריקה הודיעה, עוד לפני שאנו ניסוג, שהיא מתחייבת על חופש השיט במצרי טירן ומפרץ אילת, מכירה שזה נתיב מים בינלאומי ויש זכות לכל מדינה, ולמדינת ישראל, לשיט חופשי ובתום לב במצרי טירן; היא תשתמש בזכותה זו ותייעץ ותעודד את חברות הספנות שלה להשתמש בזכות השיט ותקרא גם למדינות מימות אחרות ללכת בדרך זו. ---

*

השלב השלישי — הצעת צרפת וקנדה

ואז חל מפנה שני: באה הצעת קנדה וצרפת, ונראה היה כאילו גם הממשלה האמריקנית מצטרפת להצעה זו. ---

*

והנה עמדה לפנינו הברירה: לקבל או לא לקבל הצעה זו. דעתי הנחרצת היתה — לקבל. ---

*

מדוע הייתי בעד קבלת ההצעה

הצרפתית-קנדית

בשלב השלישי הזה — עם הפניה של צרפת וקנדה — היה ברור שזהו המפנה החיובי האחרון, האפשרי באו"ם ובדעת הקהל בעולם. ---

והשאלה היתה — או שאנו מנתקים יחסינו עם או"ם ואומרים: ייעשה מה שיעשה, אנו נעמוד על שלנו; או שניאחז בסיכויים שבהצעה זו לסידור הענינים, אם כי יש בסיכויים אלה גם סיכונים.

*

הסכנה של סנקציות מוסריות

באותם הימים היו שתי הצעות באו"ם: היתה ההצעה של הגוש הערבי — על סאנקציות כלכליות, מוסריות וצבאיות נגד ישראל, אשר ייתכן שלא היתה משיגה רוב של שני שלישים, --- והיתה הצעה שניה של אמריקה, כי על ישראל לפנות את עזה ואת חוף המצרים במשך שלושה או חמישה ימים, ואם לא תפנה — תתכנס העצרת ותדון על אמצעים שיש לנקוט נגד ישראל. --- לא היה ספק, שההצעה האמריקנית תקבל שני שלישים, ואם לא ניסוג במשך שלושה או חמישה ימים — שוב תתכנס העצרת ואז היתה אמריקה מציעה סאנקציות או אמצעי לחץ אחרים נגד ישראל. --- נתאר לנו רק סאנקציה קלה זו של קריאה חזרה של ראשי השגרירויות, כלומר שמכריזים על ישראל כעל ארץ מנודה.

*

יהדות העולם מול ישראל מנודה

ועוד דבר: אנו חלק קטן של עמנו, 13%, ורובו הגדול של העם היהודי מפוזר בעולם. חלקו משותק ומנותק מאתנו בעל כרחו ואין לקחת אותו בחשבון לעת עתה. רובו של העם היהודי חי בארצות החופשיות, אבל היהדות בתוכן אינה חופשית. גם בארץ הכי חופשית היהודים הנם כבולים. --- ואנו לא יכולים, בכל מה שאנו עושים בארץ, לא לקחת בחשבון, לא רק עזרת היהודים, אלא גם מעמדם, צרכיהם הם. אני מסופק אם המנהיגים היהודים היו יכולים או מעיזים, לעמוד לימינו במקרה של נידוי עולמי.

100,000 יהודים או 300,000 ערבים

והיה שיקול נוסף, רב משקל. --- אבל המדינה הזאת שאנו הקימונו — לא הקימונו בשביל 650,000 היהודים שהיו בה ביום היווסדה, ולא בשביל המיליון וחצי מיליון היהודים שנמצאים בה עכשיו, אלא בשביל כל יהודי שאינו רוצה ואינו יכול להשאר במקום גלותו. ---

*

ומה היה קורה במפרץ אילת?

ועתה לענין מפרץ אילת. כשפינינו את סיני, נשארנו על חוף המצרים, ודרשנו שכוח או"ם יקח את מקומו עד הסדר של

שלום. כמובן, לנו חשוב לא החוף ולא האיים, אלא השיט ממש. וסבורני כי בענין הזה השגנו הישג רב, אם כי מטרתנו טרם הובטחה בשלימות ובוודאות מוחלטת. ---

*

השיקול העליון

ועכשיו אני מגיע עוד לשיקול אחד, שבעיני הוא השיקול העליון. אני אולי לא פחות מאשר מישהו אחר מכיר כוחו של צה"ל, ואני חושב שהוא עוד רחוק משיא יכלתו, והוא צריך להשתכלל ולגבר חיילים, להעלות אימונו וכושר מלחמתו, וגם להצטייד בציוד יותר יעיל ויותר חדיש. ידעתי היטב הערך המוסרי שבהכרעה צבאית, מה משקלו של היתרון המוסרי בהאבקות צבאית, אבל אני גם יודע שבלי כלי עבודה חדישים, החייל המאומן והאמיץ ביותר — ייכשל. אם יעמוד חוליגן עם רובה ביד מול איינשטיין, אינני מאמין שאיינשטיין יוכל להתגבר עליו בידיים ריקות. דרושים כלי-נשק. ודבר ציודו של צבאנו אינו כה פשוט. נשק אין משיגים בכל חנות. אני יודע בכמה קשיים ומאמצים עלה בידינו להשיג השנה הציוד הצבאי, אני יודע איך הדבר הזה נעשה. מסופקני אם יש מדינות רבות בעולם המוכנות לתת לנו נשק באותם התנאים, בהם ניתן לנו הנשק בקיץ שעבר ואשר עליו שר המשורר אלתרמן.

אבל לצייד הצבא אחת-לעולמים — לא ניתן ולא יינתן. מזמן לזמן יש מן ההכרח לחדש הציוד. הכלי שהיה לפני שנתיים המובחר ביותר, ביחוד בחיל האויר — היום איננו שווה כמעט כלום. הצלחנו להשיג השנה כלים שיכלו להתמודד — והם התמודדו — עם "מיגים" והפילו אותם. אבל יש לא רק מיג 15; יש מיג 17 ו-19 שנגדם הסילון שהיה בידינו לא יעמוד. בתקופה הקרובה — ואינני יודע מה יהיה בעתיד הרחוק, — אין סיכוי שברית-המועצות תתן נשק גם לישראל הקטנה והנצורה, אבל יש בטחון שהיא תעניק נשק לסוריה ולמצרים. ואני יודע המאמצים הנואשים שעשינו השנה להשיג נשק. ורק מעטים בארץ יודעים כיצד ואיך השגנו הנשק אשר השגנו ובאיזה תנאים.

ואני שאלתי את עצמי: — מה יקרה אם חלילה נהיה מנודים על-ידי או"ם, על ידי ברית-המועצות וארצות-הברית, לאחר שלא נקבל גם ההצעה של שתי המדינות הקרובות לנו ביותר, שהן היחידות בעולם שהציעו לנו סילוני קרב? מה יהיה אם בעוד שנה או שנתיים נצטרך להגן על השיט שלנו במצרי יטבת ובמפרץ אילת? לנאצר ולשאר אויבינו שוב יהיה שפע ומבחר של נשק סובייטי, ובפנינו כל הדלתות תהיינה סגורות. אני מודה ומתוודה: לא הייתי מוכן לקחת על עצמי את האחריות האיומה הזאת כלפי ההיסטוריה היהודית. --- אל נהיה שיכורים מהניצחון. המפואר שהיה לנו עכשיו. מיד לאחר הקרב בסיני עשיתי ניתוח המצב האסטרטגי בפני סגל המפקדים והסברתי, כי בסיבוב הבא יהיו כל התנאים אחרים, ומה שקרה בסיני לא יקרה עוד. וחלילה לנו להשאיר בעוד שנה-שנתיים, בשעה שנצטרך להגן או על השיט או על קיומנו, את צה"ל רק בנשק הזה שיש עכשיו בידינו! אני הייתי חושב זאת לפשע איום, הפשע הגדול ביותר, נגד העם היהודי ונגד מדינת ישראל. ---

*

מה השגנו

ואם אשאל בסיכום דברי: האם השגנו הכל? — אומר: לא; ואם מי שהוא יאמר: לא השגנו כלום — אינו אומר האמת. השגנו דברים גדולים וחשובים.

השגנו הכרת חלק גדול של העולם — לא של העולם כולו, בזכות השיט שלנו ובזכות להשתמש בכוח על מנת להגן על השיט.

השגנו אפשרות, שאניות לא ישראליות — אניות משא ואניות נפט — יבואו לאילת ואניות ישראליות יבואו לנמלי אסיה ואפריקה.

השגנו אפשרות לגשת למפעלים קונסטרוקטיביים עצומים, שלא העזנו לחלום עליהם לפני מבצע סיני, ואשר מבצע סיני בא ליצור התנאים לביצועם — זהו בנין אילת, ישוב הנגב וקריעת ים סוף.

השגנו אפשרות של מחקר אטומי חשוב לצרכי שלום, אשר במובן הכלכלי עשוי לשנות מצבנו מהקצה לקצה.

השגנו הכרת חלק גדול של העולם בבעיות הבטחון של ישראל ברצועת עזה ובסכנת הפיידאיון.

ואני חושב שגם במובן הכבוד הישראלי יצאנו ממסע סיני ברכוש גדול. --- אני מקבל עתונים מאירופה, מאמריקה, מאסיה, לא כולם מארצות ידידותיות, ואני מעז לומר שאין עכשיו, לא בארצות הקטנות ולא בארצות הגדולות, ממשלה כל כך מכובדת כממשלת ישראל. לא מצאתי בשום עתון כבוד ותהילה לאיזו ממשלה שהיא, שישתוו עם הכבוד ותהילה שחולקים היום לממשלת ישראל זו, הקטנה והמצערה. ---

מערכת סיני – היבטים מדיניים

אלוף (מיל') משה כרמל*

נערך מהלך ערכי מחושב ומתואם, בראש שנת מצרים, המכוון לאגירת כוח צבאי גדול, ומטרתו להגביר את המצור על ישראל, לערער את אורח חייה הפנימיים ולהיערך לקראת הכרעתה במלחמה בכוא הזמן. ברית זו עמדה להיכנס לתוקפה באוקטובר אותה שנה.

בממשלת ישראל רווחה באותה עת התחושה כי השפעת הצבאית העוינת מתהדקת והולכת, וכי אם לא נשכיל לפרוץ טבעת זו ולסכל את היערכות האויב, נאבד את עדיפותנו הצבאית על פני שכנינו, על כל המשתמע מכך.

מאז ומתמיד דבקנו בהנחה בסיסית – שאי אפשר להרפות ממנה ואסור לשומטה – שמדינת ישראל חייבת לשמור על עדיפות צבאית על כל צבאות ערב גם יחד, ולהיות מסוגלת להתייצב מול כל צירוף אפשרי של צבאות אלה, אם תפרוץ מלחמה, שכן רק עדיפות כזו יש בה כדי להעניק לנו ביטחון בקיומנו.

מרכזי האוכלוסיה הגדולים, וזכורני כי לא אחת בנסיעה לילית מתל-אביב או מירושל לים הביתה לנען, הייתה חרדה כלשהי מכרסמת בלב, והציק החשש מפני ההפתעת שצופנת הדרך.

באותה שנה נחתמה עסקת הנשק הציכית-מצרית. למעשה היה זה מהלך של התעצמות צבאית אינטנסיבית של מצרים בנשק סובייטי וזו החלה להיות סכנה של ממש לישראל. ידיעות מפורטות על כלי הנשק ועל אמצעי הלחימה, שהגיעו לנמלי מצרים ועל מאמציהם של המצרים לקלוט את הנשק החדש והמ-שוכלל ביחידותיהם המבצעיות, הגיעו לאוני ממשלת ישראל והיוו נושא לדאגה רבה. על רקע זה מדאיגה הייתה העובדה שבמחצית השנייה של אותה שנה נכרתה בין מצרים לבין ירדן ברית לשיתוף פעולה צבאי והושג הסכם בדבר כינון פיקוד אחיד לצבאותיהן. המסקנה שנבקשה מכל המהלכים הללו הייתה כי

שנת 1956 הייתה שנה קשה לישראל, קודרת ומלאת חרדות. כשבע שנים לאחר סיום מלחמת השחרור התנפצו כליל החלומות שנתקמו בסוף המלחמה, והתקוות כי סיום המלחמה והסכמי שביתת הנשק, וכן הרגיעה שחלה בארץ, יובילו להסדרי שלום בעתיד, נתברו כליל. המצב ששרר היה קשה. בביטחון השוטף חלה התדרדרות חמורה. אנשי כנופיות עוינות הסתננו לארץ מגבולות מצרים וירדן ופגיעותיהם, אשר הלכו ותכפו, ערערו את הביטחון ואת החיים התקינים בישראל. פעולות הגמול שערך צה"ל מעבר לגבול, והפגיעה בבסיסי הפדאיון ובריקוזי האויב – לא זו בלבד שלא הפסיקו את פעולות הפדאיון, אלא שהרעה אף התקרבה אל

* היה מפקד חזית הצפון במלחמת העצמאות, ופרש מן השירות בצה"ל ב-1950. במערכת סיני היה שר התחבורה בממשלת ישראל, ואחד השרים הבודדים שהובאו בסוד המבצע למן התחלת תכנונו.

אלא שבמהלך שנת 1956 החלה רווחת תחושה כי במדינות ערב, ובעיקר במצרים, מתרחש תהליך של התעצמות צבאית בעוד שאנו דורכים במקום, והזמן פועל לרעתנו. הבעיה החמורה ביותר שניצבה בפנינו באותה עת הייתה כיצד להשיג נשק שבאמצעותו נוכל להדביק את ההתעצמות הערבית. שכן רכישת נשק הייתה כרוכה בקשיים מדיניים, ובאותה עת נראה היה כי כל הדלתות סגורות בפנינו. כל מקורות הרכש שעמדו לרשותנו לפני מלחמת השחרור, ובשנים שאחריה נסגרו בפנינו. די אם נזכיר כי הנשק שקיבלנו בעבר מהגוש המזרחי, לא עמד לרשותנו והוא הדין לגבי הנשק הבריטי, ואילו ארה"ב דבקה באמברגו שהטילה עלינו. שליחי מדינת ישראל, גלויים ונסתרים – ולא תמיד דיפלומטים, מדינאים או נציגים רשמיים של הממשלה – התרוצצו במקור מות שונים בעולם וחיפשו אחר מקורות להתחמשות. הם גם תרו אחר הנסיבות המדיניות שבהן נוכל לפרוץ למקורות לנשק.

צרפת הייתה נתונה באותה עת במלחמה קשה ואכזרית שתבעה ממנה קורבנות רבים. היא ניהלה מאבק איתנים על אלג'יריה ולמרות הדם הרב שהקיזה וחרף מצוקתה הכללית הקשה לא נואשה מהאחיזה שם.

הצרפתים סברו שמצרים של נאצר היא אחד ממקורות הכוח החשובים ביותר שמהם יונקים האלג'ירים, ולפיכך אם רוצים להחליש את עצמת המלהמה האלג'ירית נגד צרפת, ואי אפשר להכות את האלג'ירים מכה ישירה באלג'יריה עצמה, הרי מכה רצינית, שישאל תנחית על מצרים, תוכל להחליש את המלהמה האלג'ירית נגד צרפת. אנו היכרנו גישה זו משיחות שניהלנו עם הצרפתים, והתברר שמנו שהיא תוכל לסייע לנו בכל הכרוך בשיתוף הפעולה בינינו בתחום הנשק. אך אני עצמי, שהכרתי את הבעיה האלג'ירית מקרוב, לא האמנתי שאמנם יהיה בכך זה כדי לשנות באורח יסודי את יחסי הכוחות ואת מצב המלחמה בין הצרפתים לאלג'ירים.

ב-1955 שבתי לארץ מצרפת לאחר שהות בת כמה שנים בשליחות, בלימודים וככתב של היומון "למרחב". בתוקף תפקידי ערכתי סיור יסודי באלג'יריה ובתוניסיה ערב פרוץ המרד. נפגשתי עם אנשים בעלי ידע, השתדלתי ללמוד את הבעיה מקרוב וגם פרסמתי ב"למרחב"

שורת מאמרים על נושא זה עצמו. מוכן שכבר אז ניתן היה לחוש בתסיסה ובהתעוררות של תנועה לאומית גדולה ועזה באלג'יריה, עוד לפני פרוץ המרד עצמו. המרד פרץ, אמנם, כמה חודשים לאחר שהייתי שם, אולם כבר בעת שהותי שם הערכתי שעומד לפרוץ מרד וכי לכשיפרוץ, עלולה צרפת להידחק למצב שהיא תאלץ לעזוב את אלג'יריה, דבר ששום צרפתי לא העלה אז על דעתו, וודאי לא על דל שפתיו.

המלחמה באלג'יריה הכבידה על צרפת הן מבחינה כלכלית והן בשל הקרבנות באדם שנגרמו. צרפת הניחה שישראל חזקה – שתתייצב נגד נאצר, בהיקף קטן או גדול, אפילו רק במלחמה נמרצת נגד הפדאיון הבא ממצרים – תוכל להקל בלחץ על צרפת באלג'יריה. וכך, מצאנו בצרפת אוזן קשבת בכל הנוגע לאספקת אמצעי לחימה לישראל ובמרצת אותה שנה אף קיבלנו ממנה כלי נשק עוד בטרם הידברות יסודית, או הסכם, על פעילות משותפת.

באותה עת, סגר נאצר את תעלת סואץ ואת מצרי טיראן. בכך ניתק לפתע הקשר הימי הדרומי שלנו עם ארצות אפריקה הידידותיות לנו. צעד זה של הלאמת תעלת סואץ גם פגע חמורות בשיט הבריטי במימי הדרום, והבריטים גם הם חיפשו דרכים להכות בנאצר ולחסום את ניסיונו להשתלט על תעלת סואץ ולפתחה מחדש. בנסיבות אלה נפתחו שיחות בין נציגים של מדינת ישראל, לבין מדינאים צרפתים ונציגים של הצבא הצרפתי. השיחות נערכו בשלב ראשון באורח בלתי רשמי ומבלי ששני הצדדים קיבלו את הסכמת ממשלותיהם.

★

באחד מאותם ימים, נערכה ישיבה שגרתית של ממשלת ישראל וכרגיל נדונו בה בעיות הביטחון של אותה עת: פעולות גמול, ביצור היישובים, אבטחת הדרכים וכו'. בתום הישיבה נתבקשנו – שר הפנים דאז, בר יהודה ז"ל, ואנוכי, שכינת' כשר התחבורה – להיכנס לחדרו של ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן גוריון. בחדרו של בן גוריון, המתניו כבר הרמטכ"ל משה דיין ז"ל, ושמעון פרס, שהיה מנכ"ל משרד הביטחון. בן-גוריון תיאר בפנינו את מצבנו הקודר, והדגיש את ההכרח לפרוץ את המצור שהיינו נתונים בו בכל המובנים. הוא סיפר גם כי בצרפת נתקיימו כבר שיחות ראשונות

בדבר השגת נשק צרפתי וכי יש לשלוח בדחיפות משלחת מתאימה שתבוא בדבר עם גורמים צרפתיים רמי דרג כדי להשיג את הנשק ולהרחיב את שיתוף הפעולה בינינו לבינים.

לא התקשיתי להבין מדוע דווקא בר-יהודה ואני הובאנו בסוד העניין. אנו היינו שני השרים של סיעת "אחדות העבודה" בממשלה והיו לנו ויכוחים רבים עם בן גוריון בעיקר בתחום המדיני, אך, בנושא אחד – הנושא הביטחוני – שררה בינינו תמימות דעים. "אחדות העבודה" הייתה אמונה מאז ומתמיד על אקטיביזם ביטחוני וכאלה היו גם דעותיו של בן גוריון בתחום זה. כל אימת שנושא פעולות הגמול עלה בשיבות הממשלה קמו להן מתנגדים, אך בינינו לבין בן גוריון נתקיימה מעין ברית בלתי כתובה בנושא זה, וכמוהו סברנו כי על ישראל לעמוד איתן ולהגיב כיאות. בן-גוריון יכול היה, אפוא, לסמוך עלינו הן בכל הכרוך בתמיכתנו במהלך הצבאי המקיף, שכבר נצטייר אז בראשו, והן בהקפדה על הסודיות ההכרחית – כאשר גם אנשי מפא"י טרם ידעו על שהתרחש בישיבה זו, ואפילו שרת החרץ, גולדה מאיר טרם הוכנסה בסוד העניינים. בסיכומה של ישיבה זו, הורכבה משלחת בהשתתפות שני חברי ממשלה – גולדה מאיר ואני; הרמטכ"ל משה דיין, ושמעון פרס, מנכ"ל משרד הביטחון והוטל עלינו לצאת לצרפת.

★

יצאנו את הארץ בסודיות רבה ובדרך מפותלת. טסנו מעל שמי מצרים, לתוניסיה, שהייתה כבר עצמאית באותה עת ונחתנו בבסיס הימי הצרפתי של ביזרטה, שם הייתה ממוקמת מפקדת חיל המצב הצרפתי שעוד נותר בתוניסיה. כולנו היינו מצוידים ברכונים זרים (שלי לדוגמה היה יוגוסלבי) והופענו כמשלחת מטעם האו"ם כאשר מארחינו המפקדים לא ידעו כנראה שאנחנו באים מישראל. טסנו במפציץ צרפתי שעשה דרכו בטיסה נמוכה מעל מצרים. מתוניסיה, המשכנו לפנות בוקר במטוסו של דה-גול שהיה בידי חיל האוויר הצרפתי, לשדה תעופה צבאי בסביבות פריז. מטעמי סודיות שוכנו בבית מלון שנמצא מחוץ לפריז. למחרת התייעצנו במשך חצי יום כדי לקבוע את פרטי השיחה שנקיים עם הצרפתים. דבר בואנו היה ידוע רק לנציג משרד הביטחון, יוסף נחמיאס, ואנו החלטנו להתקשר לשגריר ישראל בפריז יעקב צור, ולספר לו על בואנו.

שותפים בשיחות עם הצרפתים: גולדה מאיר, או שרת העבודה, ומשה כרמל, או שר התחבורה.

אם ייערך מבצע מתואם בשיתוף פעולה הרי ברור שהם יכניסו מספר ניכר של מטוסים צרפתיים; כן מסרו לנו, כי הסכימו עם הבריטים, בשלב מסוים שקפ" ריסיין תהיה הבסיס להתקפות אוויריות על מצרים בפעולה המתואמת הזו. אולם, סמוך לשיחות האלה הם הודיעו לנו כי האנגלים נרתעו מכך ואינם מסכימים לתת לחיל האוויר הצרפתי את בסיסי קפריסין לצורך פעולה זו, ושאלו אותנו אם נהיה מוכנים ששדות תעופה ישראליים ישמשו בסיס לפעולה. אנחנו לא היינו מוסמכים, כמוכנן, להשיב על שאלה זו וביקשנו להביאה בפני הגורמים המוסמכים שלנו. לפני ההכרעה על הפעולה הצבאית המשותפת היה, כמוכנן, הכרח לבחון את הזירה המדינית הרחבה יותר, וקודם כל את התגובות הצפויות מצד שתי המעצמות הגדולות, ארה"ב וברית המועצות. לאחור שיקול מרוקן, נסתכמה בקרבנו ההנחה, כי התגובה האפשרית של מעצמות אלו אף ששיעורן שלא תהיה אוהדת, ואפילו תעורר תרעומת קשה — לא תהיה מסוכנת במיוחד עבורנו כנסיבות המדיניות המיוחדות של הימים ההם.

ארה"ב ניצבה באותה עת בפני מערכת בחירות — תקופה שבמהלכה נודע משקל מיוחד לקהילה היהודית הגדולה בארץ זו ולזיקתה לישראל. הנחנו, כי גם אם הממשל יראה בעין ביקורתית, ואפילו

בשלב זה עוד קיימנו את קשרינו עם הבריטים באמצעות הצרפתים. הצרפתים סיפרו לנו שהבריטים, אשר נפגעו כתעלת סואץ, עם הלאמתה על-ידי מצרים, מעוניינים להחזיר את המצב לקדמותו, בכל מחיר, לפתוח את התעלה מחדש לשיט ולסלק ממנה את נאצר, והם אף מוכנים לשתף פעולה עם הצרפתים ועמנו, במבצע משותף כגון זה. אולם כאשר סיפרו לנו הצרפתים פרטים על המגעים ועל הנכונות הבריטית, הבחנו כי הנכונות של הבריטים נופלת מזו של הצרפתים: האחרונים, אשר נלחמו באלג'יריה, סבלו ממועקה כבדה בהרבה מזו שרכצה על הבריטים נוכח סגירת תעלת סואץ וזו גם השפיעה על הנכונות לפעול.

כשהתחלנו לקיים עם הצרפתים שיחות על שיתוף פעולה בין צבאותיהן של שלוש המדינות נגד מצרים, המעטנו באזנינו בערכו ובעצמתו של צה"ל. לא רצינו שיתלו בנו תקוות גדולות מדי. וגם העדפנו להכריז כי אנו סובלים ממחסור בנושק ובמשאיות. קיוונו כי דברינו אלה יעוררו אותם לחזק אותנו מאוד באמצעי לחימה. הצרפתים הכירו בכך כי צה"ל צבא של מדינה קטנה שאין להשוותו לצבא אירופי גדול. אך עם זאת הם הדגישו כי צבאנו רציני וחזק, ואפשר לסמוך עליו. בין היתר אמרו הצרפתים כי

קבענו פגישה משותפת בבוקר המחרת בפריז, בסכר-בבילון בכית פרטי של פקיד ממשד הביטחון הצרפתי. הפגישה הייתה סודית ביותר ואנו הגענו אליה אחד אחד. בהגיענו מצאנו שם כבר את שר ההגנה ואת עוזריו, ובמשך היום הצטרפו גם שר החוץ וגנרל מחיל האוויר שייצג את הצבא. כך נפתחה שורה של שיחות סודיות שנמשכו כל אותו יום. השיחות היו רציניות וענייניות ושלא כמנהג הצרפתים לא הגישו בהן כיבוד ומשקה.

באותה שיחה הצגנו בפני בני שיחנו את מצוקותינו ובעיקר הדגשנו את המחסור בנושק, באמצעי לחימה ואפילו במשאיות. אמרנו להם שאנחנו זקוקים לעזרתם הדחופה שכן אנו חייבים להתייצב מול התוקפנות, המצרית בעיקר, ומאחר שלפי הכנתנו יש לצרפת עניין בכך ביקשנו עזרה. הצרפתים גילו נכונות להיענות לבקשתנו, תוך חתימה אל מבצע גדול ומשותף להפלתו של נאצר ולשבירתו של צבא מצרים. לא יהיה זה נכון לומר כי היה ניגוד בין מטרתנו למטרותיהם, אבל היה הבדל ביניהן. מה שעניין אותנו בשלב זה היה בעיקר לזכות בנושק כדי להשתמש בו לצרכינו, לפי הכנתנו ובזמן המתאים לנו. הצרפתים לעומת זאת היו מעוניינים שיתערך פעולה צבאית ישראלית גדולה נגד מצרים בשיתוף הדוק עם ועם הבריטים.

זועמת, את המבצע המתקדם והעומד להתבצע, מבלי שהוא שותף בעצה ובידיעה כלשהי עליו — הוא לא יעזוב לעשות משהו דרסטי נגד ישראל בגלל מערכת הבחירות הקרובה ומשקלו של הקול היהודי.

כרה"מ, מצד שני, הייתה מסובכת באותם הימים בהונגריה. בעקבות גילוי מרד בארץ זו נערכה חדרה בעצמה גדולה של טנקים סובייטיים לבודפשט, והדבר הסעיר את כל הגוש המזרחי ובמידה מסוימת גם את העולם כולו. לפיכך סברנו שברה"מ שקועה בבעיותיה שלה ויקשה עליה להתערב בענייני המזרח-התיכון.

כשאני מסכם, אפוא, את הנסיבות ואת ההיבטים המדיניים של אותה עת, נדמה לי שמדינת ישראל השכילה לנצל אותם כהלכה גם להדיפת סכנות בטחוניות, גם להתעצמות גדולה שנתנה אותותיה מאוחר יותר וגם לפעולה צבאית בנסיבות מדיניות נוחות לה יחסית.

עלי להדגיש שהיו בינינו שהיססו, ואני אישית לא הייתי משוכנע בדבר חשיבותה של שותפות זו עם הצרפתים והבריטים, שכן המצב הביטחוני החרף באותה עת והצורך לגונן על מדינת ישראל הלך והחמיר. אך בממשלה היו שהתנגדו לתכנית שני השרים של מפ"ם, בן טוב וברזילי ז"ל, התנגדו לכך בנימוק שהדבר יקומם חלקים גדולים בעולם נגד מדינת ישראל והתוויה הזו של ה"קנוניה", אמנם רדפה אחרינו כחוגים פרוגרסיביים בעולם במשך זמן רב.

במוצאי שבת 27 באוקטובר הממשלה טרם ידעה דבר. למחרת היום, יום א', בשעה 1000 בבוקר עמדה להיערך ישיבת ממשלה ובה עתידה היתה להתקבל החלטה. במוצאי שבת קיימנו התייעצות אחרונה אצל בן-גוריון לפני הבאת העניין לממשלה. כבר הכרנו היטב את תכנית הפעולה וישבנו, בריהודה, גלילי ואני אצל בן גוריון בכיתו בירושלים, דיברנו על הסידורים האחרונים לקראת הפעולה. וגם התייעצנו לקראת ישיבת הממשלה. היו לנו חששות שמפ"ם, הפועל המזרחי והשר רוזן מהמפלגה הפרוגרסיבית יתנגדו, אך בינינו הייתה הבנה ותחושת שותפות שביחד נוכל להגשים משימה זו.

הואיל והכרנו זה את זה היטב הבנתי מתוך הדברים כי בן גוריון מתכוון להביא לישיבת הממשלה, למחרת היום, רק חלק מהספור ולא את כולו. כמה ימים לפני כן

שהה בן-גוריון בצרפת ונפגש עם גורמים מוסמכים שם והענין הוכרע סופית. לשאל-חי השיב בן-גוריון שיביא בפני הממשלה את מה שאנחנו עתידים לבצע, ולא את חלקם של הצרפתים והבריטים. אנו התנגדנו לכך ותבענו להציג בפני הממשלה את התכנית כולה, על כל היבטיה, בטרם תקבל החלטה אחראית וכבדת משקל זו. בן-גוריון גילה מורת רוח, אך לא רצה לאבד את תמיכתנו ולפיכך ניאות באי רצון.

בישיבת הממשלה שנערכה למחרת היום הציג את התכנית כולה, ולמעט שני שרי מפ"ם הסכימו כולם למבצע. יום אחר כך, ב-28 באוקטובר בשעה 1600 נעו כוחותינו ומבצע "קדש" החל.

האמת היא כי הממשלה הייתה נתונה בחרדות גדולות לעתיד, וההחלטה הכבידה עליה מאוד. הסיכון נראה גדול ובן גוריון היה ער לסיכוכים אפשריים.

הפעולה עצמה השיגה את מטרותיה, אף ששותפינו הכזיבו לא מעט. בתום המיבצע הייתה אופוריה גדולה, אולי קצת גדולה מדי, בעם ובכנסת, אבל, חיש מהר נלחצנו קשה על-ידי שתי המעצמות הגדולות ואחרי כמה חדשים של לחצים כבדים ביותר מצד ארה"ב כתביעה לנסיגה ואיומים חמורים מצד ממשלת ברה"מ היה הכרח להכריע. הממשלה נקלעה אל סבך קשה של דיונים, כשהיו בתוכה שהתנגדו לנסיגה למרות הלחצים של המעצמות בהניחם, כי עזיבת סיני, תוך הסתמכות על ערכויות של המעצמות הגדולות לגבי חופש השיט — מקרבת מחדש את הסכנה לישראל והדבר לא יחזיק מעמד. נסיגה זו אליבא דמתנגדים, מסוכנת יותר מאשר מאמץ העמידה בפני הלחצים המדיניים. זו הייתה עמדת שרי אחדות העבודה, אשר רבים תמכו בה, נגד דעתו של בן גוריון.

היה ויכוח גדול בממשלה, בכנסת ובעם שנמשך זמן ניכר, עד שבליילה אחד הופיע בן גוריון בפני העם ובקול שבור הודיע שהוחלט בממשלה על נסיגה. בדיעבד, ידוע כי המצרים השתמשו מאוחר יותר באותם השטחים של סיני מהם נסור גונו לאיום מחודש על ישראל והם אף סגרו את המצרים מחדש ב-1967, על אף הצהרתה המפורשת של ישראל, כי מעשה כזה הוא בבחינת "קזוס בלי".

אף על פי כן, הדבר העיקרי והחשוב שקרה במבצע "קדש", תוך ניצול של קוניוקטורה בין לאומית מתאימה, היה בהדיפת הסכנה הישירה שאיימה על

קיומה של ישראל. עם זה, הופענו לעיני העולם כמדינה שמוגלת לגונן על עצמה ולהבטיח את קיום עצמאותה, ובכך גם החזרנו לעצמנו את כושר ההרתעה כלפי מדינות-ערב העוינות. ומה שחשוב במיוחד — הושגו אחת עשרה שנה של רגיעה, של התעצמות, של צמיחה, ושל התפתחות הארץ בכל המובנים, אשר העמידו את מדינת ישראל מחדש על הרגליים לקראת המבחנים הקשים שהיו צפויים לה בעתיד; והמסוכן ביותר במבחנים אלה היה כעבור אחת עשרה שנה, במלחמת ששת הימים, שגם היא נגמרה בניצחוננו.

הזירה הערבית על רקע תוצאות מלחמת ששת הימים

מאת סא"ל (מיל') ד"ר משה שמש

בתפיסה הערבית על אופן פתרון הסכסוך: לא עוד פתרון הבעיה הפלסטינית במובן-נה הרחב ביותר בחיסול מדינת ישראל, אלא יש להקדים ליעד זה שלב חדש של "שחרור" השטחים שנכבשו בידי ישראל. פירוש הדבר, שיש לפתור את הסכסוך בשלבים. מוחמד חסנין הייכל ביטא היטב שינוי זה בציינו (באוקטובר 1967) כי "לפני מלחמת ששת הימים הייתה מטרתנו לחסל את עקבות הקיום הישראלי שנכפה על-ידי הקולוניאליזם, אולם לאחר מלחמת ששת הימים תוקנה מטרתנו, ולוא לזמן מה, שכן לא היה מנוס מתיקונה". לפני התפיסה הבסיסית של נאצר לפני המלחמה הייתה פתרון הבעיה הפלסטינית על-ידי "שחרור פלסטין והחזרת הזכויות

א. השינוי בתפיסה הערבית לפתרון הסכסוך הערבי-ישראלי, כלומר הנכונות לפעול לפתרון מדיני של הסכסוך תוך המשך ההכנות לפתרונו בדרך צבאית. ב. השינוי שחל במערכת היחסים הבין-ערביים עקב השינוי במדיניות נאצר בזירה זו. ג. מרכזיותה של הבעיה הפלסטינית תוך שינוי במרכיביה, עם עלייתם וחיזוק מעמדם של ארגוני המחבלים, ומכאן גם החרפת המאבק על הייצוג הפלסטיני בין ירדן ואש"ף.

הסכסוך הערבי-הישראלי

כיבוש שטחים ערביים בידי ישראל במלחמת ששת הימים, חייב שינוי משמעותי

הבנת ההשפעה של תוצאות מלחמת ששת הימים היא בסיס להבנת ההתפתחויות המדיניות והצבאיות שחוללו שני אירועים היסטוריים אחרים המנוגדים ומשלמים זה את זה: מלחמת יום-הכיפורים ויזמת השלום של סאדאת. מלחמת יום-הכיפורים ותוצאותיה מאפשרות לבחון את ההשפעות של מלחמת ששת הימים בפרספקטיבה היסטורית טובה יותר מכפי שניתן לעשות זאת לפני 1973. הדבר אמור במיוחד בהיבט הישראלי של ההערכה. את השפעותיה של מלחמת ששת הימים בזירה הערבית והפלסטינית אפשר לסכם בשלושה היבטים מרכזיים:

• מרצה למורח התיכון במחלקה להיסטוריה, באוניברסיטת בן גוריון בנגב.

לעם הפלסטיני". הוא העריך כי המלחמה עם ישראל "היא בלתי-נמנעת". הוא שאף לקבוע מועדה ומקומה של מלחמה זו.² בקוראו להתכונן היטב למלחמה נגד ישראל, אמר כי "מן ההכרח שכל פעולה תהיה מחושבת, מושלמת ולא נחזור על מאורעות 1948".³ בעניין התנאים המדיניים, ההכרחיים להצלחת המלחמה בישראל, דגל נאצר, והיכלל בעקבותיו, ב"אחדות-הפעולה הערבית להשגת שחרורה של פלסטין ולהחזרת הזכויות לעם הפלסטיני". פירושה של סיסמה זו על-פי הייכל היה שיתוף-פעולה הרוק להשגת המטרה בין המדינות שיש ביניהן תמימות-דעים ברבר הדרך לפתרון הסכסוך, כדוגמת מצרים ואלג'יריה.⁴ נאצר הצליח בהשגת יעדו זה רק זמן-מה לפני מלחמת ששת הימים, וכאשר היה ברור כי פניו למלחמה. הפסגה הערבית הרביעית התכנסה בח'רטום (1.9.67-29.8.67), כדי לאשר את האסטרטגיה הערבית לפתרון הסכסוך, בעקבות התבוסה במלחמה. סוריה החרימה את הפסגה בשל התנגדותה לאסטרטגיה החדשה של נאצר. נאצר הצליח מעבר לציפיותיו להכתיב לפסגה את האסטרטגיה שלו לטיפול בסכסוך. פסגת ח'רטום קבעה בהחלטותיה כי, "הנשיאים והמלכים של מדינות ערב הסכימו על איחוד מאמציהם בפעולה המדינית בזירה הבינלאומית והדיפלומטית לחיסול תוצאות התוקפנות ולהבטיח את נסיגת הכוחות הישראליים מהאדמות הערביות שהם כבשו לאחר ה-5 ביוני, וזאת במסגרת העקרונות הבסיסיים שמדינות ערב מחויבות בהם: לא שלום עם ישראל ולא הכרה בה, לא משא ומתן עמה ודבקות בזכות העם הפלסטיני במולדתו". הפסגה קבעה אפוא שני שלבים לפתרון הסכסוך:

שלב א': "חיסול תוצאות התוקפנות", על-ידי שחרור האדמות שכבשה ישראל במלחמה; שלב ב': "שחרור פלסטין", או בלשון ההודעה בתום הפסגה: "שמירת הזכות המקודשת של עם פלסטין באדמתו". בהסבירו את החלטות ח'רטום כתב הייכל (בדצמבר 1967): "המאבק הערבי... הציב לעצמו (בפסגה) את המטרה של חיסול תוצאות התוקפנות של יוני 1967, בלא שיסיטו אותו ממאמציו שמטרתם חיסול תוצאות התוקפנות של מאי 1948".⁵ לעומת התקופה שעד למלחמת ששת הימים, מתחולל שינוי חשוב באסטרטגיה הערבית, והוא ההסכמה לפעילות מדינית להשגת השלב הראשון של פתרון הסכסוך, ובמשחמע כמובן הסכמה לפתרון מדיני לפי התנאים הערביים. פסגת ח'רטום העניקה לנאצר וחוסין את הגושפנקה לנהל

מו"מ מדיני להשגת יעדי השלב הראשון. עם זאת, הפסגה הטילה מגבלות על ניהול מו"מ כזה על-פי ארבעה עקרונות וכללם שלושת "הלאוים". נאצר חזר והדגיש, וגם הניח להבין כי "אנו מחויבים בארבע הנקודות שנקבעו בח'רטום". נאצר דחה כל אפשרות לפתרון נפרד בחזית המצרית. הוא הודה כי "שאלת נסיגה ישראלית מסיני ללא פתרון בעיית ירושלים והגדה המערבית נדונה בוועדה המרכזית של האיחוד הסוציאליסטי (מפלגת השל-טון המצרית), אך היא נדחתה באופן החלטי...".⁶ כן טענה מצרים כי "שיחות ישירות עם ישראל בעודה כובשת אדמה ערבית, פירושן הכתבת תנאים, העמדת ישראל בעמדה עדיפה והפיכת השטחים הכבושים לנושא לדין". שכן נסיגת ישראל מהשטחים הכבושים "איננה ניתנת למו"מ".⁷ נקודת-המוצא של נאצר בהתייח האסטרטגיה שלו הייתה: אין באפשרות הערבים לצאת למלחמה להחזרת השטחים בטרם יתכוננו לכך; במצב שאין אפשרות להפעיל את האופציה הצבאית, יש להפעיל מאבק מדיני עד שהזמן יהיה בשל לפעולה צבאית.⁸

על רקע תפיסה זו קיבל נאצר את החלטת מועצת-הביטחון 242 (2.11.67). בהסכימו להחלטה זו, הוא הפריד בין שני סעיפיה העיקריים: הסעיף הטריטוריאלי, כלומר "נסיגת כוחות ישראל משטחים שנכבשו במלחמה", תוך "כיבוד השלמות הטריטוריאלי והעצמאות המדינית של כל מדינה ממדינות האזור"; והסעיף הפלסטיני בדבר הצורך "להגיע להסדר צודק של בעיית הפליטים". נאצר קיבל את ההחלטה למרות טענתו כי היא "בלתי-מספקת" ולמרות "המגרעות שבה". הוא קבע כי "החלטה זו ייתכן שתהיה מספיקה לחיסול תוצאות התוקפנות שכוונו עה ביוני 1967, אולם אינה מספיקה לגבי הגורל הפלסטיני. אנו דוחים כל פירוש לבעיית הפליטים הפלסטינים שיבוא במסגרת גרמילות חסדים על רקע הומניטרי". את סעיף הנסיגה הישראלית פירש כנסיגה ישראלית מלאה לגבולות ה-5 ביוני, כולל ירושלים המזרחית; ואילו את הסעיף המדבר על פתרון בעיית הפליטים פירש פירוש שונה לגמרי ממובנו המילולי, בטענו כי פירושו "החזרת הזכויות הלגטימימיות" של הפלסטינים.

הוא חזר והדגיש כי שלום לא ייכון אלא "לאחר הגשמת הזכויות הלגיטימיות של הפלסטינים — זכויות של עם באדמתו ולא כפליטים".⁹ הוא שילב את שתי הדרגות כים וההכנות הצבאיות היו בעיניו השלמה לפעילות המדינית. וכך הסביר נאצר עניין

זה: "אנו חייבים לבנות את כוחותינו הצבאיים כדי שנוכל להדוף את התוקפנות, שכן מדיניות ללא עצמה צבאית איננה משיגה דבר"; "חיוק כוחנו עשוי לשכנע את אויבנו שיש ביכולתנו להחזיר את ארצנו בכוח, וזה כשלעצמו מקנה לשיחות הפוליטיות ערך שונה...". הוא האמין כי "אין תקווה לפתרון מדיני אלא אם כן יבין האויב כי יש ביכולתנו לאלצו לסגת על-ידי לחימה". בנאומו ב-23.11.67 טבע נאצר לראשונה את מטבע הלשון "מה שנלקח בכוח לא יוחזר אלא בכוח".¹⁰ שילוב מאמצים מדיניים ומדיניות כוח — שיאם במלחמת ההתשה — היה שינוי משמעותי באסטרטגיה המצרית לאחר מלחמת ששת הימים. נאצר נכשל בהגשמתה ואילו סאדאת הצליח בה במלחמת יום-הכיפורים. לגבי דידו מלחמת יום-הכיפורים נועדה להוציא את התהליך מקפאנו, כלומר, ממצב של "לא שלום ולא מלחמה".

ירדן: השתתפותו של חוסיין במלחמה העלתה את יוקרתו בחוף ירדן ובעולם הערבי. הוא הופיע כמנהיג לאומי וזכה לאהדה רבה שלא ידע כמוה מאז עלותו לשלטון. ניתוק הגדה המערבית מממלכתו, שהצטמצמה לגדה המזרחית בלבד, יצר מבחינתו מצב חדש. הגדה המערבית אשר סופחה לירדן באפריל 1950 הייתה ליסוד מרכזי הן להצדקת קיומו של המשטר והן להצדקת טענתו שהוא מייצג את הפלסטינים ואת הבעיה הפלסטינית. החזרת הגדה המערבית לממלכתו הייתה אפוא היעד העיקרי במדיניות החוץ שלו אחרי המלחמה. הוא העריך, ובצדק, כי הזמן פועל לרעתו, לנוכח ההתפתחויות הצפויות בגדה המערבית תחת הכיבוש הישראלי.

היה ברור לו, כי עמדת תושבי הגדה עלולה להשתנות לרעתו ומאחזיה של ישראל יתחזקו בה, אם לא תוחזר לשליטתו תוך תקופה לא-ארוכה. הערכה זו הייתה נקודת-המוצא בקביעת מדיניותו בסכסוך בכלל ובהסדר בעיית הגדה בפרט.¹¹

היה ברור לו כי האופציה הצבאית אינה מעשית, ומכל מקום לא בעתיד הנראה לעין אחרי המלחמה. בלהיטותו להחזיר את הגדה, היה חוסיין מוכן להגיע לפתרון מדיני במחיר ויתורים מוצהרים ומעשיים, תוך שינוי מצב-היחסים עם ישראל. ברוח זו פעל, אחרי המלחמה, בזירה הבינלאומית ובוועידת ח'רטום. תמימות-הדעים בין חוסיין לנאצר בדבר הצורך בפעולה מדינית, תרמה לכך שפסגת ח'רטום תאפשר לחוסיין פעולה מדינית

חר. טבעי היה שחסיין יתנגד לרעיון הכינון של ישות פלסטינית או לרעיון "המדינה הפלסטינית" שהפיצו עסקנים פוליטיים כמו עו"ד עזיז שחאדה, חמרי תאג'י פרוקי ועלי ג'עברי ראש עיריית חברון. כן דחתה ירדן את רעיון המנהל האזרחי או מנהל מקומי שהעלו מדינאים ישראלים בשנים הראשונות לאחר המלחמה¹⁶.

סוריה: משטר הבעת' בסוריה, אשר קם בעקבות הפיכת פברואר 1966, בהנהגת דלאב ג'דיד, עוזר מזכ"ל מפלגת הבעת', ד"ר נור אלדין אל אתאסי, נשיא המדינה, וד"ר יוסף זועין, ראש-הממשלה, נשאר דבק באסטרטגיה שלו לפתרון הסכסוך מלפני המלחמה, כאילו התבוסה לא יצרה תנאים חדשים באזור¹⁷. מבחינתם, תוצאת אות המלחמה הצדיקה את האסטרטגיה של "מלחמת שחרור עממית" לחיסול מדינת ישראל, אשר דגלו בה עוד קודם המלחמה. הדביקות בתפיסה זו, מאבקי הכוח בצמרת בין האגף הצבאי לאגף האזרחי של הבעת', פלישת הנפל הצבאית לירדן בספטמבר 1970, כל אלה תרמו לנפילת המשטר ולעלייתו של חאפז אל אסד לשלטון ב-16 בנובמבר 1970.

הוועידה הלאומית הכלל-ערבית התשיעיית המיוחדת של הבעת' הסורית, אשר התכנסה בדמשק בראשית ספטמבר 1967, אישרה את האסטרטגיה של הבעת' לאחר המלחמה. אסטרטגיה זו נשארה בתוקפה עד עליית אסד לשלטון. הוועידה נתנה גושפנקה לקו הקיצוני של המפלגה ולנושאות "המהפכניות" לפתרון הסכסוך. הוועידה לא רק חזרה והדגישה את המשך ניהול "מלחמת השחרור העממית", כדרך לפתרון הסכסוך, אלא אף הוסיפה עיקרון משלים והוא "המאבק המזוין". הוועידה קבעה:

א. "המאבק המדיני אינו יכול להוות תחליף למאבק הצבאי, לשחרור השטחים הכבושים ולחיסול הנוכחות האימפריאליסטית (קרי ישראל)".
 ב. "בעיית פלסטין היא בעיה של כלל האומה הערבית. שום מדינה ערבית או גורם (ערבי) כלשהו אינם יכולים לנקוט עמדה (נפרדת) כלשהי לגבי בעיה גורלית זו... או לנקוט צעד כלשהו שיהיה תפנית בדרך לפתרון בעיית פלסטין".

ג. "וועידות הפסגה הערביות הן דרך מוטעית לטיפול בבעיות הגורליות הערביות..."

בהסבירו את החלטות הוועידה אמר הנשיא אתאסי כי האסטרטגיה שקבעה הוועידה היא "על יסוד העמדה האיתנה והמשך המערכה. ציר העמידה האיתנה

הצבא המצרי נכנס לסיני, מאי 1967.

לדעתה, החלטה 242 בכל הקשור לסוגיה הטריטוריאלית, היא "תכנית לכיצוע". עם זאת, היה חוסיין מוכן לשינויים מסוימים בקווי שביתת-הנשק של 1949, "כחלק מפתרון סופי של בעיית המזרח התיכון"¹⁴.

חוסיין ייחס חשיבות מיוחדת לפתרון שאלת מעמדה של ירושלים המזרחית, בשל חשיבותה הדתית למוסלמים. הוא הציג את בעיית ירושלים לא כבעיה ירדנית בלבד; "אנו שומרים על ירושלים מטעם העולם הערבי ולא נוותר על אינץ' אחד ממנה". חוסיין דיבר במקביל, הן על "הזכויות הערביות" בירושלים והן על "הריבונות הירדנית" על החלק המזרחי של העיר. הוא הדגיש כי "אינן להתמקח על הריבונות הירדנית בחלק הערבי של ירושלים". עם זאת, ציין כי "החזרת החלק הערבי אינה צריכה למנוע מכל תושבי העיר — יהודים, נוצרים ומוסלמים — גישה חופשית לכל המקומות הקדושים". חוסיין הביע נכונות לקבל "פיקוח בין-לאומי, או ממשל מקומי מעורב כדי לשמור שתהיה העיר פתוחה לפני הישראליים ואחרים"¹⁵.

על רקע זה התנגד חוסיין ומיחה על כל שינוי במעמדה של הגדה המערבית או של ירושלים המזרחית. במשך כמה שנים אחרי המלחמה המשיך חוסיין לדבר על "אחדות שתי הגדות" ולהכריז על אחר-יתו כלפי תושבי הגדה. הוא עשה הכל כדי ש"סמכותו" בגדה המערבית תורגש, בין השאר בהמשך תשלום המשכורות לפקידים הממשלה לשעבר, באישור תקציבי העיריות, בסיוע לעיריות וללשכות המס-

להחזרת הגדה, כמוכן במגבלות ארבעת העקרונות, בכללם שלושת הלאוים. נאצר לא התנגד לשיפור יחסי ירדן עם בריטניה וארה"ב להשגת מטרה זו. אדרכא, הוא עודד את חוסיין בכיוון זה. נאצר, בדומה לחוסיין, העריך כי כל יום העובר על הגדה יעמיק את הקשר שלה עם ישראל. הוא ייחס להחזרתה יותר דחיפות מאשר להחזרת סיני. בהסבירו לפסגה את מדינתו בעניין זה, אמר נאצר: "אין לנו דרך אלא לפנות אל הפעולה המדינית לשם החזרת הגדה המערבית"; "כל יום עובר מגביר את ההתבססות של הכיבוש היהודי שם..."¹²

עמדתו המעשית של חוסיין בדבר תנאי ההסדר גובשה לאחר פסגת ח'רטום ולא השתנתה כמעט עד היום. במרכזה — נסיגת ישראל מהגדה ובכלל זה מירושלים המזרחית. בפעילותו האינטנסיביות לקדם הסדר מדיני בגזרה הירדנית, לא היסס חוסיין להפר את ה"לאוים" של ח'רטום בניהול שיחות ישירות חשאיות עם מנהיגי ישראלים (אבא אבן, יגאל אלון). בשיחות אלה דחה חוסיין את "תכנית אלון" שהוצעה לו כבסיס להסדר. כללית דחה חוסיין כל הצעה בדבר הסדר ירדני נפרד. הוא הדגיש, כי כל צעד כלפי ישראל חייב להיעשות כתיאום עם נאצר¹³. חוסיין התייחס להחלטה 242 כבסיס להסדר עם ישראל. עניינו היה בעיקר בסעיף הנסיגה הישראלי. טבעי הוא שייחס פחות חשיבות לסעיף הפלסטיני: ירדן טענה כי בהתאם להחלטה 242, "על ישראל לסגת מהשטחים הכבושים, ואילו הערבים יכטלו את מצב המלחמה איתה".

מבוסס על המאבק המזוין לחיסול תוצות אות התוקפנות ולהמשיך בדרך השחרור¹⁸.

בהתאם לקו זה השתתפה סוריה בפסגת רבאט (דצמבר 1969), בדרג נמוך, בייצוג שר הפנים שלה. סוריה ראתה בכישלונה של פסגה זו הוכחה נוספת לצדקת דרכה "המהפכנית"¹⁹.

כפועל יוצא מעמדה זו, דחתה סוריה את ההחלטה 242. בהסבירו את הנימוקים לדחייה זו, אמר אתאסי כי, "אנו רואים בהחלטה זו התעלמות מוחלטת מזכות הערבים בפלסטין והמשכת התוקפנות ותוצאותיה". הוא הוסיף כי "הדרך היחידה להביס את הציונות המתפשטת" ולהחזיר "האדמה הגזולה" היא ב"מאבק עממי מזוין בהנהגת חזית מתקדמת בכל המולדת הערבית". כהמשך לעמדה עקרונית זו, סירבה סוריה לשתף פעולה עם שליח האו"ם ד"ר גונאר יארינג, בטענה כי החלטה 242 ושליחותו רק "נתנו לישראל ההזדמנות להתכונן לתוקפנות חדשה"²⁰.

היחסים הבין-ערביים

תוצאות מלחמת ששת הימים יצרו סדר חדש במערכת היחסים הבין-ערביים, בעיקר בשל השינוי הדרסטי במדיניותו של נאצר בזירה זו. האסטרטגיה החדשה שלו, הצורך בסיוען הכספי של מדינות הנפט, הפעילות המדינית בתחום הסכך, מלחמת ההתשה שהחל בה בסתיו 1968, הצורך בצינון "הפיקוד המזרחי", כל אלה יצרו אילוצים לשינוי במדיניות הבין-ערבית שנאצר דגל בה עד לזמן קצר לפני המלחמה.

נאצר החליט להוציא את כוחותיו מתימן בכל מחיר. הוא הגיע להסכם על פינוי כוחותיו עם פייצל בפסגת ח'רטום. פינוי הכוחות הושלם כבר בדצמבר 1967. נאצר הפסיק את תמיכתו במתנגדי משטר רים ערביים, וברוח זו אף הורה למנגנוני המודיעין שלו לפעול. הוא הפסיק את המדיניות של יצירת צירים ומחנות אידיאולוגיים בעולם הערבי. לא עוד חלוקת העולם הערבי למחנה "מתקדם" ומחנה "ריאקציוני". נאצר קרא לשמירת האווירה של פסגת ח'רטום, והכריז כי "אין אנו תומכים ביצירת צירים ערביים. אין אנו מתערבים בעניינים הפנימיים של מדינה ערבית כלשהי. בראש דאגתנו — שכל מדינה ערבית תתרום למערכה נגד הציונות הגזענית... יתר על כן, "אנו מתנגדים לכל מאבק אישי, עדתי או אידיאולוגי, שאין בו כדי לסייע למערכה". נאצר חתר במדיניותו החדשה ל"גיוס כל הפוטנציאל הערבי, הצבאי, החומרי והמוסרי למען

המערכה". שכן דגל ב"דו-קיום בשלום" עם מדינות ערב, ללא התחשבות באופי משטריהן²¹.

בקוטב שכנגד מצרים ניצבה סוריה. בעניין הסכסוך כבתחום יחסיה הבין-ערביים, המשיכה לדבוק באותם עקרונות שהנחו אותה קודם למלחמה.

הוועידה הלאומית התשיעית (ראשית ספטמבר 1967) של הבעת קראה ל"מפגש הכוחות (או המשטרים) המתקדמים" בערבים, "לריכוז מאמציהם ולרתימת כל משאביהם (למען) המאבק המזוין" נגד ישראל. כן קראה הוועידה "לנקוט מיד את הצעדים שיש בהם ערוכה לאיחוד המשאבים הצבאיים והכלכליים בסוריה, במצרים, באלג'יריה ובעיראק לשירות המערכה המשותפת". סוריה קראה לשיחוף פעולה בין המדינות "המתקדמות" בקשרים דו-צדדיים אם "האחדות הצבאית" אינה אפשרית. ניסיונות המשטר הסורי לשפר את יחסיו עם מצרים ולהדקם לא הניבו הישגים משמעותיים, לנוכח הקיבוצ בעמדות שני המשטרים. סוריה יצאה חוצץ נגד המשטרים "הריאקציוניים" בעולם הערבי, ולפי תפיסתה נמנו בהם סעודיה, ירדן, מרוקו ותוניסיה²².

רכב מצרי במיתלה, יוני 1967.

כראש המחנה התומך בהליכה לקראת פתרון מדיני של הסכסוך, וביתר דיוק בהיענות להחלטה 242 ולשיחות יארינג, נכללו כאמור מצרים וירדן. במחנה השני, "מחנה הסירוב", נכללו שתי מדינות ערביות המנוגדות ניגוד קוטבי במשטר ריהן — סוריה וסעודיה, ועמן אלג'יריה. סעודיה אמנם הביעה דבקותה בהחלטות ח'רטום, אך הכריזה על התנגדותה לפתרון המדיני של משבר המזה"ת ועל מדיניותה שלפיה "המאבק המזוין והג'יהאד הם הדרך היחידה להבטחת ניצחון". סעודיה תיארה את החלטה 242 ואת שליחות יארינג כ"הישג לישראל על חשבון האינטרסים הערביים". פייצל מלך סעודיה הביע את דעתו (אפריל 1970) כי "היציבות לא תשרור כמזה"ת עד שיחוסל הגורם היסודי המערער אותה — ישראל". באוגוסט 1969, ובעקבות השרפה במסגד אלאקצה, הכריז פייצל כי "הכוח הוא הפתרון היחיד שנותר לערבים"²³.

על רקע עמדות מנוגדות אלו, מאמצי מצרים וירדן לכנס פסגה ערבית בשנים 1968-1969 נתקלו בקשיים עקב התנגדותן של סעודיה וסוריה. מצרים אמנם הייתה יכולה להתעלם מהתנגדות סוריה,

אך בהעדר סעודיה, מדינת הנפט העיקרית המסייעת למדינות העימות, לא נשקפה תועלת בכינוס הפסגה. בכינוס הפסגה שאפה מצרים (ועמה ירדן) להשיג גוש-פנקה כלל-ערבית למדיניותה בדבר החלטה 242 ושליחות יארינג, ובמקביל, אם תיכשל שליחות יארינג, לגייס את הפוטנציאל הערבי, הצבאי והחומרי. סעודיה ריה לא התנגדה לעצם כינוס הפסגה, אלא התנתה את הסכמתה לכינוסה, "כאשר יהיה ברור כי יארינג נכשל בשליחותו להביא שלום לאזור, והשיחות אתו תמו בלא תקווה לחידושן". סעודיה דרשה גם כי מצרים תכריז בגלוי על זניחת המאמץ לפתרון מדיני ועל פנייתה אל האופי-ציה הצבאית בלבד. לבסוף, סעודיה הסכימה להשתתף בפסגה הערבית המוצעת רק לאחר שמועצת ההגנה הערבית החליטה (במושב 8-10 בנובמבר 1969) כי "הפתרון בדרכי שלום נכשל" וכי "בדרך זו אי-אפשר לשחרר את השטח-חיים הערביים". המועצה "הביעה את הסכמתה לגיוס פוליטי וצבאי מלא למען המערכה הבאה, הבלתי-נמנעת". היא המליצה על כינוס הפסגה הערבית ב-20.12.69²⁴.

נאצר דרש עוד סיוע כספי למצרים לצורכי ההכנות למלחמה. סעודיה וכוויית סירבו להגדיל את סיוען הכספי למצרים וירדן, שהוחלט עליו בפסגת ח'רטום. שר-המלחמה המצרי, מחמד פאוזי, הציג לפני הפסגה (22.12.69) תכנית להתעצמות של צבאות ערב וצייני בה את הדרישות בציוד, בכוח-אדם ובכסף להגשמתה. נאצר טען כי "מצרים נושאת בעול הכבד של מלחמת התשה בעודה ממשיכה לסבול מאובדן ההכנסות מתעלת סואץ ומבארות הנפט בסניי". הסעודים התמידו בסירובם. סעודיה דרשה החלטה על מלחמה. נאצר התנגד לכך. בהתכנס ראשי המדינות ב-23.12.69, ללא משלחותיהם, אמר להם נאצר בין השאר: "נראה לי כי הוועידה לא הניבה שום דבר ממשי, עלינו להודיע לעם כי הוועידה נכשלה". הוועידה ננעלה ב-23.12.69 כלילה ללא הודעה משותפת וללא החלטות. הייכל תיאר את הפסגה כ"מפגש של 14 נשיאים ומלכים שהזדמנו באקראי לרבאט לשיחות על כוס קפה. אחרי השיחות פנו איש לדרכו. לא היו שום תנאים ההכרחיים לוועידה פוליטית".²⁵ פסגה ערבית שוב לא נועדה לתיאום צבאי ומדיני, ובעוד מלחמת ההתשה בחזית המצרית מחריפה והולכת נאלץ נאצר ליצור מסגרת בין-ערבית חדשה של "מדינות העימות" עם ישראל. מסגרת זו כללה בתחילה את מצרים, ירדן

ועיראק. הוועידה הראשונה של מדינות העימות התכנסה בקהיר ב-1-3 בספטמבר 1969. נשיא סודאן נומיירי הצטרף אליה ביומה האחרון. הוועידה השנייה אף היא נועדה בקהיר ב-7-8 בפברואר 1970. ועידת עימות מורחבת התכנסה ב-21-22 ביוני 1970 בטריפולי שבלוב, בעקבות יזמת קדאפי, אשר הציע לדון בתכניתו בדבר "כלל-ערביות המערכה". בוועידה זו השתתפו ראשי המדינות של לוב ואל-ג'יריה בנוסף למצרים, ירדן, סוריה, עיראק וסודאן. אך מבחינת מצרים, התוצאות המעשיות של ועידות אלו לא היו משמעותיות, לנוכח האיבה השוררת בין כמה מהמדינות השותפות כגון סוריה ועיראק, או סוריה וירדן, ואי-האמון בין מצרים ועיראק, בעקבות עליית הבעת' לשלטון בעיראק, ביולי 1968.

במסגרת ניסיונותיו לגיוס הפוטנציאל הצבאי של מדינות ערב למאבק בישראל, הפנה נאצר תשומת-לב מיוחדת לכינון הפיקוד המזרחי, שיכלול את צבאות סוריה, ירדן, ועיראק. הקמת פיקוד כזה נועדה להערכתו לאפשר הוספת חזית-לחימה מול ישראל, לבד מן החזית המצרית. על רקע כישלון ניסיונותיה של מצרים להקים את המפקדה הערבית המשותפת תחת פיקודה, לאחר כינוס הפסגה הערבית הראשונה בינואר 1964, פעלה הפעם מצרים להקמת שני פיקודים: הפיקוד המערבי, שיכלול את הצבא המצרי והיחידות הערביות החונות במצרים, והפיקוד המזרחי. בעקבות פרוץ מלחמת ההתשה, זירזה מצרים את מאמציה להקמת הפיקוד המזרחי. ואכן ב-26.9.68, בתום כנס רמטכ"לים ערבים בעמאן, הוכרז על הקמתו. כדי לעקוף את היריבות בין סוריה לירדן, הוחלט כי בראש פיקוד זה יעמוד קצין עיראקי (בעקבות מלחמת ששת הימים, חנה בירדן כוח-משלוח עיראקי שנקרא כוחות צלאח אלדין). בסוף 1969 נתמנה שר-המלחמה המצרי למפקד העליון של שני הפיקודים. חוסר האמון בין שלוש המדינות מנע את הפעלת הפיקוד הלכה למעשה. סוריה חששה מכניסת כוחות עיראקיים לארצה, ואילו חוסיין לא שבע נחת מנוכחות הצבא העיראקי בארצו. בקשת ירדן, כי כוחות אלה יעברו אל תחת פיקודו של צבאה נדחתה על-ידי העיראקים. לעומת זאת, העיראקים ביקשו ממצרים להעביר כוחות לסוריה או לירדן לחי-זוק הפיקוד המזרחי. דרישה זו דחו המצרים מיד. למעשה, המפקד העיראקי של הפיקוד המזרחי פיקד רק על הכוחות העיראקיים שחננו בירדן ועל יחידה עיראקית שחנתה בדרום סוריה, שם גם היה

מטה הפיקוד המזרחי. בינואר 1970 הספיד הייכל את הפיקוד המזרחי וכתב כי הפיקוד "אבד בין החלומות והדמיון". עיתון עיראקי תיאר באפריל 1970 את מצבו של הפיקוד וסיכם כי "הפיקוד המזרחי שולט רק על היחידות העיראקיות, אשר הוטלו עליהן משימות. יחידות אחרות אף אינן חייבות בתיאום עם הפיקוד הצבאי. יחידות אלה פועלות רק תחת פיקוד מפקדיהן שלהן".

בכינוס מועצת ההגנה של מדינות העימות, שנועד בטריפולי שבלוב, ב-5-8 באוגוסט 1970, בהשתתפות נציגים של ירדן, לוב, סודאן, סוריה ומצרים (עיראק ואלג'יריה החרימו את הכנס בשל הסכמת מצרים וירדן ליוזמת רוג'רס - יוני 1970), הוחלט לפרק את הפיקוד המזרחי ולהקים תחתיו שני פיקודים נפרדים. זה נעשה כדי להתגבר על היריבויות בין שלוש הארצות. הוחלט להקים פיקוד צפוני בסוריה ופיקוד מזרחי בירדן. כן הוחלט כי הכוחות שיערכו בכל ארץ יהיו תחת הפיקוד הישיר של כל חזית בנפרד. שני הפיקודים יתאמו את פעולותיהם עם הפיקוד המערבי, המיוצג על-ידי הפיקוד העליון של החזית המערבית. עיראק התנגדה לריאורגניזציה זו של הפיקוד המזרחי. בסיכום, הסתבר כי נכשל גם ניסיון זה להפיח חיים בפיקוד המזרחי. הכוחות העיראקיים עזבו את ירדן בראשית 1971. ביולי 1971 הודה סאדאת כי "הפיקוד המזרחי לא הוגשם מעולם". מצב זה נמשך למעשה עד סוף 1972, כאשר מצרים וסוריה החלו בהכנות המבצעיות למלחמת יום-הכיפורים.²⁶

אחד המאפיינים הבולטים של מערכת היחסים הבין-ערביים לאחר המלחמה, בניגוד חריף לתקופה שלפניה, הייתה הברית הבלתי-כתובה שנכתרה בין חוסיין לנאצר: ברית זו נמשכה עד מותו של נאצר בספטמבר 1970. הברית שנועדה לאפשר לחוסיין חופש תמרון בניהול מאמציו לפתרון מדיני בחזית הירדנית, חייבה אותו בויתורים לארגוני המחבלים. משמעותם של ויתורים אלה הייתה חופש פעולה למחבלים בירדן וממנה נגד ישראל. נאצר היה מעוניין בברית זו לא רק לשם תמיכה בקו המדיניות שלו וכדי לאפשר לחוסיין לפעול להחזרת הגדה המערבית, אלא גם כדי למנוע מחוסיין אפשרות ללכת להסדר נפרד עם ישראל. חוסיין ציפה כי נאצר, בחתירתו להסדר כולל, ידאג גם להחזרת הגדה המערבית לממלכתו. נאצר ראה בחוסיין שליח כלפי המערב בזכות יחסיו הטובים עם ארה"ב ובריטניה. שני המנהיגים תיאמו את עמדות

תיהם בכל הקשור לביצוע החלטה 242, בעניין שליחות יארינג, לרבות איגרות התשובה לשאלותיו וכן כתשובות ליזמת רוג'רס, אף שנאצר לא נועץ בחוסיין קודם שהחליט לקבל יזמה זו. כאמור, שניהם תיאמו את פעילותם לכינוס פסגה ערבית בשנים 1968-1969. הברית בין מצרים לירדן הגיעה לסיומה עם מותו של נאצר ב-28.9.70. הפעולה המדינית האחרונה לפני מותו הייתה כינוס ועידת קהיר לדיון במשבר בין ירדן לארגוני המחבלים, בעקבות "טבח ספטמבר". בתיווכו של נאצר נחתם הסכם קהיר מה-27.9.70 בין חוסיין וערפאת. עליית סאדאת לשלטון פתחה תקופה חדשה לא רק ביחסי שתי הארצות, אלא גם ביחסים הבין-עריביים בכלל, ויש להוסיף לכך גם את עליית אסד לשלטון בסוריה בנובמבר 1970.

ארגוני המחבלים

אין ספק שבין התוצאות החשובות של התבוסה הערבית במלחמה יש למנות את חיוק מעמדם של ארגוני המחבלים. בהיקף פעילותם הסתמנה עלייה תלולה שהגיעה לשיאה ב-1969. כן התרחב היקף הנכונות בקרב הפלסטינים להתגייס לשורותיהם. במקביל, החל תהליך התבססותם וחיוק מעמדם בתוך ירדן, בשנים 1968-1970, עד כדי כך שנהפכו למדינה בתוך-מדינה.

המלחמה זירזה את תהליך הטרונספורמציה במוסדות אש"ף. מעמדו של שוק יירי כיו"ר אש"ף (מאז הוקם בראשית יוני 1964) התערער במשך הזמן בתוך הארץ-גון, על רקע הדרך שבה ניהל את המסד הפלסטיני. הביקורת נגדו גברה לאחר המלחמה. ב-24.12.67 התפטר סופית מתפקידו לאחר שנוכח לדעת כי נאצר פסק לתמוך בו והחל לתמוך בארגוני המחבלים. הנתק בין השניים הגיע לשיאו בפסגת ח'רטום, כאשר נאצר מתח ביקורת על העמדות שהציג שוקיירי בדיוני הפסגה. בזיכרונותיו על פסגת ח'רטום, מציין שוקיירי כי מדינות ערב התכוונו שלא להזמין לפסגה, בעידוד ירדן, סעודיה ותוניסיה, ואילו הוא כפה עליהן את נוכח חותו בוועידה. על רקע איבתו לחוסיין ותמימות-הדעים בין נאצר לחוסיין בדבר הפעילות המדינית של חוסיין להחזרת הגדה המערבית, הגיש שוקיירי לבאי הפסגה תזכיר ובו פירט שישה עקרונות (תביעות) שעליהם להנחות את מדינות ערב בטיפולן בבעיה הפלסטינית, וכי-ניהם: לא שלום עם ישראל, לא משא ומתן אתה, אי-הסכמה לכל הסדר שיפגע בעניין הפלסטיני, איריותור על הגדה

המערבית ורצועת עזה ועמידה על ערכיות ירושלים. וכן, אסור לשום מדינה ערבית להסכים בנפרד על פתרון לבעיית פלסטין (בכך התכוון לירדן). שוקיירי שלל את הדרך המדינית לפתרון הסכסוך ודרש כי ועידת הפסגה תדון בצורך להתוויית אסטרטגיה חדשה לטיפול במצב שנוצר (אחרי המלחמה) לרבות קביעת תכנית כלל-ערבית מקפת מבחינה צבאית, מדינית, כספית, הסברתית וארגונית, כדי לעמוד בפני התבוסה.

באי הפסגה רחו את הדיון בהצעתו זו. שוקיירי התריס בפניהם כי לחוסיין אין כל אחריות לעניין הפלסטיני ובמיוחד לא לגבי הגדה. לאחר שנוכח לדעת כי עמדתו תיו מתקבלות בביקורת חריפה מצד נאצר ויתר המנהיגים, פרש מהוועידה. עקב כך, הוא לא חתם על ההודעה המשותפת²⁷. התפטרות שוקיירי סללה את הדרך לשינויים באש"ף. תהליך השתלטות הארגון נים על אש"ף נעשה בשני שלבים — במועצה הלאומית הפלסטינית (מל"פ) הרביעית (יולי 1968) ובמל"פ החמישית (פברואר 1969). לאחר התפטרות שוקיירי, נתמנה תחתיו חבר הוועד הפועל של אש"ף (וע"פ) יחיא חמודה. חמודה כיו"ר הוועד הפועל החל במגעים עם ראשי הארגונים, במיוחד עם פת"ח והחזית העממית לשחרור פלסטין (שהוקמה בדצמבר 1967) לשיתופם בהרכב מל"פ החדשה ובווע"פ החדש. פת"ח פתח במאמצים אינטנסיביים לזכות בהשפעה דומיננטית במסד הפלסטיני. פעולת כראמה (21.3.68)* העלתה את קרנם של ארגוני המחבלים, ובמיוחד פת"ח, הן באוכלוסיה הפלסטינית והן בקרב המנהיגים הערבים. עקב כך החלה תחרות על התמיכה והסיוע לארגון נים. מצרים תמכה בפת"ח ואף סייעה לו להגיע לעמדת הנהגה באש"ף. הווע"פ מתקופת שוקיירי החליט על כינוס מל"פ בהרכב חדש, שיתאים לנסיבות החדשות בזירה הפלסטינית. בתיאום עם הארגונים, הוחלט כי מל"פ תורכב מ-100 נציגים לפי מפתח רשמי זה: 38 נציגי פת"ח והמקור-בים אליו; 10 נציגי "החזית העממית לשחרור פלסטין" (סה"כ 48 נציגים לארגוני המחבלים); 20 נציגים מטעם צבא השחרור הפלסטיני (צש"פ) ו"כוחות השחרור העממיים" (ארגון מחבלים של הצש"פ); ועוד 32 נציגים (ביניהם חברי וע"פ של אש"ף מתקופת שוקיירי, חברים ממל"פ היוצאת, עצמאים ונציגי התאחד-ויות פלסטיניות). בהרכב זה התכנסה

מל"פ הרביעית בקהיר ב-10-17 ביולי 1968. על רקע חילוקי-דעות בין פת"ח לבין יתר הארגונים וחברי וע"פ בדבר חלוקת הכסאות בווע"פ האמור להיבחר, הוחלט שלא לבחור וע"פ חדש ולהשאיר על כנו את הקודם, מתקופת שוקיירי. מל"פ החליטה על שינויים בכמה מסעיפי ה"אמנה הלאומית" ו"חוקת היסוד" של אש"ף שאושרו במל"פ הראשונה בראשית יוני 1964. תיקונים אלה נועדו להתאים ה"אמנה" לתפיסת הארגונים²⁸.

מל"פ התכנסה בהרכב חדש שהובטח בו רוב גדול לנציגים של ארגוני המחבלים ואוהדיהם. מכלל 105 חברי מל"פ, הוקצו 33 לפת"ח; 12 לחזית העממית לשחרור פלסטין (לא השתתפה במל"פ); 6 לצש"פ; 12 לצאעקה; 28 לעצמאים; 3 לנציגי איגודים מקצועיים; 11 לחברי וע"פ היוצא. גם שונה הרכב וע"פ שנבחר על-ידי מל"פ (עד אז, שוקיירי מינה את חבריו). מספר חברי וע"פ היה 11 לפי החלוקה הבאה: 4 לפת"ח (כולל יו"ר וראש המחלקה המדינית); 2 לצאעקה; 5 עצמאים (מהם הנוטים לפת"ח וצאעקה). בפועל, היה לפת"ח רוב בווע"פ. יחסי כוחות אלה בתוך המסד הפלסטיני נשארו גם לאחר-מכן. אין תימה אפוא שמאו מזוהה אש"ף עם פת"ח. עם זאת, פת"ח העדיף לנהל את אש"ף בקואליציה עם שאר הארגונים, בדרך-כלל עם צאעקה, עם החזית הדמוקרטית ועם עצמאים. החל במושב החמישי, הטביעו ארגוני המחבלים את חותמם על רכשו של המסד הפלסטיני. הדגש הושם על דרך "המאבק המזוין" כאסטרטגיה ולא כטקטיקה לשחרור פלסטין. מל"פ החמישית גם סימלה עליית דור חדש של מנהיגים פלסטינים²⁹. התפתחות משמעותית בתפיסתו הפוליטית של אש"ף הייתה במושב מל"פ השישי שנועד בקהיר (6-9 בספטמבר 1969). במושב זה אושרה האסטרטגיה של אש"ף לטווח ארוך. שקבעה את "החלטתו התקיפה של העם הפלסטיני להמשיך במהפכה, עד אשר ישלים את השגת הניצחון ואת הקמת המדינה הפלסטינית הדמוקרטית, אשר תרחק מכל צורות האפליה הדתית והגזענית". מל"פ גם הדגישה כי "מטרת המהפכה הפלסטינית היא הגשמת השחרור המלא והשלם של אדמת פלסטין כולה מכיבוש הציונות שבבסיסה הישראליים". אסטרטגיה זו עדיין בתוקף ובמל"פ ה-12 (יוני 1974) אושרה "התכנית השלבית", בדבר כינון "שלטון הוועד הלאומי העצמאי הלוחם על כל חלק מהאדמה הפלסטינית שת-שחרר..."³⁰

* על פעולת כראמה ראה: מערכות 292-293, מרס-אפריל 1984, עמ' 18-36.

עמדת מדינות ערב

מצרים: החלה תקופה חדשה של שיתוף-פעולה הדוק בין מצרים לאש"ף, ובמיוחד עם פת"ח. מצרים החלה בסיוע צבאי ומדיני לפת"ח (קורסים צבאיים ומודיעין). במשך 1969 נפסק כמעט הסיוע המצרי ל"חזית העממית" לאחר שהפכה לארגון מרקסיסטי וחלקה על תפיסתו של נאצר בסכסוך. מצרים סייעה בידי פת"ח להשתלב באש"ף ולתפוס בו עמדה דומיננטית. כלי-התקשורת המצריים נעשו ביטאונם של הארגונים ושל פת"ח במיוחד. הם נתנו כסיו נרחב לפעולותיהם וטיפחו את דמותו של ערפאת לאחר שהלה נתמנה לדוכר הארגון, באפריל 1968.

נאצר הוא שיוס את הקשר הראשון בין ערפאת להנהגה הסובייטית ביולי 1968. נאצר טבע את הסיסמה שלפיה הבעיה הפלסטינית היא "בעיה של עם שיש לו מולדת ומולדת שיש לה עם". נאצר ראה בפעולות החבלה גורם המשתלב במלחמת ההתשה ומטריד את ישראל. הוא היטה לטובת הארגונים את כל משקלה המדיני של מצרים בזירה הערבית והבין-לאומית.

במאי 1968 החלה לשדר מרז"ו קהיר תחנת "צאות אל-עאצפה" (קול העאצפה), שנוהלה על-ידי פת"ח ושימשה דוברת של³¹.

סוריה: עמידתה כלפי הארגונים ואש"ף הייתה פועל יוצא מחפיסתה את "מלחמת השחרור העממית" וה"מאבק המזוין" כדרך לפתרון הסכסוך. סוריה התייחסה לתמיכתה בארגונים ובפעולותיהם נגד ישראל כביטוי להגשמת תפיסה זו. הארגונים תוארו ככלי התקשורת הסוריים תיאורים מפליגים כגון "כוח החלוץ של המאבק המזוין במלחמת השחרור העממית הכוללת", או "ההתנגדות הפלסטינית (כינוי לארגונים) שהפכה למציאות בעלת חשיבות ומשקל שאין להתעלם ממנה". ראש ממשלת סוריה קרא (במאי 1968) לערבים "להכטיח לפעולה הפיזיאלית את תנאי התמיכה וההמשכיות... שכן היא הדרך העיקרית לשחרור הארמה הכבושה ולחיסול הקיום הציוני במולדת"³².

משטר הבעת' החליט לחזק את השפעתו בתוך המסד הפלסטיני והזירה הפלס-

טינית ככלל בהקמת ארגון מחבלים מטעמו שנקרא אל-עאצפה. הארגון הוקם על רקע המאבקים בתוך צמרת הבעת' בין האגף האזרחי בראשות צלאח ג'רד, שבהקמת הארגון חתר לחזק את כוחו, לבין האגף הצבאי בראשותו של חאפז אל-אסד. בסוף 1968, הוכרו על הקמת ארגון מחב-לים סורי בשם "חלוצי מלחמת השחרור העממית — כוחות אל-עאצפה". הארגון הוקם מתוך מיזוג שלושה ארגונים קטנים שהיו קשורים לבעת' הסורי: "חלוצי מלחמת השחרור העממית", "חזית השחרור העממית הפלסטינית", ו"הארגון העממי של הגליל העליון". ההחלטה על הקמת הארגון נתקבלה במאי 1968, ב"וועידה האזורית של הארגון הפלסטיני של מפלגת הבעת'". ארגון צאעקה היה מאז חלק מהקואליציה בהנהגת פת"ח, אשר עמדה בראשות אש"ף. עם זאת, יודגש כי כבר בפברואר 1969, יצא צאעקה בהודעה נגד מגמת ההשתלטות של פת"ח על אש"ף וקרא לכינון "תיאום חזית" בין הארגונים במסגרת אש"ף, אשר ימנע השתלטות ארגון כלשהו על מל"פ

או וע"פ. במקביל, ולמרות התמיכה המדינית והצבאית בארגונים, הטיל המשטר ב-1969 הגבלות חמורות על פעילות הארגונים בסוריה, וכך כל צעד מצדם ואף פעולות בגבול סוריה ישראל, חייב את קבלת אישורו המוקדם של המודיעין הסורי.³³

ירדן: עוד בפסגת ח'רטום, הרשה חוסיין לעצמו לצאת נגד פעולות המחבלים הנעשות מתחומי ארצות ערב, בהמשך למדיניותו מלפני המלחמה. במקביל, המשיכו הארגונים להתבסס בירדן כמעט ללא הפרעה. מראשית 1968 ועד פעולת כראמה נשמעו שני סוגי הצהרות של המשטר. מצד אחד, הבנה לפעולות הארגונים והרצון לתאם אתם את פעילותם, במסגרת תכנית פעולה משותפת; ומצד שני, הסתייגות מפעולותיהם. בנאומו לעם ב-16.2.68 (לאחר שבוע של תקריות בבקעת הירדן עם כוחות צה"ל, בעקבות פעולות מחבלים) תקף חוסיין בחריפות את המחבלים בלי לנקוב בשמם והדגיש: "לא יורשה לאיש לספק לאויבי ארצי ועמי עוד אמתלא שאויבינו יוכלו לנצל. ירדן לא הסכימה (בעבר) ולא תסכים להרשות שיקרה בשטחה משהו המנוגד לאינטרסים הערבים העליונים. בארץ זו לא יוכל איש ללמד אותנו אהבת-מולדת". "כל קבוצה... אשר תתעלם מעמדתנו... אינה שייכת לנו. אנו נתנגד לקבוצה כזאת בכל כוחנו". שר הפנים הירדני חסן אל-כאיד הרחיק לכת אותו יום כאשר הזהיר מפני "פעולות בלתי-אחראיות", והוסיף כי "הממשלה לא תניח לירדן ליהפך לפרודור למתימרים להגדיל ממנה במע-שיהם". "הממשלה תכה באגרוף של ברזל כל מי שינסה להתערב בשאלות הלא-מיות ויראה חוסר-כבוד לשאלה חיונית כמו הגורל הערבי. הממשלה תטפל בכל הפוגעים בביטחונה של ארץ זו". למרות מדיניות זו, הצליחו המחבלים להמשיך בהקמת בסיסיהם בירדן ובבקעת-הירדן. מדיניות נוקשה זו הייתה קצרת מועד.

פעולת כראמה (21.3.68) גרמה תפנית במדיניות המוצהרת של חוסיין כלפי המחבלים. חוסיין החל להצהיר על אהדתו למחבלים ולפעולותיהם. בעקבותיו הלכו כלי-התקשורת הירדניים. בתגובתו לפעולת כראמה, אמר חוסיין: "קשה להבדיל בין פידאינים ואחרים. אנו עשויים להגיע מהר לשלב שבו כולנו נהיה פידאינים". שבוע אחרי הפעולה אמר, כי "אנשים אלה (המחבלים) איבדו כל דבר, את בתיהם ואדמותיהם והם נאבקים להשיג אותם". בראיון עיתונאי הוסיף, כי "לא הוא ולא ממשלתו אינם יכולים או רוצים להתנגד

לפעולות הפידאיון נגד ישראל". ביולי 1968 הצדיק המלך את פעולות הפידאיון שלדעתו "חייבות להימשך כדי ששיגו תוצאות"; אם כי במקביל, קרא לתיאום בין המשטר לבין הארגונים.³⁴ מאפריל 1968 ועד ספטמבר 1970 עלה משקלם של ארגוני המחבלים. באמצע 1968 נאלץ חוסיין להכיר רשמית במעמדם בירדן. מאותה עת, ניסה חוסיין להגיע אתם להסדרים שמטרתם להטיל הגבלות מוסכמות על פעילותם בתוך ירדן ובגבול עם ישראל. אך בפועל, הפרו הארגונים הסכמים אלה כרצונם, והמשטר לא ניסה לכפותם בכוח, אף שהיה מודע למדיניות הגמול הישראלית שהלכה והחריפה לנוכח הגברת פעולות המחבלים בגבול ודרך הגבול אל תוך השטחים. פעולות המחבלים לים דרך הגבול הירדני הגיעו לשיאן בשנת 1969. חוסיין לא הצליח לקבל היתר מנאצר להגבלת פעילות הארגונים בירדן. במצב זה התקשה המלך לדכא את הארגונים בכוח, מחשש לביקורת נגדו בדעת הקהל הפנימית והערבית, בעודו ממשיך במגעיו להסדר עם ישראל בשאלת הגדה המערבית.

ככל שעבר הזמן התמעטו תקוותיו של חוסיין להסדר. אמנם, פעמים מספר, עד ספטמבר 1970, ניסה חוסיין לכפות על הארגונים הגבלות על פעילותם בתוך ירדן ובגבולה, אך הוא נסוג מכך ברגע האחרון (כך קרה בנובמבר 1968, בפברואר 1970 וביולי 1970). הארגונים נהפכו בירדן ל"מדינה בתוך מדינה" ונהנו מאוטונומיה בניהול ענייניהם, בחופש התנועה שלהם, וגם זכו בהשפעה רבה על המתרחש אף במגזר הירדני של האוכלוסייה, כולל ארגון שבתות במפעלי תעשייה ירדניים. במשך 1970 העלתה החזית הדמוקרטית את הסיסמה בדבר "כינון שלטון לאומי" בירדן ואחר-כך: "אין שלטון (או סמכות) מעל לשלטון ההתנגדות". ולאחר-מכן: "כל השלטון להתנגדות" (הארגון נים). הארגונים הרדיקליים קראו להפיכת עמאן להאנוי ערבית והכריזו כי "הדרך לתל-אביב עוברת בעמאן".³⁵ המלך חוסיין ויועציו, ובראשם ואצפי אל-חל, הגיעו למסקנה כי רסן השלטון עומד להישמט לגמרי מידיהם. המלך החליט אפוא (בספטמבר 1970) כי יש לנקוט צעד דרסטי מאוד כדי להחזיר לידינו את השלטון המלא, ובשלב ראשון לחסל בכוח את מאחזי המחבלים בעמאן. חיסול מאחזי המחבלים בכל ירדן הסתיים ביולי 1971, תוך הפעלת יחידות שריון וארטילריה. מאז, נהנה המשטר מתקופת יציבות ושקט פנימי, התקופה הארוכה ביותר שידע

מיום סיפוח הגדה המערבית לירדן ב-1950.

סיכום

תוצאות מלחמת ששת הימים הפכו את הסכסוך הערבי-ישראלי למוקד הלא-מיות הערבית ויעדיה. הסכסוך נהפך למה שנודע בכינויו "המשבר המזרח תיכוני". עקב השינוי במרכיבי הסכסוך ובהיקפו, בעקבות כיבוש שטחים ערביים על-ידי ישראל, אימץ העולם הערבי לפתורנו את אסטרטגיית השלבים. בראשונה הסכימו מדינות ערב לפעול לפתרון מדיני של הסכסוך לפי תנאיהן כמובן; זאת, בצד הכנות צבאיות להפעלת האופציה הצבאית. למקרה של כישלון האופציה המדינית. עם זאת, יודגש כי מדינות ערב היו ועודן עקביות בדבר עקרונות היסוד לפתרון כולל של הסכסוך, כלומר, נסיגת ישראל לגבולות ה-5 ביוני, ובכלל זה ירושלים המזרחית, וכינון ישות פלסטינית עצמאית בגדה המערבית וברצועת עזה. חילוקי-הדעות ביניהן נטושים על הדרך להגשמת יעדים אלה. יש להדגיש כי למרות חתימת הסכם השלום עם מצרים, פתרון הסוגיה הפלסטינית עדיין מעמיד מכשול רציני בפיתוח יחסי שלום בין שתי המדינות.

כלקח מהתפתחות העמדה הערבית בסכסוך מאז מלחמת ששת הימים, אפשר להעלות כמה שאלות: האם הסוגיה הפלסטינית תמשיך להיות עניין מרכזי ביחסי מצרים-ישראל ותאיים על עצם קיומם התקין של היחסים בטווח הרחוק; כלומר, תמשיך להקפיא את "השלום הקר"? האם אפשר לצפות בטווח הרחוק כי מלבד מצרים יגיעו גם יתר מדינות ערב להכרה כי כדי להתקדם בפתורנו של הסכסוך, אין מנוס משינוי עמדות בכיוון העמדה המצרית, אם כי לא באותה תפנית קיצונית? האם אפשר לראות בהחלטות פסגת פס שינוי, ולוא מזערי, בכיוון זה? האם אפשר לצפות לשינויים בעמדה הסורית הקיצונית? האם שינוי כזה אפשרי, בין השאר עקב חילופי מנהיגים (הסתלקות אסד למשל) או מאבקי צמרת ועליית קבוצת-מנהיגים חדשה? האם יש מקום להעריך בצורה סבירה, כי צפוי שינוי בעמדת אש"ף, אם טקטי או אסטרטגי, כלפי ישראל? הייתכן שינוי הכרוך בסוג כלשהו של הכרה בישראל (כגון נכונות להכרה הדדית) — כדי למנוע קיפאון בסוגיה הפלסטינית וכדי להגביר את הלחצים על ישראל בוירה הבין-לאומית ולהביא לשינוי בעמדה האמריקנית כלפי אש"ף? האם אפשר לראות בביקור ערפאת

הפלסטינית (בערבית), בירות, מרס 1971, עמ' 85-87; אל-חיאט, 1.2.71.
 34. חוסין, רדיו עמאן, 23.3.68, 16.3.68, אל-דפאע, עמאן, 9.5.68, טלוויזיה מצרית, 4.6.68, 9.7.68; חסן אל-כאיד, רדיו עמאן, 17.2.68.
 35. בלאל אל-חסן, ארועי ספטמבר ואחריות המשטר היירדני (בערבית), שאון פלסטיניה, מס' 1, מרס 1971, עמ' 39-55.

במשטר הבעת' בסוריה, סדרת סקירות, מכון שלוח, אוניברסיטת תל-אביב, אוגוסט 1974; וכן, א. רבינוביץ, מאמר, מערכת היחסים הבינעריבים, מכון שלוח, סקירות, ת"א, פב' 1974.
 18. הדעת העידיה הלאומית התשיעית המיוחדת, שוררה ע"י הנשיא אתאסי, רדיו דמשק, 17.9.67; ראה גם אתאסי, רדיו דמשק, 5.6.68.
 19. חביב חדאד, שר ההסברה הסורי, סמוז"ת, 12.2.68, רדיו דמשק, 10.8.68; מחמד טוויל, רדיו דמשק, 19.12.69.
 20. אתאסי, רדיו דמשק, 25.1.68, 7.3.68, 10.8.68, 16.4.69; עלאח ג'יד, רדיו דמשק, 22.12.68; MER, IV, pp. 222-223.
 21. נאצר, רדיו קהיר, 27.3.69, 23.7.69, 6.11.69, אל-אהראם, 11.4.69; היכל, אל-אהראם, 26.1.68; MER, IV, pp. 136-137, V, pp. 520-521.
 22. אתאסי, הדעת העידיה הלאומית התשיעית המיוחדת של הבעת', רדיו דמשק, 17.9.67; וכן אתאסי, רדיו דמשק, 19.1.68, 7.3.68, 16.4.69, 1.7.69, 8.3.70; החלטות העידיה הלאומית העשירי, רית, סוף אוגוסט 1968, רדיו דמשק, 8.12.68; הדעת ההנהגה הלאומית של הבעת', רדיו דמשק, 5.6.68; מאחוס, שר החוץ, סמוז"ת, 12.3.68; המלצות העידיה האזורית הרביעית של הבעת', רדיו דמשק, 5.4.69.
 23. פיצל, רדיו ג'דה, 23.8.69; אל-סיאסה, בירות, 20.9.68; אל-חיאט, 24.4.70; MER, IV, pp. 143-144, 230-231, V, p. 112.
 24. ראה נוסח אגרת פיצל לחוסין, רדיו ג'דה, 30.3.68; נוסח החלטות המועצה ראה אל-אהראם, 11.11.69; על דיוני המועצה והחלטותיה ראה MER, V, pp. 527-530, 533-536; ראה גם, ורדה בן-צבי, מחירטום עד רבאט, ב'שמעון שמיר, עורך, יריות הנאצרים 1965-1970, מכון שלוח, 1978, עמ' 269-286.
 25. היכל, אל-אהראם, 9.1.70, 4; נאצר, רדיו קהיר, 24.12.69; חוסין, רדיו עמאן, 8.1.70; ורדה בן-צבי, שם; MER, V, pp. 542-544.
 26. ראה נאצר, רדיו קהיר, 20.1.69; סאדאת, רדיו קהיר, 23.7.71; היכל, אל-אהראם, 7.3.69, 16.1.70, 19.6.70, 3.7.70, 18.12.70; אל-ת'ורה, בגדאד, 17, 19.4.70, 20.12.70; חסן אל-בכרי, סוכנות הידיעות העיראקית (טי"ע), 20.7.70; חוסין, רדיו עמאן, 29.8.70, 14.10.70, אל-נהאר, 23.11.70; ראה גם MER, V, pp. 562-571.
 27. אחמד אל-שוקירי, זכרונות מועידת חירטום (בערבית), שאון פלסטיניה, מס' 4, ספט' 1971, עמ' 99-90; תרגום בעברית (ע"י מיכל סלע) עם הערות ראה יהושפט הרכבי, עורך, ערב-ישראל (1), תל-אביב, 1974.
 28. אש"פ, חוברת רשמית, "המועצה הלאומית הפלסטינית שנערכה בקהיר מ-10-17 יולי 1968"; ראשד חמיד, החלטות המועצה הלאומית הפלסטינית ניה 1964-1974 (בערבית), מרכז המחקרים של אש"פ, בירות, 1975, עמ' 19-27; על האמנה הלאומית והתיקונים שהוכנסו בה ראה יהושפט הרכבי, עורך, ערב-ישראל (4-3), תל-אביב, 1975, עמ' 84-118; וכן MER, IV, pp. 422-436.
 29. ראשד חמיד, שם, עמ' 27-29.
 30. שם, עמ' 32; הרכבי, שם, עמ' 130-131, 219.
 31. על ההתפתחות בעמדת מצרים בסוגית הישות הפלסטינית ואש"פ, ראה משה שמש, מצרים ואש"פ, מערכות, 293-292, מרס-אפריל 1984, עמ' 17-11.
 32. אתאסי, רדיו דמשק, 21.4.68, 5.6.68; זועני, סוכנות הידיעות הסורית (סאנ"א), 1.5.68.
 33. ראה, גאזי ח'רשידי, מודרך תנועת ההתנגדות

במצרים (בדצמבר 1983) ביטוי להכרה שבסופו של דבר אין מגוס משינוי בעמדת אש"פ ולוא בטווח הארוך? גראה שעל רקע ההתפתחויות בזירה הערבית ובעמדת מדינות ערב בסכסוך, מאז מלחמת ששת הימים, ובמיוחד בעמדת מצרים וכלקח ממנה — תשובה חיובית על שאלות אלו, אינה בלתי סבירה.

1. היכל, אל-אהראם, 27.10.67.
 2. נאצר, אל-אהראם, 23.2.64, 23.7.65, 15; היכל, אל-אהראם, 12.6.64.
 3. נאצר, אל-אהראם, 25.11.65; היכל, אל-אהראם, 25.9.64; ראה גם מאמרו של אבי שי, חיל מצרים 67-1956, חלק א' מערכות 227, ינואר 1973, חלק ב', מערכות 228, מרס 1973.
 4. ראה מאמרו של היכל, אל-אהראם, 28.8.64, 4, 25.9.64.
 5. הנוסח הערבי הרשמי של החלטות הפסגה, ראה חוברת "ועידת הפסגה הערבית הרביעית" (בערבית), משרד ההסברה היירדני, ספט' 1967; נוסח בעברית ראה אברהם סלע, אחרות בתוך פרוד, ירושלים, תשמי"ג, עמ' 78-79; היכל, אל-אהראם, 29.12.67.
 6. נאצר, רדיו קהיר, 23.11.67, 23.7.68; New York Middle East Record, Shiloah; 15.2.70, Times Center, Tel-Aviv University, (MER), Vol. V, 1969-70, pp. 98-99.
 7. היכל, אל-אהראם, 10.1.69, 3, רדיו קהיר MER, V, 1969-70; 21.4.69, NYT, 12.8.70, pp. 101-102.
 8. היכל, אל-אהראם, 25.1.68; נאצר, רדיו קהיר, 23.11.67, 3.3.68.
 9. ראה נאצר, רדיו קהיר, 5.7.68, 20.1.69, 1.2.69, סוכנות הידיעות המזרח התיכון (סמוז"ת), 17.4.70 (לפי אל-אנואר), אל-אהראם, 4.7.69, NYT 15.2.70; היכל, אל-אהראם, 17.1.69; ניתוח מקיף של חפישתו של נאצר לחיסול תוצאות התוקפנות ראה סא"ל יונה, "מדיניות המאבק של עבר אל-נאצר", מערכות 223, יוני 1972, עמ' 30-41.
 10. נאצר, רדיו קהיר, 31.8.67, 23.11.67, 11.12.68, 11, 20.1.69; סא"ל יונה, שם.
 11. חוסין, רדיו עמאן, 22.6.67, אל-נהאר, 29.8.78, אל-עמל, 26.8.67; ראה גם אל-נהאר, 27.7.67; MER, III, 1967, pp. 258-259, 263.
 12. נאצר, רדיו קהיר, 5.9.67.
 13. חוסין, רדיו עמאן, 8.1.70, 25.1.70, NYT, אל-אנואר, 14.1.68; תל-הוני, רדיו עמאן, 7.12.68, אל-אנואר, 18.1.68, אל-ג'ירידה, 20.1.68; רפאעי, רדיו עמאן, 36.3.69, אל-נהאר, 23.11.70, אל-חוארת, 16.5.69, אל-ג'מהוריה, קהיר, 1.8.68; ראה גם אל-דסתור, עמאן, 17.6.68, 220-221, MER, IV, pp. 103-105, V, pp. 103-105.
 14. חוסין, אל-נהאר, 1.3.69, אל-חוארת, 16.5.69, רדיו עמאן, 1.11.69, אל-כפאח, 19.7.69; תל-הוני, רדיו עמאן, 7.12.68, 21.5.68; MER, loc. cit.
 15. חוסין, אל-נהאר, 20.4.69, רדיו עמאן, 17, 14, 21.4.69, NYT, 11.4.69, Le Monde, 8.9.70; רפאעי, סמוז"ת, 30.3.70, אל-דסתור, 1.2.70; ראה גם MER, V, pp. 105.
 16. חוסין, רדיו עמאן, 23.3.68, 5.6.68, אל-דסתור, 14.2.68, 28.3.68, 13.9.68; תל-הוני, רדיו עמאן, 13.9.68, סמוז"ת, 24.7.68.
 17. על ההתפתחויות במשטר הבעת' אחרי פב' 1966, ראה, איתמר רבינוביץ, רציפות ותמורות

1973

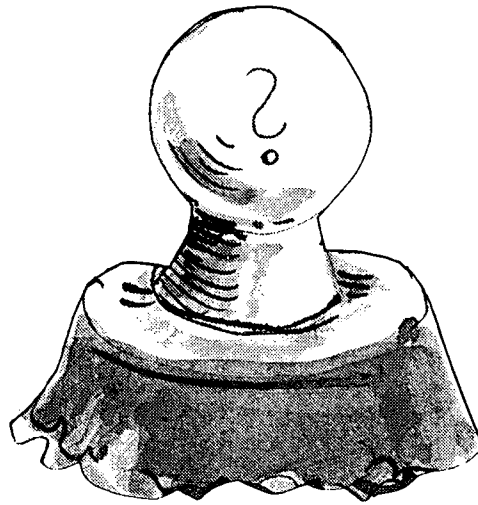
הבעייתיות של הערכת המודיעין

תא"ל יואל בן-פורת

לתוויות, לתדמיות ולחצאי עובדות יש לעתים כוח של עובדות (וכך, כנראה, היה מקדמת דנא). לעתים ימצא עצמו המודיעין עין חסר אונים להסביר מדוע לא נחזה אירוע שאירע. די בשתי דוגמות מפרי-כות: הפתעת מלחמת ששת הימים, כבי-כול, והפתעת סאדאת 1977. במקרה הראשון בעל הדבר – עבד אל-נאצר עצמו לא התכוון ב-14 במאי 1967 למצוא עצמו במלחמה בשה ביוני. במקרה השני בעל הדבר – סאדאת – הוא, כנראה, בעל הסוד. כך, אני מניח גם יקרה כאשר יקדים משיח בואו, וחלקנו ייתפס בהפתעה. אני יודע מתי יבוא, אך אני יודע מי יהיה אשם במחדל ההתרעה... בהנחה שאין עשן ללא אש, הרי מה שמזין את העשן הן טעויות ההערכה וההפתעות אשר אירעו לבין בכל אתר ואתר. הן מטביעות את תו תקן האמינות ומשפיעות על שיעור ההסמכות על מוצי-ריו בעיני מקבלי ההחלטות.

במשולש יסודות הביטחון הלאומי – הרתעה, התרעה והכרעה – שתיים מצלעותיו הן של הלוחמים. הללו מער-כות אדם/מכונה: קרי – מערכת נשק, המכונה בשכלולה ובתחכומה, עשויה לקזז ולפצות על ביצועים מופחתים של גורם האדם גם אם בעיקרון אין זו שאיפה. הצלע השלישית – המודיעין – היא מערכת אדם, בעיקרה. הרכיב הקריטי בה – ההערכה המודיעינית – מערכת אנוש צרופה – שכל ומעט חושים. בהיות ההערכה גולת הכותרת של מעשה המודיעין ומופקדת על המוצר הסופי שלו, היא תקבע לשבט או לחסד את מעשה המודיעין, או את רובו.

יש הסבורים שיש הגזמה בתיאור מצב הערכה כפנומן משברי, וכי בעצם אנו מתמודדים די טוב עם האתגר, למעט מספר טעויות שאמנם קרו. לאלה תשובתי, שהבחינה צריך שתהיה במישור האי-כותי, ודי במעט הטעויות, ולו בזו האחת, שנפשפש במחשבתנו ובמעשינו. לעומת אלה, יש הסבורים, שאין פית-רון לבעייה. על פניה יש לי נטייה אישית

להגיע למיצוי טוב יותר בתחום הניתן, לחשוף את הניצור מאתנו ולהתוות הגבול בין השניים

רבים מתארים את מאבק המודיעין על און קשבת ועל שיעור השפעתו על תהליך קבלת ההחלטות ברמה הממלכתית-אסטרטגית. רבות הטרוניות מסוג "לא קיבלו את דעתנו", או "אילו התקבלה דעתנו". לא חסרות טענות של הצד שכנגד – קברניטים מסבירים או מתר-צים החלטות מוטעות במודיעין חסר, או בהערכות מוטעות.

לקבל השקפה זו, אך בינתיים זו רק נטייה. לפני שנדבק בגישה פאטאליסטית, יש מקום למאמץ שכלי, לעבודה רבה בהקדשיית קושיות ובחיפוש דרכים — שמא ניתן להשיג שיפור. אם נטרף ולא יעלה בידנו — נוכל לומר בעגת הנוער "זה מה שיש". חיפושי הדרך צריך שיהיו הן במעגלי המודיעין והן במישור שבינו לבין צרכניו, מקבלי ההחלטות, כשהמטרות להגיע למיצוי טוב יותר בתחום הניתן והאפשרי; לחשוף בבהירות את הבלתי ניתן; ולהתוות את הגבול ביניהן. למצוא את הדרך, ואני יודע שהיא מורכבת למדי, להביא לידיעת מקבלי ההחלטות ולמודעותם את יכולותינו מזה ואת מגבלותינו מזה, כדי לצמצם את פער הציפיות ולמנוע שפיטה מקלילה. כלומר, ללמד ראשי יהודה מודיעין.

את הבחינה במעגל המודיעין אני רואה בארבעה פרמטרים: הפילוסופיה, המתודה, המסגרת הארגונית והאדם המעריך — תכונות אופי ואינטלקט ומטען הידע.

שוב לקונצפציה

מאז 1974, מטילה מלה זו מבוכה ובלבול בקרב מי שעוסקים במודיעין, מי שמבינים בו ואף אלה המתיימרים להבין. אנשי מודיעין טוענים, כי בלי קונצפציה אי אפשר לעומתם, מטיחים נגדם את המונח בקונטציה השלילית, שקיבל בדר"ח ועדת אגרנט, נפוץ והשתרש בקרב חובבים, כמלת גנאי ושם נרדף לכשל מודיעיני. אנסה לתרום משהו להבהרת הנושא, בתקווה שלא אנדיל את "הפלוטור".

החשיבה האנושית בתחום המופשט (המאפיין את מחשבת המודיעין) היא, במהותה, קונצפטואלית. הבריות אינן קולטות עובדות על "לוח חלק". אלה נוחות על השקפות עולם מגובשות — לעתים על דעות שקולות, לעתים על דעות קדומות. (הסקוטים — קמצנים; הרוסים — חשדנים; האמריקנים — תמימים; הערבים — מבינים רק את שפת הכוח...; ומה שחורשים הגויים על היהודים, ישמרנו האל).

האם מעצם הוראת הקונצפציה משתמע קשיחות או גמישות מחשבתית? כלומר, האם הקונצפציה במהותה פתוחה לקליטת קשת מגוונת של עובדות וגמישה דיה וסתגלנית לעובדות משתנות, או סותרות, או שמא היא קשיחה, בנויה על מספר נתון של עובדות, מתקפדת ואטומה ביחס לעובדות נוספות ועל ידי כך הופכת לדוגמה, כל כולה אומרת "כזה, ראה

וקדש". בתהליך היצירתי, המלווה את הערכת המודיעין, שהיא כמעט אמנות צרופה, יש לעתים, לבעל הקונצפציה נטייה להקשיחה לדרגת דוגמה, מתוך הזדהות עמוקה עם פרי הגניוס היצירתי האישי שלו. זאת משום שרובנו, כנראה, קורבנות האגו. וכי אין זה כך ביחס להשקפות חיינו, על הסובב אותנו בתחום האמונות והדעות ביחס לחברה, לתרבות ולפוליטיקה: והרי רוב בני האדם נוטים לקונצפציות דוגמיות. מה שהכשיל את המודיעין בתשל"ד לא הייתה קונצפציה, אלא דוגמה, או קונצפציה דוגמית.

הייתי שמח אילו יוכלנו לסיים בזה את ויכוח העשור. לא ניתן לעשות מודיעין ללא קונצפציות. על מעריך המודיעין לגלות עירנות מתמדת, רעננות ומידה סבירה של ביטול עצמי ושל צניעות, כדי לשמור על גמישות הקונצפציות שלו. דהיינו, הביקורת העיקרית שלו היא המידע, שהוא בבחינת סיגנל בקרה. כל עוד הקונצפציה והמידע מתנהלים בקווים מקבילים — טוב. אך כאשר נפער פער, והמידע סוטה, עליו כעיקרון לכופף את הקונצפציה ולא, חס וחלילה, את המידע. הטעות יכולה להיות גם במידע וגם בקוניצפציה, אך זו האחרונה מועדת יותר לפורענות.

לסיכום, נאמר כן — לקונצפציה, לא — לדוגמה, או לקונצפציה הדוגמית, המציגה, בדרך כלל, רק אופציה אחת ליריב או מבחר אופציות מזעריות.

מחוללי הטעות בהערכה

קיימת ספרות ענפה העוסקת בעניין החשיבה וכשליה, ההטיות (biases), קשיים בתפיסת המציאות, התנהגות בתנאי אי-ודאות ועוד. אני רואה עצמי בר-סמכא לחדש, או לפסוק הלכה בנושאי אים האלה. מה שאומר מייצג פרי ניסיון אישי, ותצפית על הזולת, עמיתי המערייכים. [במאמר מוסגר, נדמה לי, שטרם נכתב הספר על ידי מי שהיה מעריך מודיעין מנוסה ומוצלח והוא גם בר-סמכא בדיסציפלינה של התנהגות אנרשית, ענף צעיר יחסית בפסיכולוגיה השימושית. זה נדמה לי הצירוף הטוב ביותר לדיון פילוסופי מוסמך וקולע. אך יתכן ולא ניתן להגיע לסמכותיות בשני התחומים בפרק חיים אחד.]

לפני איש המחקר המודיעיני, המעריך, שלושה אתגרים:

- (א) לדעת את התשתית הפיזית, ואת משאבי האנוש והחומר של היריב;
- (ב) להבין את המשמעות האמיתית, הנובעת משילוב פוטנציאל החומר,

האדם ומערכת הנשק, וביטויי האפקטיביות יווי בשדה הקרב; וכן (ג) לדעת, להבין ולחזות התנהגות האדם היריב, מקבל ההחלטות — לבת הקושי במודיעין.

עם האתגר הראשון אנו מתמודדים בהצלחה. בשני — אין עדיין כלים טובים למדידה. האתגר השלישי הנו מחולל הטעות הראשי בהערכת המודיעין ומקור רוב הצרות, והממאירות במיוחד.

אני חסיד הגישה הגורסת, שהאדם הוא בסופו של דבר יצור אניגמטי. הוא אינו מוצר צרוף של רציו, אלא יצור סינתטי של רציו ומרכיבים בלתי רציונאליים. הסינתזה לא מוצקה היא כיורה רותחת — יום אחד יותר רציונאלית, יום אחר פחות. ביחס לראובן יותר וביחס לשמעון פחות, ביחס לסוגיה א' יותר וביחס לסוגיה ב' פחות. אני מניח שיחסי אני לאוקראינים, גרמנים, דנים ואנגלים, משקף תערובת רציו-אמוציונלית שונה זו מזו. זאת ביחס לאדם — האובייקט להערכה.

ומה עם האדם המעריך, והרי הוא הסובייקט של עצמו. האובייקטיביות מתאפשרת רק במדעים המדויקים, אך לא בשום תחום מחשבה שאני מכיר. אפילו אצל מדענים היא מתאפשרת ביחס לחומר או כלי החשיבה והמדידה, אך האם היא גם כזאת בהתייחסות המדענים זה לזה? וכך קורה שבנוסף להיגיון הצרוף נמסכת לכור ההיתוך של ההערכה מה שאני נוהג לכנות "הדיסיפלינה השקפירית" — אהדות ושנאות, רגשות בוז ועליונות, חרדות וביטחון עצמי, דאגות וקלות-ידעת ועוד הרשימה ארוכה; נתחים של חולשותינו כבני תמותה. אין לנו מתמטיקה לאדם. הכרתי מי שסברו אחרת, אך נכחו לדעת שלמספרים האריתמטיים שהציבו, ערכים משתנים באיברי הנוסחה. האריתמטיקה לנוסחה היהודית שונה בערכיה מזו שבנוסחה הערבית, או הרסית. אחת הטעויות הנפוצות בהערכה היא לשפוט את היריב בסטנדרטים של עצמך כי את אלה, ורק את אלה, אתה מכיר. התהליך האמפטי במודיעין יצלח רק לעתים רחוקות, והוא חסר בקרת אימות.

מי יכול להיכנס לנעליו או לנשמתו של עבד אל-נאצר בדרך האמפטיה, לנסות להבין שיקוליו ולחזות החלטותיו. אנסה לתאר זאת לפי סדר הקדימות של סיכויי ההצלחה:

- (א) יותר מכולם יכול אנואר סאדאת — חבר וידיד מנוער, עמית לשולחן הדיונים.

ב) המלך חוסיין, או הנשיא אסד – ערבים מוסלמים, העומדים גם כן בראש שלטון אבסולוטי ששיטותיו דומות לאלו של נאצר.

ג) ברז'ניב – אמנם לא ערבי ולא מוסלם, אך בקי היטב כיצד מתנהלת "דמוקרטיה" נוסח מצרים של שנות ה-50 וה-60.

ד) מי שמכהן או כיהן בתפקיד ראש ממשלה בישראל. אמנם זה אינו ערבי מוסלם ועומד בראש ממשל דמוקרטי; אך לפחות מכיר, יודע, מבין וחש, איך מנהלים מדינה, מה הלחצים הפועלים על מנהיג בתחום מדיניות הפנים והחוץ, ואיך הם עשויים להשפיע על תהליך קבלת החלטות.

ה) פרופ' למדעי המדינה (רצוי בעל רקע אמ"ן). זה לפחות יודע את תורת ניהולה של מדינה וממשל.

וכך בסוף התור, בקדימות השישית, יבוא סגן-אלוף או אלוף-משנה מודיעיני נסקי, הממונה על מצרים. לא רק שחסר הוא את קרבת התרבות (אסד וחוסיין), הידע ותחושת ה"אצבע" שיכולים להיות (ברז'ניב, או להבדיל לוי אשכול), אפילו אין לו בדרך כלל הידע התיאורטי של הפרופסור. אפילו מתחריו בקדימות יכו-לים להגיע בדרך האמפטיה לחלק מהשי-קולים של נאצר (הראציונאליים, בעיקר), ומה עם הרצונות, היצרים והדחפים הסמויים, במודע ובתת-מודע, שהשפיעו על שיקוליו והחלטותיו. איך ביקש נאצר להיראות בעיני קבוצת ההתייחסות שלו סביב שולחנו וסביב גבולות ארצו? איך ביקש להכניס את עצמו להיסטוריה? היכן גבולות שיקוליו האלטראאיסטיים הממלכתיים, האמיתיים והמדומים, ביחס לגבולות שאיפותיו האישיות ויצרי ההי-שרדות הפוליטיים שלו? כל הניסיון הזה האמפטי, נועד לכישלון, ומוטב להימנע ממנו – לפחות, בדרג סא"ל או אל"מ במודיעין.

כמה שלא הכרנו את הארכי-מגלומן עבד אל-נאצר, מעשהו ב-14 במאי 1967, ובעיקר החלטותיו בין 23 למאי לשניים ביוני היו בלתי צפויים לחלוטין. החוסיני-לוגים אשר בקרבנו העריכו בשנות ה-60 שבמקרה של מלחמה יסתפק המלך במה שכינו אז "מטחי כבוד בלבד". לא מן הנמנע, שאכן חוסיין עצמו אף חשב כך בזמן כלשהו. אצלנו היה הדבר מקובל כמוסכמה. והנה אותו חוסיין עצמו, ימים אחדים לאחר שכונה ב-1967 על ידי השדרן המצרי אחמד סעיד, "המלך הזונה מזנבות האימפריאליזם", קיבל ברבת-עמון, בסוף מאי 1967, רמטכ"ל מצרי,

הציב גודדי קומנדו בקלקיליה, הפגיו את תל-אביב, ירה על ירושלים, ותקף את ארמון הנציב. אנואר סאדאת, לשעבר "אח מוסלם", אדריכל ההונאה של ערב יום הכיפורים, בא לירושלים וכפיו דברי ישעיהו באנגלית No More war. מי שמחזיק בדעה שאנשים ניתנים לחיזוי, זכותו, אני לא. איני יודע אם אני נמנה עם מיעוט או רוב.

ומה ביחס לקצר התקשורת כפונקציה של פער תרבות. כוונתי לשוני ולא לרמה. גם אלה בקרבנו אשר יודעים ערבית, ואפילו על בוריה, האם בהכרח גם מבי-נים ערבים? שלא לדבר על אלה שאינם יודעים. ואלה אשר מנסים והתרגלו להבין ערבים סונים, האם מבינים גם פרסים שיעים? גם אם למדו איסלאם, ועל אחת כמה וכמה אם לא למדו. בסוגיה זו התנסו גם קהילות בין אחרות. גרמנים לותרנים לא הבינו רוסיים פרבוסלאוויים, ואמריק-נים נוצרים לא הבינו את תרבות עמי המזרח הרחוק, שבהם נלחמו משך 30 שנה, ממלחמת העולם השנייה ואילך; והרשימה ארוכה.

הטעות הינה חלק מהחיים. אנשים שונים תופשים עובדות זהות אחרת ותמו-נת המובנות שונה. תמונת המודיעין המתמייחת לאוייב: רב-ממדית, רב-שכב-תית, פלאידית ודינמית. יש בה מרכיבים אידאולוגיים, מדיניים, צבאיים, כלכליים, אישיים, ובליל דחפים רגשיים תוך אי-נ-טראקציה בין הגורמים השונים. לך וטפל בזה בכלים של לוגיקה מדעית, ובמיוחד בשני האחרונים. כאשר מדובר במשט-רים סוטאליטריים, יתקשה לעתים המע-ריך לזהות ולאפיין את האינטרס האומי, ולבודדו מהאינטרס של הקבוצה או של השליט היחיד, בתהליך קבלת החלטות. פעם חשבתי, שאם בעבודת המודיעין נהיה מצוידים במיטב החשיבה האנלי-טית והסינתטית ניטיב להעריך. מאוחר יותר התחוויר לי, שאין די בכך. בנוסף יש חשיבות לכושר השיפוט ושלא לדבר על דמיון ועל אינטואיציה. יש אדם המנתח באופן חד ובהיר עובדות ורואה את המכנה המשותף ראייה סינתטית טובה, אך נופל בהערכתו בגלל שקלול בלתי נכון של מרכיבי הסינתזה. די לפעמים שנטעה ביחס למשקלה הערכי הסגולי של עובדה מרכזית, וכל המבנה יקרוס. ההערכה שמצרים לא תצא למלחמה ב-1973 ללא איזון אווירי הייתה נכונה

* ראה מאמרו של סא"ל יב"י, "הלוגיקה של הערכת המודיעין" מערכות 292-293.

ביסודה, אם היעד האסטרטגי הוא רפי-דים, ניצנה, או ביר עסלוג. אך לא כאשר הוא רצועה של מטר עד 20 ק"מ מזרחית לתעלה.

עניין הזמנים במודיעין משובש לחלו-טין. "עבר" של אויב הוא לרוב "עתיד" של מודיעין. יש ועד אשר מצטבר מידע מספיק כדי ליצור תמונה של תפיסות, תכניות והחלטות אפשריות אצל האויב, חולף זמן, ובינתים חלו תמורות ברצונ-תיו ובתכניותיו, נוצר אנכרוניזם מודיעיני, והמעריך ימצא עצמו תקוע בעמדה נטו-שה. כאשר אמרנו בעבר, שלעתים טעינו בצמתי החלטה, במעקב אחר היריב, אין זה רק שפנינו ימינה כאשר הוא פנה שמאלה: לפעמים חלפנו על פני הצומת בלי לחוש בו כלל.

הקושי הרב ביותר נובע מקוצר ידנו לתפוס את מלוא ממדי המציאות. איננו מבינים הכל, ואיננו מבינים הכל מבעוד מועד, ולא תמיד אנו הופכים את אשר כבר ידוע ומוכן למעשים מועילים בזמן הנכון. אחת הדוגמות לכך, היא הפער בתפיסת המציאות שהיה נחלת המנהי-גות של העם היהודי, על כל שלוחותיה, בשנים 1943-1944 ביחס לקורות יהודי אירופה. בסיסית אנו יצורים אופטימיים (אפילו הפסימיסטים), נוטים להרחיק את השלילי או המסוכן. צירוף המלים "יהיה רע" לא שגור אצל הבריות. אדרבא, לרשותנו אוסף עשיר של מלים לאופטי-מיות ולהרחקה: "יהיה טוב", "לא נורא", "נתגבר", "אני מקווה", "אני מאמין"; יש בינינו אשר לאושרם אף יכולים להוסיף "בעזרת השם" ואם לא די בכך יבקשו מפלט ב"צור ישראל וגואלו" וב"נצח ישראל לא ישקר" ועוד כהנה וכהנה. אילו לא חשבנו, במודע או בתת-מודע, "לי זה לא יקרה", לא היינו יוצאים לקרב, או לכביש, וכולם היו מפסיקים לעשן... למשאלות-לב ולציפיות יצוג סטטיסטי משמעותי בין מחוללי הטעות בהערכה. לאמור, מה שאני רוצה שיקרה, אני נוטה להעריך שאכן יקרה. ימי ערב בחירות לכנסת היו סדנה מצוינת לבחון סוגיה זו. מעל לכל, ובסופו של דבר, את האויב חייבים לנצח! זו גם קונצפציה, דוגמה, אכסיומה וצו קטגורי. מכורח מציאות חיינו כאן, אין מנוס ממנה. נתון בסיסי זה מכתוב מראש את המתווים של גבולות העצמה של האויב בתודעתנו, במודע ובתת-מודע. וכאן יש בעיה. אין זה בדרך הטבע, שמודיעין ינסה לנגוס באכסיומה ריאלית חיונית זו. יחד עם זה, במצבים כאשר דמות האויב מתכרסמת, או מתעוותת, כתוצאה משיפוט לקוי אצל

לוחמים, חובתו של מודיעין להטות את הכף לעבר האיזון, אם וכאשר הדבר מתחייב מן המידע וההערכה. קשה לדבר טובות על אויבך, שנוא נפשוך. במקרה זה הדבר נחוץ, ועל כן אפשרי, ומצריך גדלות רוח ואומץ-לב מהזן הנדיר ביותר. האם כך נהגנו תמיד? האם לא קרה שעודדנו, שלא לצורך, הערכה ממעטת את האויב מצד לוחמים, ואז בתהליך סימביוטי נסגרה הלולאה בהזנה הדדית?

הסתברות נכונות ההערכה

אני מכיר ארבעה מצבי יסוד להסתברות של דיוק ההערכה, כפי שמתברר לאחר מעשה:

- (א) הערכתי שיקרה ולא קרה.
- (ב) הערכתי שלא יקרה וכן קרה.
- (ג) קרה דבר שלא הערכתי כלל.
- (ד) הערכתי שיקרה וקרה.

מאלה — רק מצב אחד הוא בריא, הרביעי. איני יודע עדיין מבדיקה את ההתפלגות הסטטיסטית של טעויות ההערכה שלנו לפי הקטגוריות שמניתי. נדמה לי, שרובן מסוג "קרה דבר שלא הערכתי כלל". במבט היסטורי נראה, שלהערכה שלנו יש נטייה להערכת-חסר ביחס לעריכים במיוחד, ואף ביחס לרוסים. הנטייה של האמריקנים — בהערכת הרוסים בהקשר הגלובלי — הנה להערכת-יתר. הם יורים ארוך, אנחנו קצר. התוצאה זהה. אם נכונה הקלסיפיקציה של הסתברות הערכה שאותה תיארת, הבעיה הניצבת לפני כמעריך "מתי אני טועה?" (או בפני הקברניט "מתי אתה טועה?"). מעולם לא יכול היה המעריך לדעת בעת מוסרו את הערכתו באיזו קטיגוריה הוא. בעיה ללא פיתרון. אני סבור, שיש להשיג וותה למה שקורה בעולם הביטוח: את הנזקים מעריכים על פי מידת הסיכון והמחיר האפשרי. כלומר, כאשר ההערכה נוגעת לנושא מרכזי, ונועדה להיות רכיב במערכת קבלת החלטות; ואם תימצא מוטעית, תגרום החלטה לא נכונה, אשר נוקה גדול — אשאל עצמי, כמעריך, לפני מסירת ההערכה: ומה אם אני טועה? למשל, "הסבירות למלחמה נמוכה מנמור כה, אך דעו לכם חברי המטה הכללי, שאם אני טועה, יש לכם מלחמה". ועניין אחר, הגזור מסוגיה זו: כמעריך, לא הייתי רוצה להיות חתום על משפט "השנה לא צפויה מלחמה ולא Peace". לכל היותר, הייתי חותם עליו אישם בנובמבר — לפרעון בסוף דצמבר — אך לא בינואר, 12 חודשים מראש. ההיסטוריה הקצרה מראה שבכל השנים שפרצו מלחמות ושלוים (בינתיים רק אחד) היינו חתומים

על משפט כזה, שלא הצדיק עצמו — 1967, 1973, 1977 (וזה האחרון, לפחות, לא מסוכן). המציאות באזורנו ואופי הסכסוך לא מתירים העזה זו. האהבות וגם השנאה אות של הערבים זה את זה הן מוזן לא מוכר ולא מובן לנו (ראו יחסי נאצר-חור-סין, ערפאת-חוסין, ערפאת-אסד, סאדאת-אסד ועוד). הדינמיקה של הסכסוכים ביניהם היא לעתים באיכויות בלתי נתפסות על ידנו. שורשם העמוק יכול להיות בתרבות הנומדית (הנוודית) השבטית הזרה לנו. התכתשות (תושה), שביתת נשק (סלאם), והתפייסות (צלח). לקח לנו זמן להבין את מה שאמר סאדאת, הפעם בכנות, שהדור הזה יכול לעשות רק סלאם, והצלח נותר לדורות הבאים. אך כאשר התעקשנו נתן לנו סלאם עם שגרי-רות, שנחשוב שזה צלח... ולקח מה שלקח. המריבות והפיוסים עד כה פומי-ביים. יום אחד יריבו בפומבי ויתפייסו בחשאי. במי צריך להתחשב? כפרלמנט, בעיתונות, באופוזיציה, במפלגה. די ש-שניים-שלושה שליטים ייפגשו בחשאי ו"יסגרו עניין". על כן — "השנה לא צפויה" — הימור מיותר הוא.

כוונות
אני מודה, שאיני אוהב מלה זו, כי האכילה אותנו מרורים דיים. ב-1973 הערכנו, שאין לסאדאת כוונות למלחמה; וב-1977 הערכנו, שאין לו כוונות לסלאם.

בשני המקרים קרה ההיפך. סלידתי מה-מלה שיבשה מחשבתי עד כי נפלט מקולמוסי, שצריך להוציא אותה ממילון המודיעין. העניין מחייב תיקון והבהרה: צריך להוציא אותה ממילון ההערכה ולהפקידה באיסוף בלבד. לדעתי, לא ניתן להעריך כוונות בדיוק רלוונטי ברמה האסטרטגית, כאשר מדובר במלחמה (כן או לא). "כוונות" ניתן לדעת, או לא לדעת. רק אם יודעים אותן ממקורות אמניים ונדירים אפשר לשלבן בהחלטה. למונח בעצם תשעה פרצופים — ריבוע של המלים רוצה, יכול, מחליט. מה זה כוונות. האם "רוצה"? האם "רוצה ויכול"? האם "רוצה, יכול ולא החליט"? האם "יכול, לא רוצה והחליט" וכיוצא באלה. ומה זה "יכול"? מה שאני חושב על יכולתו לא רלוונטי. חשוב מה שהוא חושב על יכולתו. ב-1973 סאדאת "רצה" וסבר ש"יכול", על כן החליט. אנחנו הערכנו, שהוא אמנם "רוצה", אך לא "יכול"; על כן לא יחליט. במזרח התיכון יכולה לפרוץ מלחמה כאשר הוא לא כל כך רוצה ולא הכי יכול; ובכל זאת, מחליט. אלמנט כזה היה מאחורי התנהגות נאצר ב-1967 ואף בין שיקולי סאדאת ב-1973. לדעתי, דחף אישי, להישרדות פוליטית דרבן את סאדאת להאמין, שאכן יוכל: לא יילחם, יודח. יילחם וייכשל, יודח. אך מה אם יצליח? רק המשפט "רוצה, יכול (בעיניו) והח-

ליט" הוא ידיעה שלמה של כוונתו. אשרי המודיעין אשר יכול להשיג מידע כזה, ואבוי לזה אשר משיג אותה ולא משתמש בה. בהישענות על הערכה בלבד בעניין הכוונת למלחמה – יש מידה בלתי סבירה של הימור. על כן בהעדר מידע מפורש ואמין על כוונת ינהג המודיעין על פי האופציה הטכנית אשר יצר היריב לתקוף, כלומר יכולתו ברגע נתון. סיטואציה ממין זה חורגת מתחום אחריות המודיעין ולקחת הסיכונים היא להחליט קברניטים.

דילמת השכל

שכל בינוני לא יצלח, ולא יעמוד במשימת ההערכה. לפעמים, שכל חריף ומתוחכם טומן בחובו סכנה שיצמיח פאזשים, בכמה מישורים. אין דבר יותר מרתק לאדם חושב מאשר לעסוק בחיזוי התרחשויות. אין זה היסטוריה – חכמת העבר – אלא הרבה יותר מזה: בהערכה אדם נהנה להניח הנחות ולזכות שהמידע יאמת את הנחותיו. אלה מצבים ריאליים, לעתים כורח המציאות. אך מה קורה כאשר זה משתבש. לא ארחיב בנקודה זו כדי לא לחזור על אשר כתבתי במאמרי "הערכות מודיעין מדוע הן קור-סות" על מצבו של המערך האמן (אכן באמת ובתמים אני סבור שזו אמנות), הנקלע לסתירה קוטבית בין הערכתו למידע. בדילמת השכל אני מבקש לעסוק בשני היבטים אחרים. מעריכים אינטלי-גנטיים, בעלי דימוי עצמי גבוה, קשה להם לפעמים שלא לחרוג מד' אמות של מודיעין. שאלתי מעריך בכיר אי-שם בנובמבר 1973, האם לא שאלת עצמך לרגע ומה אם אתה טועה בהערכת הסבירות למלחמה? השיב לי, שאלתי, וידעתי, שיש לנו 300 טנקים בסיני, חיל אוויר גדול בכוננות גבוהה, ואת חטיבה 7 העלינו לרמת הגולן. שיקול, המקרר את חומה של התמונה ההתרעתית, ומקורו במה שכונה בטרמינולוגיה של שנות ה-70 הכיפורים "הסדיר יבלום..."

ובכן, שיקולים ממין זה אצל מעריך אסורים בתכלית האיסור. המערך קטגור השטן הוא, ולא סנגורו, ויעסוק רק בו. שיקולי כוחותינו בסיטואציה התרעתית לא רק שאינם רלוונטיים בדרך כלל, ועלולים לעוות את ההערכה, למערך גם אין לרוב נתונים מספיקים לשקול אותם והם לא בתחום המנדט שלו. יחד עם זה, יש קושי לבעלי שכל מתקדם לנתק עצמם משיקולים ממלכתיים של טובת המדינה

מערכות 289-290, אוקטובר 1983.

בתחום המדיני, המשקי והחברתי. וכאשר מדובר על ראש הפירמידה המודיעינית, שהוא גם מעריך וגם חבר המטה הכללי ושותף לקבלת החלטות, יש ומצפים ממנו לשיקולים חוץ-מודיעיניים, בתוקף תפקידו כ"כוללן" (גנרל בלעז). כך, לפעמים, כאשר איש מודיעין מממש את מלוא פוטנציאל השכל, עלול הוא להיקלע למצב של תחכום יתר שלא מצמיח ברכה למודיעין. מה שמכונה באנגלית, to become outsmarted. היבט אחר: למערך ריך אינטליגנטי אין עניין להיות מדווח, או מסכם ידיעות. מה הרבותא בכך. הוא קיים כדי ליישם את יכולתו האנליטית היצירתית, פרי הגניוס האישי שלו, לבנות את הקונצפט הארכיטקטוני – ההערכה הרחבה הכמעט גלובלית, שיכולה להיות מקשה אחת, כפתוריפוח, כאשר היא נשענת היטב על עובדות/ידיעות אמינות ובדוקות, אך גם יכולה להיראות ככזאת, כאשר היא תלויה על בלימה. בסיטואציה אינטלקטואלית-יצירתית זו, והיא מציאות, התואמת את דרך הטבע ועל כן אותנטית, תארוג תמיד למודיעין סכנה שקונצפציית שאינן מנוס מהן במחשבת המודיעין, יתקשחו ויהיו לקונצפציות דוגמטיות אטורמות למידע סותר. אזי בדומה לעורקים שנתמלאו כולסטרוול, לגרום לשבץ הערכתי. ומה שקרה – לא כפרי שכל נחות חלילה, אדרבא עלול לחזור על עצמו שנית. אחד הפיתרונות הוא מעקף (bypass). כוונתי לשני מעקפים. אחד, מידע מנופה, בכמות מוערית, יישלח לקברניטים, והדבר אכן כבר נעשה היום. המעקף השני, היותר חשוב, בדמות מרכז ההתרעה מודרן-מידע (information-oriented) כישות אוטונומית מקבילה להתרעה מודרכת-הערכה (estimate-oriented). כך, נוסף על יתרונותיו הרבים האחרים, נשיג גם עומק בהתרעה, בשני קווים, וגם מעקף למידע במקרה של קונצפציה דוגמטית, שגרמה לטרומבוזה בהערכה. גם נשיג יתירות (redundancy) וגם אופציה שבסיטואציות התרעתיות עמומות יתנהל דו-שיח, או תרגיל חשיבה דו-צדדי – עמדה מודרכת-מידע מזה, עמדה מודרכת הערכה מזה, והשופט ישפוט.

עובדות, ידיעות, הערכות

האם יש משמעות לעובדה ההיסטורית, שברוב כשלי המודיעין אצלנו ובגויים, נמצא לאחר מעשה שבעצם היה מידע אך הוא לא הובן די הצורך, או שלא נעשה בו שימוש מושכל?

מה היינו מבקשים כאנשי מודיעין,

אילו יכלו להתגשם כל משאלותינו? אני מניח, שיראי השמיים בקרבנו היו נושאים תפילה למלאך מודיאל לאמור: הב לנו כל העובדות הנוגעות לאויב, כל תכניותיו, כל פקודותיו. נדע אותן ברמת דיוק ושלמות כפי שאנו יודעים את כוחו-חינו, כדי שלא נזדקק לניחוש, כי הוא אסור וגם מוזיק. מי שחושב שזו משאלה דמיונית, וגם אני חושב כך, עלול לטעות. יש מדינה באירופה שאם זה טרם קרה, זה עשוי לקרות: כמה חסר שרמטכ"ל צבא מזרח גרמניה, או סגנו, כביטוי של פטריוטיות ונאמנות לגרמניה מולדתו, יהיה סוכנו של הרמטכ"ל המערב גרמני, ויעביר כל הידוע לו על צבאו, כולל תכניות ופקודות באופן שוטף. אזי לא יישאר מה להעריך, או יישאר מעט חסר משמעות. וזה לא בשמיים. כלומר, זאת צריכה להיות שאיפת המודיעין. רמתו והישגו ייקבעו לפי שיעור אחוז העובדות אותן הוא מצליח להשיג ביחס לשלם – מאה אחוזים של היריב. צריך שהמודיעין יהיה שירות של עובדות; אם לא, אז לפחות של ידיעות (ש"י). ורק כאשר אינו מצליח, והוא כמובן אינו מצליח להשיג את מרב העובדות, יהיה לפחות שירות ידיעות/הערכות. אך אם הוא שירות הערכות, בעיקר – אם נוחמת חוסר יכולתו להשיג ידיעות, בכמות ובאיכות סבירות, או מחמת חוסר יכולת או רצון להשתמש בידיעות – הופך הוא לאי-מודיעין (non-intelligence). וכבר היו דברים מעולם. רוצה לומר, לבנת היסוד של מודיעין והחומר הבראשיתי שלו היא העובדה. מצב הצבירה של העובדות בטבע המודיעין הן הידיעות. ההערכה היא הביטוי של המצוקה, התחליף הסינטי לעובדות החסרות למילוי הפערים בפסיפס המודיעין. את הפערים האלה נמלא בניחושים, השערות, הנחות, אָמֵד-נים, אך בדרך כלל נקרא להן הערכות, מפני שאין די מילים בלשון הקודש להגדיר מונחים מדויקים יותר. מה זאת הערכה – estimate, evaluation, או

מפתח שורדי לכל בורג?

אך הצרה שלא כל הידיעות עובדות הן. חלקן מאה אחוז עובדות, חלקן מאה אחוז בדותות, אם בשגה ואם בודון. עיקר עופרת הידיעות ריכוז המינרל הער בדתי בה נע בין אחוז אחד ל-99 אחוזים. גורל הידיעות במודיעין (יתכן כך גם בביון העולמי) מזכיר את מצב הדלק הנוזלי בטכנולוגיה של מנועי השרפה בנוגע

מה שמכונה בפניו הערכת מודיעין מכונה בארה"ב – intelligence estimate. כלומר – אמדן, או השערת, מודיעין.

לשיעור ניצולת הערך הקלורי של הדלק והפיכתו לאנרגיה יעילה. יש מנועים שבהם הניצולת היא 20 אחוזים והמתקדמים ביותר מגיעים ל-33 אחוזים. השאר יוצא במפלט ומתבזבז בחיכוך המנוע והתמסורות. בעשור האחרון מתאמצים לסחוט יותר אנרגיה מהערך הקלורי של הדלק (ההבדל בין 20 אחוזים ביחס ל-32 אחוזים הוא גידול ב-50 אחוז).

אחרי מחשבה של שנים הגעתי למסקנה, שחסרה לנו שגרה, או תת-שגרה, של הִקְדַת מידע (information handling), שאין לערבבה עם החזור מידע (data processing). חסרה לנו שיטה טובה מיומנת לסחיטת מרב המיץ העובדתי. וכבר ראיתי תפוזי ידיעות מושלכים, שלמים, סחוסים למחצה, או לרביע.

ככל שהמידע מדויק יותר, שלם ואמין, הסיכוי להערכה נכונה רב יותר. כמובן, מדובר על הערכות מודרכות-מידע, ולא תלושות-מידע. אם הנחה זו נכונה, הרי שדרושה לנו בפס הייצור תחנה, בין שלב השגת הידיעה לשלב הפיכתה למודיעין, אשר בה תיבחן אמינותה – בחינת אמינות, לגילוי הטעייה בשגגה או הונאה; תיבחן הנגישות לקביעת ערכה המודיעיני; וימרוז ממנה מרב העובדות.

אין מדובר על ארגון, אלא על שלב בניתוח ובחשיבה, שחלקו בתחום האי-סוף וחלקו במחקר. כאשר מדובר בידיעות חשובות במצבים קריטיים חייב הגורם האיסופי לאת את מרב הפרמטרים של אמינות ונגישות לגבי כל ידיעה, ולא בצורה מכניסטית. במסגרת זו צריך לפתח טכניקות של עימות מידע מול מידע בעל מכנה משותף והטכנולוגיה הספרתית יכולה להיות לעזר רב, וכן יש לפתח שיטה חכמה של טיפול היררכי אליתיסטי בידיעות. אנו חיים בעידן הרווייה והתפרצות המידע, ודווקא בו יש סכנה של חנק וגודש וסכנה של מה שקוראים ביידיש – לכל היוונים אותם הפנים. אין קושי עקרוני להבחין, שחלק מהידיעות שוות יותר. בכל ענף צריך להיות מישוה, שיש לו זמן לקרוא את שלוש "ידיעות היום", במרב הריכוז וזמן ההטמעה הנדרש. היינו, מה שאני מכנה "ידיעה יורה", כלומר, שמחייבת שיקולים או החלטות אופרטיויות. יש קריאה סבילה ויש קריאה פעילה וההבדל מהותי.

הערכה המבוססת על מידע לא יכולה להכיל מסה עובדתית גדולה מסכום המסות של הידיעות המרכיבות אותה. נשמע כמו משפט בפיסיקה, אך גם נכון. אך לא מתקבל על הדעת, שהערכה כזאת תכיל פחות אלמנט עובדתי רלוונטי מסך

כל המידע. האם כך נהגנו תמיד בעבר? הערכה מאוזנת תכיל את העובדות אשר במידע בשעה שהתוספת הסינתטית ההערך כתיבת תפקידה לשער את החסר וכאשר לא ניתן למלא את הפסיפס אף בהשערות יאמר ביחס לחסר "לא יודעים" – אמירת כבוד, המעידה על חוסן המודיעיני וכל כולה גדלות-נפש.

יש מסמכי מודיעין, והם לא כולם, אשר חשוב לערוך אותם באופן שהקורא, מקבל ההחלטות, יידע בבירור מה מתוך הכתוב מבוסס על מידע אמין ומאומת, מה על בסיס הערכה ומה על השערה. אין פסול בניחוש כל עוד מציינים שהוא ניחוש.

עד כאן דיאגנוזות. מה ניתן לשפר בתחום השיטה:

איני בא להציע שיטה לשנות את טבע האדם. יחד עם זה, לימוד תיאורטי יכול להועיל בהבאת המערך ליתר-מודעות למכשולים בדרך. דרכו משולה לכביש עם מהמורות, פניות חדות ומורדות תלולים. כביש כזה, ללא תמרורי אזהרה, מזמין תאונה. על כן חסר, לדעתי, לאנשי המחקר המודיעיני קורס ברמה אקדמית של חצי שנת לימוד לפחות לקצינים ואזרחים בדרגת סרן, רב-סרן, בעלי ניסיון מחקרי לקראת היותם מעריכים. קורס ובו תכנית תפורה למדה (tailor made) בנושאים הבאים:

- א) סוגיות בפילוסופיה, לוגיקה ואפיי-סטמולוגיה לשיפור החשיבה השיטתית;
- ב) סוגיות בפסיכולוגיה שימושית, החלטות בתנאי אי-ודאות, כשלי חשיבה.
- ג) היסטוריה של כשלי הערכה של מדינאים, מצביאים ומעריכי ביון.
- ד) סוגיות במדע המדינה, משטרים, תהליכי קבלת החלטות ועוד.

תכנית לימודים כזו יש בכוחה לשפר את החשיבה האנליטית-שיטתית וגם להעניק אותם תמרורי אזהרה, בבחינת "כפני עיוור לא תתן מכשול".

חשוב שיעמוד לרשות גופי המחקר מאגר טעויות הערכה מסוכמות ומנותחות במתכונת לקחים לימודיים. חכמים לא חוזרים על שגיאות עצמם ולומדים משגיאות הזולת. ככל שנבין טוב יותר את טעויות העבר, ונמצא דרך להנחיל את הלקח לדור החדש, נטעה פחות. ואם נטעה, יהיו אלו טעויות חדשות; ואולי, גם מלאי הטעויות יצטמק...

אני ממליץ לפתח את אשר כיניתי הִקְדַת מידע (information handling), להגיע למיצוי טוב יותר של הגלם, לפתח טכניקות של בחינת אמינות ונגישות,

להתחסן טוב יותר מפני הונאה, ללמוד לקרוא ולהבין טוב יותר מידע.

מגבלות הנובעות מהמסגרת הארגונית

אילו נעשתה הערכת המודיעיני בתנאים של אי תלות, שמיסד יכול להעניק, כמו בית המשפט העליון למשל ובאווירת תרבות הביקורת, חירות המחשבה, אשר מאפיינים את האקדמיה, יתכן ושיעור הטעות בהערכה היה קטן – מפני שתי-אים סביבתיים כאלה מעניקים סיכוי מיטבי לפלורליזם מחשבתי: מרב ההשקפות צפות למעלה והבקרה ההדדית יכולה להיות יעילה יותר.

זה אינו ברי-השגה. הערכת המודיעיני תמשיך להיעשות במסגרות היררכיות צבאיות, או אזרחיות. פרדוקס הוא, ואין מנוס ממנו, שדווקא עיסוק המחייב את מרב הפתיחות, חירות המחשבה והבעתה, סובלנות לביקורת, עיסוק המתחנן לנון-קונפורמיות, חייב להיעשות במסגרת המתאפיינת, במהות ובהגדרה, בתכונות כמעט הפוכות. במקום שכולם לובשים מדים (אוניפורם) המחשבה חייבת עם הזמן ליטות לעבר הקונפורם. נון-קונפור-מיזם – שהיה מעודד בצה"ל בעשור הראשון, ונסבל בשני – חייב כמעט לדעוך בעשור הרביעי. אין מנוס מזה וכך הוא בתבל רבא. מה שטוב בנעורים לא מתאים לגיל העמידה וגם ארגונים לא מצליחים להקפיא ולשמר את הרעננות והחיוניות של גיל הנעורים.

היררכיה ברורה וקשיחה חייבת להניח שהידע, הניסיון, והשכל הם בתואם לדרגה ולמעמד. ביקורת חייבת להיות פס אינטר-איטיווית כפוגעת ונוגדת את אשיות הארגון. גם אין לו לארגון צורות ביטוי מוסדיות לגיטימיות להבעתה. מה עוד ובני ישראל בדורנו, בעיקר לובשי מדים, אינם מבחינים בין ביקורת להשמצה עד כי האחרונה משמשת מונח שגור לראי-שונה. מפי שני ראשי אמ"ן שמעתי "שהמערכת עתה הרבה יותר פתוחה".

מתוך הכרותי עם שניהם, אני מאמין, שהם התכוונו לזה באמת ובתמים, כי שניהם יכולים להרשות לעצמם פתיחות ממין זה. אך ככל שירבו לומר "המערכת פתוחה" אין בכוח המלים לגבור על יצר ההישרדות, כפי שאמר כבר הצרפתי מקורסיקה, "בתרמילו של כל קמ"ן נמצא שרביט ראמ"ן". תארו לכם מצב שמעריך זוטר חלק על הערכת מפקדו, מעריך בכיר, וביקורתו נמצאה מוטעית ומפקדו צדק. בפעם הבאה עומד הזוטר להיות צודק, אך האם תמיד יעז ויסתכן. לדעתי,

לאמירה "המערכת פתוחה", אין משמעות מעשית. הפיתרון הוא במכניזמים לגיטימיים. אם לא ניתן לעשות את ההערכה, לא בבית המשפט העליון ולא באקדמיה, יש להתאמץ ליישם לפחות חלק מהנורמות של מוסדות אלה. ובכן, יש מכניזם, ואני מחשיבו מאד — הבקרה. זה הפיתרון חלקי. בדרך כלל, הבקר ימנה עם קבוצת המעריכים היותר טובים. אל"מ בעל פוטנציאל תא"ל ושאיפות גבוהות מכך... כי אם אין לו פוטנציאל ושאיפות, אין הוא מספק את הסחורה. בסיטואציה זו לכמה טון תעוזה ביקורתית אנו מצפים ממנו. כמה הוא יכול לעקוץ ולצבוט את הדרגים הממונים עליו, או את עמיתיו המעריכים. יתכן שראמ"ן באמת סובלני במידה אינסופית לביקורת הבקר, אפילו על הערכותיו הוא, אך מה הערובה שהבקר אכן יעריך שאמנם יכול הוא להרשות לעצמו נוק' קונפורמיות מרבית. עלול הוא לומר לעצמו, אמנם, ראמ"ן, או עוזרו, נאורים וסובלניים, אך מה אם אני טועה בהערכתך אותם. הוא חייב לשאול את עצמו שאלה ממין זה, אם הוא מעריך טוב. על כן, לשיפור השיטה, שהיא טובה בסיסית, רצוי לאייש את הבקרה באזרחים בעלי תעודת "מעריך מוסמך ביותר", אנשים בוגרים ובשלים בגילאים 40-55 בעלי מאגר טעויות אישי בהערכה גדול ככל האפשר (לזה אני קורא ניסיון) — אנשים אשר אינם רוצים להיות ראשי מחקר או ראשי אמ"ן, אך יש להם הפוטנציאל השכלי לכך. הם יודעים את המלאכה ואוהבים אותה. ניתן להם שכר סביר וחווה עד גבול טרום-סניליות, והגנה "קיסרית" מפני פיטורים שרירותיים. אזי תהיה להם איתנות של שופטים ויפתחו נורמות ביקורת של האקדמיה. אם לא הביאו אותה משם, ילמדו אותה מהר ברגע שתסור מהם אימת הרשות. והרי מניחים מראש, שהם פועלים בואקום של אמביציות לקידום.

המשאומתן המודיעיני מתנהל בין מעריך מודיעין (קמ"ן) לבין מפקד או קצין אג"ם (גם הוא קורץ מחומר מפקדים. בא מאוגדן זה וחוזר אליו). שני אלה, המעריך והמפקד מייצגים בדרך כלל נורמות התנהגות שונות — מתוקף המציאות הפסיכרטי-אינטלקטואלית שבה הם פועלים ולעתים מתוקף אישיותם השונה. המפקד/קצין האג"ם המופקד על כוחותינו חייב (ואכן הוא כזה) לגלות בקיאות מרבית בעובדות, תכליתיות, החלטיות ועקביות. איש המודיעין מייצג בקיאות נמוכה ביחס לעובדות מפני שהוא יודע רק את חלקן (לרוב הקטן יותר), ומפגין חוסר

ודאות, ספקנות והיסוס. מציאות המודיעין עין מחייבת איש מודיעין אמיתי להרבות במשפטים "אני לא יודע", "אני לא בטוח", "היום אני חושב אחרת". רצצה כאן בעיה של דימויים, שהם, כידוע בהיסטוריה, קובעים יותר מעובדות. שתי הדמויות — המעריך והלקוח — מייצגים דפוסי התנהגות שונים זה מזה, מהותית. לפי הנורמה, אל"מ, תא"ל (מח"ט, אוגדור), אינו מגמגם ואינו מהסס, בניגוד למעריך. והשאלה היא כמה המצנן של סובלנות יש באוירת המשאומתן בין שני צדי השולחן. כלומר, עד כמה בקי הלקוח (מפקד/קצין אג"ם) בפרובלמטיקה הקשה של מודיעין על מנת להעניק חסד של סובלנות למגמגם מהסס. ואפילו אם כן, בהציגו דמות הססנית, מה סיכויי הישרדותו של הקמ"ן? ולא פעם, כאשר מציאות המודיעין חייבה את איש המודיעין לומר: "לא יודע"/"לא בטוח"/"היום אני חושב אחרת", נטה לעתים המעריך המצוי, מתוך מניעים שבמודע, או שבתת-מודע, לקפל עובדות, לעגל פינות ולהתיישר. כי, לעתים, יחשוש, שאם ירבה באמירת "לא יודע" יאמרו לו "לך הביתה, ושלח לי אחר, שכן יודע". וכבר היו דברים מעולם.

מכאן החשיבות הרבה, שהלקוחות, הקברניטים, יידעו ויבינו מודיעין. שיגלו סובלנות לספקנות הססנית, ויעודדוה — לטובתם הם. אדרבא — ישימו זכויות מגדלת על המעריכים, שתמיד יודעים ותמיד בטוחים, יורים שוטפת, כותבים בסופרלטיבים, שפתם קולחת וקולמוסם רהוט — שמא "לא כצעקתה", כי המציאות המודיעינית אינה יכולה (ולא צריכה) לגדל אריות כאלה. הערכה היא מקצוע לפחדנים, כלומר לזהירים ושקולים (וכי כולם מבחינים תמיד בין זהירות לפחדנות?). ולבעלי אומץ לב אזרחי מהדרגה העליונה. מעריכי מודיעין, המסגלים לעצמם אורח מחשבה ודרך התנהגות של קומנדו ימי, או של טייסי קמיקזה, לא יביאו ברכה למודיעין; וכבר היו דברים מעולם.

במאמרי "הערכות מודיעין מדוע הן קורסות" ייחסתי חשיבות רבה לעניין ההגינות, קרי — ההגינות האינטלקטואלית. בשנה האחרונה התעניינתי בסוגיה זו, ואכן היא סבוכה למדי. אין במבחני האישיות כל דרך לגלות יושר לעומת הנטייה לקפל עובדות; וכל העניין כולו נתון במחלוקת. כנראה, אמירת אמת או שקר אינה בעיה משפטית-מוסרית, אלא אסתטית. אנשים בעלי רמת ביקורת עצמית גבוהה יבחו לעצמם כל אימת שיוזקקו לשקר. ואלה הממעטים להסתכל

במראה, יסתדרו איכשהו. השקר הוא הנשק של החלשים, והחזקים אינם נזקקים לו, כי הם יכולים להרשות לעצמם את המותרות של האמת. ומי חזק ומי חלש — איני יודע.

תכליתיות הערכת המודיעין התקופתית

אסיים בדבר כפירה. ככל שחולפות השנים, אני מטיל ספק יותר ויותר בתכליתיות של הערכת המודיעין התקופתית. האפקט שלה עלול להיות כמו שידור ללא מענה, או, לכל היותר חצי מענה. בעצם, במהותה, היא סעיף "אויב" בפרק "עובדות" אשר בהערכת מצב. בצורתה הנוכחית איני יודע כמה מטמיעים מעובדות אלה, ועל ידי ניתוח המשמעות מסיקים מסקנות ומסקנות נכונות. היא טובה מאד לכיסוי אפולוגטי שאפשר לצטט מתוכה, בנוסח "אמרנו לכם". אני זוכר ראש אמ"ן, אשר, בצדק, התגונן במבחר של ספרות אמ"ן (כמו ספר על טיל הסאגר ותכנית הצליחה המצרית), ללא הועיל. הערכת מודיעין אויב אינה מהות בפני עצמה ואין לה משמעות, אלא במידה בה היא משפיעה על שיקולי כוחותינו בתחום התפיסות (קונצפציות) והתכניות. בכך ערכה ותועלתה.

תהליכי החשיבה, אשר תוצאותיהם הערכת מצב תקופתית, צריך שיעשו בהליך חשיבה אינטגרטיבי וסינתטי של אויב ושל כוחותינו. מזה אמ"ן ומה אג"ם ואג"ם. הליך כזה יכול להביא למיצוי טוב יותר של המודיעין בכל המקרים שהוא צריך להשפיע על תכניות והחלטות. הוא מסייע לבחון סוגיות מודיעין עמומות בעלות מתארים לא ברורים של איום. בהליך כזה יש סיכוי שהתפל יעלם, הספק חשוב יהיה לחשוב או לתפל וכו' וכו'. בדר-שיח של שאלות ותשובות, בין כוחותינו לבין מייצגי האויב, עלול להתיברר, שלחלק מהשאלות אין לאמ"ן תשובות, ויש להמציאן; לחלק מהתשובות של אמ"ן אין שאלות, ויש לשאול אותן. ממעמד זה יתגבש גם חלק חשוב מהציו"ח האיסופי. כי הרי מה שמכונה "ציו"ח ראש אמ"ן" הוא במהותו ציו"ח המפקד/קברניט. איני חושב, שזה ינמיך קומתו של אמ"ן, אדרבא, כך ייעשה עמלו מועיל ותכליתית יותר.

ארמיה 3 חוצה את תעלת סואץ

6-8 באוקטובר 1973

יונה בנדמן*

ממזרח לתעלה עד תום יום ה"ע" ועוד 2. מכאן, שהטנקים, הנמנים עם כוחות הדרג האופרטיווי הראשון, יועברו לגדמ"ז מהר ככל האפשר. המתכננים העריכו, כי הכשרת נקודות הצליחה והגישור והשלמת בניית הגשרים והדוברות תסתיים לא לפני "ש" ועוד 6-9 שעות, בהתאם לסוגים השונים של אמצעי הצליחה והגישור. המצרים הניחו, שלרשות כל אחת מדיוויזיות החי"ר תעמוד כמות אופטימלית של גשרים, דוברות ואמצעי צליחה אחרים; שלא ייווצרו בעיות בלתי-צפויות בהכשרת נקודות הצליחה והגישור; ושישמר סדר ארגון הכוחות לצליחה. לפיכך, הסיקו המתכננים, שבמצב כזה תוכל כל אחת מהדיוויזיות להשלים את העברת הטנקים, האמצעים נ"ט, הארטילריה האורגנית וחלק מהדרגים תוך 4-5 שעות מהשלמת בניית הדוברות והגשרים, היינו - ב"ש" ועוד 11-12 שעות.³

בהערכת המצב המפורטת, שערכו המצרים לפני גיבוש תכנית האב למתקפה, גראניט 2 מתוקן, עמדו על כך, שכתוצאה מנתוני הקרקע המיוחדים של התעלה על שתי גדותיה, ימצאו עצמם כוחות החי"ר - שנועדו לצלוח בגלים הראשונים ולהשתלט על סוללת העפר - בלא טנקים ובלא תותחים נ"ט לפחות למשך 7-8 השעות הראשונות ללחימה, כשהם חשופים לשריון של צה"ל. ההגנה נ"ט של הכוחות בשעות אלה נתפסה כקרי-טית, שכן היעדרה עלול היה, להערכת המתכננים, לחרוץ את גורל הצליחה כולה. העברה מהירה ורבת-כמות של אמצעים ניידים נ"ט בגלי הצליחה הראשונים וארגון הכוחות לצליחה, בהתאם לסדר קדימויות, נועדו, בעיקרם, לפתור בעייה זו.

כיבוש מאחז איתן בגדה המזרחית של התעלה, משמעותו - יצירת ראשי גשר ארמיוניים רצופים בעומק 10-12 ק"מ

בניית הגשרים למעבר רק"ם במרחב הצליחה של הארמיה 3 ופעילות כוחותיה בראש הגשר הארמיוני כששים השעות הראשונות למלחמת יוה"כ לא תוארו עד כה באופן ממצה. במאמר זה ננסה לעמוד על היבטים אלה, על פי יומני האירועים של מפקדת הארמיה ושל כמה ממפקדות המשנה שלה¹. כן נעסוק בהשלכות שנודעו לתקינות הגשרים על הצבת הכוח המצרי בגדה המזרחית ועל קצב ההתקדמות של עוצרת הארמיה 3, תוך השוואה לתכנון המבצעי, שנערך לפני המלחמה.²

* עיבוד של מאמר נרחב יותר, שהוגש ל"מערכות" באוקטובר 1979. הכותב שירת כחוקר בכיר במחלקת היסטוריה במטכ"ל. הדעות המובעות במאמר אינן משקפות, בהכרח, את דעת המחלקה.

בניית גשרים ודוברות — תכנון

התכנון המבצעי קבע, שבמרחב ארמיה 3 יוקמו גשרים ונקודות צליחה לדוברות, כמפורט בטבלה שלמטה.

גזרת הדיוויזיה 7

בניית הגשר מהיר ההקמה PMP הושלמה ב-062200, היינו ב"ש" ועוד 8 שעות (במקום "ש" ועוד 6 שעות, כמתוכנן). לא ברור מתי הושלם הגשר השני לרק"מ, גשר TPP, מכל מקום ניתן לקבוע, כי בגזרה זו עמדו הכוחות, עקרונית, בלוח הזמנים שנקבע.

בגלל תקלות שונות, החל מעבר הטנ"קים בגשר TPP רק ב"ש" ועוד 15 שעות, ובגשר PMP ב"ש" ועוד 18 שעות; דהיינו — פיגור של 6—10 שעות בהתאמה. גשר TPP פעל באופן תקין כ-12 שעות, ואילו גשר PMP — כחשע שעות. ידוע, בוודאות, שעברו בהם שלושת גדודי הטנקים של חטיבות החי"ר, גדוד הטנקים הדיוויזיוני, נגמ"שי החטיבה הממוכנת וגדוד טנקים 275 של חטיבה 25. סך הכל 155 טנקים בינוניים (בהנחה, שאין לה אישור, שכל אחד מגדודי הטנ"קים עבר עם 31 טנקים, כמתחייב מהתקן דאז). ב-071730 לערך נפגעו שני הגשרים בהפצצות מהאוויר, ולא פעלו לפחות 24 שעות. הגשרים תוקנו רק בשעות אחה"צ המאוחרות, או בשעות הערב המוקדמות בשמונה באוקטובר, ואז חודש מעבר הכוחות לגדמ"ז בגזרה זו.

גזרת הדיוויזיה 19

הדיוויזיה 19 נקבעה כמאמץ משני של הארמיה 3. לכן, הוקצה לה רק גשר אחד

למעבר רק"מ. כתוצאה מתקלות שונות החל הגשר לפעול כסדרו רק ב-082000, היינו — "ש" ועוד 54 שעות (בניית הגשר הושלמה כבר ב-080300, אולם הוא פעל פחות משעתיים. בפרק זמן זה עברו עליו עשרה טנקים לכל היותר. בשמונה באוקטובר נמצאו אפוא טנקים ספורים בלבד בראש הגשר של הדיוויזיה (בגדמ"ז). דומה, כי מפקדת הארמיה הודאגה מיכולת ההתגוננות נ"ט של ראש הגשר. עדות מסייעת להנחה זו ניתן למצוא בכך, שב-081715 פקד מפקד הארטילריה של ארמיה 3 להעביר לגדמ"ז שתי פלוגות טילים נ"ט "שמל" (על גבי גיפים "גאז" 69). לפיכך, גדלה חשיבותו של גשר LPP, שנבנה בגזרת הדיוויזיה — למרות אי התאמתו למעבר טנקים בינוניים. ככל הנראה, לא פעל הגשר בשבועה באוקטובר.

החל מ-081100 הייתה תנועה שוטפת של נגמ"שים, גדודי ארטילריה ודרגים עליו. יתר-על-כן, כיוון, ששני הגשרים בגזרת דיוויזיה 7, נפגעו, עברו גדודי ארטילריה של הדיוויזיה הזו על הגשר הזה.

ניתוח המשמעויות

יומני האירועים של הארמיה 3 מלמדים כי שלושת הגשרים לרק"מ במרחב הצליחה של הארמיה, פעלו באיחור ניכר, בהש"וואה ללוח הזמנים שתוכנן מראש. בגזרת הדיוויזיה 7 פעלו שני הגשרים למעבר טנקים מ"ש" ועוד כ-13 שעות (TPP) ומ"ש" ועוד כ-15 שעות (PMP). הגשר היחיד בגזרת הדיוויזיה 19 פעל רק מ"ש"

ועוד 54 שעות. יתר על כן, כל הגשרים פעלו רק זמן מוגבל. בגזרת הדיוויזיה 7 היה מעבר שוטף של כוחות במשך 10 — 12 שעות ואילו בגזרת הדיוויזיה 19 — במשך שעתיים בלבד. בפועל, לא היה במרחב הצליחה של הארמיה 3, שום גשר תקין למעבר רק"מ החל מ-071730 ובמשך, לפחות, 24 השעות הבאות. יתר על כן, שלושה הגשרים למעבר רק"מ פעלו לראשונה יחד, רק החל מ-082000. מצב זה נגרם כתוצאה מצירוף של קשיים טכניים, שנתגלו תוך כדי פעילות הגישור ושמקורם בפני הקרקע ובמבנה המיוחד של סוללת העפר בגדמ"ז, מתק-לות בעת מעבר הטנקים הראשונים על גבי הגשרים ומפעילות חיל האוויר הישראלי, אשר הצליח לפגוע בשני הגשרים בגזרת הדיוויזיה 7, ולהוציאם מכלל פעולה (אפשר, שגם פגע בגשר, שהוקם בגזרת הדיוויזיה 19).

המתכננים הביאו בחשבון, שחיל האוויר עלול לתקוף את הגשרים, ולהר-ציאם מכלל פעולה. לפני המלחמה הערי-כו, שכל אחד מהגשרים יפעל ברציפות כארבע שעות בממוצע, ולאחר מכן ייסגר למעבר לכשעתיים, לתיקון נזקים ולה-חלפת חלקות גישור פגועות. על פי הערכה זו, תוכנן אפוא כל אחד מהגשרים לפעול בממוצע לא יותר מ-16 שעות ביממה. כדי לצמצם את סכנת היפגעותם של הגשרים מהפצצות מהאוויר, הושם דגש מיוחד על הקצאת כמות גדולה של אמצעים מגוונים נ"מ. אלה כללו לפחות שש חטיבות טק"א, בנוסף לחטיבות ההגנה האווירית ולאמצעים האורגניים

תכנון נקודות גישור בגזרת ארמיה 3

מועד להשלמת הבנייה ולהתחלת מעבר הכוחות	היחידה המבצעת	אמצעי הגישור	מקום
"ש" + 6 שעות	גדוד גישור 114	גשר מהיר-הקמה PMP	ק"מ 137,200
"ש" + 9	גדוד גישור קל 80	גשר דמה 4 טון	ק"מ 137,900
"ש" + 6	גדוד גישור 98	2 דוברות 50 טון	ק"מ 138,500
"ש" + 8	גדוד גישור 202	גשר לרק"מ TPP	ק"מ 141,000
"ש" + 6	גדוד גישור 202	2 דוברות 50 טון	ק"מ 141,400
"ש" + 6 שעות	גדוד גישור 115	2 דוברות 96 טון	ק"מ 150,800
"ש" + 8	גדוד גישור 115	גשר לרק"מ יוניפלוט	ק"מ 151,550
"ש" + 6	גדוד גישור 333	2 דוברות 96 טון	ק"מ 151,800
"ש" + 9	גדוד גישור קל 80	גשר דמה 4 טון	ק"מ 153,050
"ש" + 8	גדוד גישור 143	גשר 25 טון LPP	ק"מ 154,150
"ש" + 6	גדוד גישור 333	2 דוברות 96 טון	ק"מ 155,750
"ש" + 6	גדוד גישור 333	2 דוברות 96 טון	ק"מ 156,350

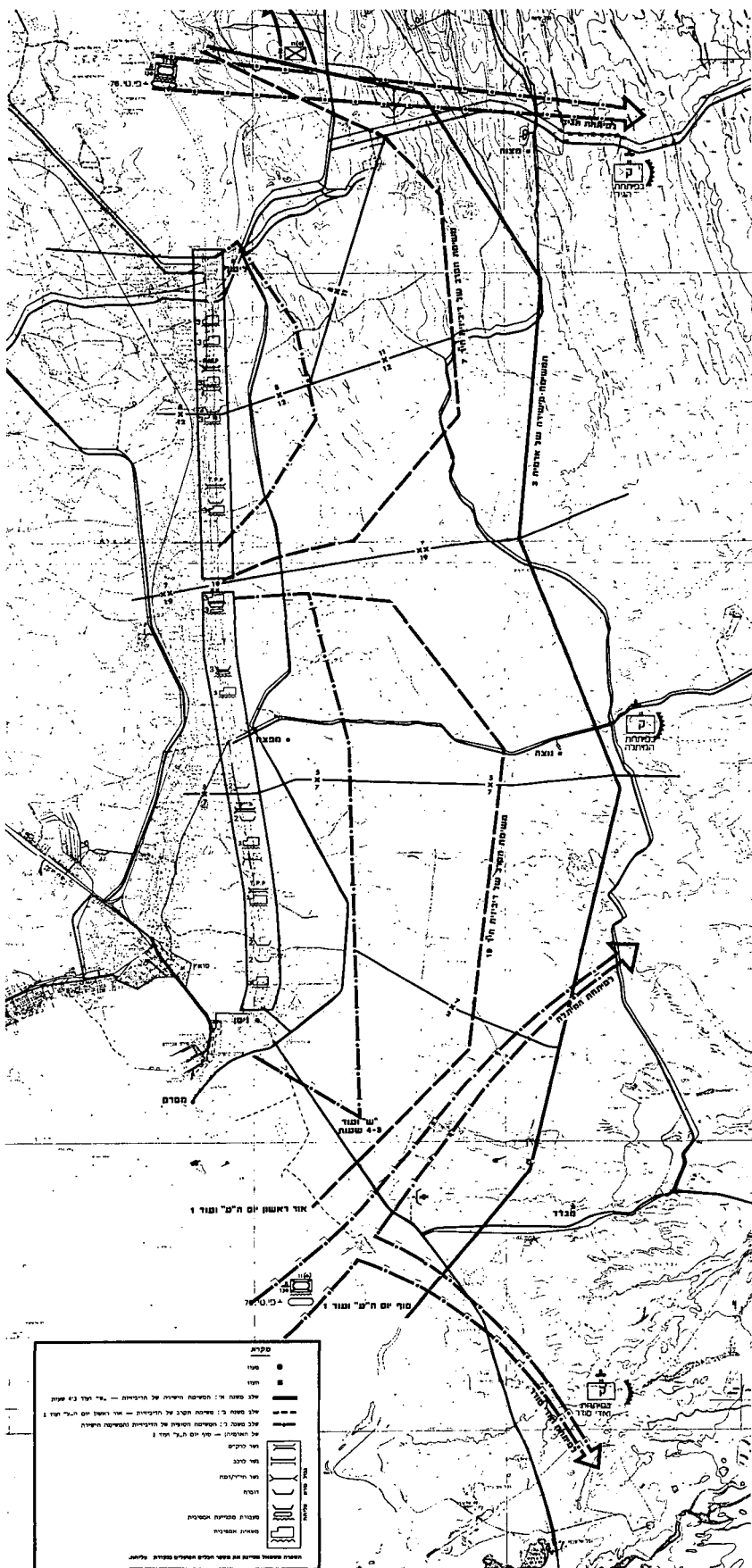
גדוד גישור 134 (TPP) — עתודת גישור

נ"מ של כל אחת מדיוויזיות החי"ר. כמו כן, לגורמי הפיקוד והשליטה של ההגנה האווירית וליחידות האורגניות נ"מ של כוחות החי"ר נקבעה קדימה גבוהה למעבר מזרחה.

נוכח הפעילות האינטנסיביות של חיל האוויר נגד הגשרים, חזרה והורתה מפקדת ההגנה האווירית של הארמיה לכל יחידותיה תיה להימצא "בכוננות מלאה, ולעשות כל מאמץ להגן על הגשרים".

אחרי המלחמה הרבו מפקדים מצרים בכירים לתאר את השלב המערכתי הראשון, ועמדו בהרחבה על גישור התעלה ועל מעבר הכוחות לגדמ"ז. הללו הודו, כי חיל האוויר הצליח לפגוע בכמה גשרים במחיר של אבדות כבדות – במטוסינו. לדבריהם, כמה שיטות הקטינו את יכולת הטייסים לפגוע בגשרים: מיסוך בעשן כבד; שינוי מקום הגשרים בשעות האור; יחידות הגישור הופעלו ביום כדוכרות, וטייסי חיל האוויר התקשו לפגוע בהן. כיוון שהגשרים נבנו מחלקות גישור בודדות, יכלו הפלסים להחליף, בקלות יחסית, חלקה פגועה בחדשה. באופן זה – ציין הרמכ"ל שאולי – נמשך תיקון גשר שנפגע "בין מחצית השעה לשעה". עם זאת, ביומני האירועים אין עדות, שאכן המצרים פעלו כך (למעט רישום בודד ב-070630, שלפיו נשללה האפשרות לפרק את גשר יוניפלוט של הדיוויזיה 19 בשעות האור). לעומת זאת, מעידים הרישומים, כי תיקון שני הגשרים לרק"מ, בגזרת הדיוויזיה 7 (אשר נהרסו על ידי חיל האוויר ב-071730) נמשך לפחות 24 שעות, ולא "מחצית השעה עד שעה", כפי שטען שאולי.

השוואת יומני האירועים של מפקדת הארמיה 3 ושל עוצבותיה ללוח הזמנים המתוכנן עשויה להעניק ממד נכון לבחינת מה שאירע במרחב הצליחה של הארמיה 3 בשתי היממות הראשונות למלחמה. התכנית המצרית יצרה זיקה ברורה בין גישור התעלה ומעבר הדרג הטקטי השני לגדמ"ז לבין ביצוע המשימות. זו מצאה ביטוי מלא בפקודות הקרב של מפקד הארמיה ושל מפקדי הדיוויזיה. האיחור במעבר הטנקים לגדמ"ז מנע מהם להתקדם מעבר לראשי הגשר שכבש החי"ר בשעות הראשונות של המלחמה (עומקם היה מוגבל ל-3-5 ק"מ); ולפיכך, מפקדת הארמיה לחצה על כוחותיה להזדרז. הפיגור בהעברת כוחות הדרג הראשון לגדמ"ז, מצא את ביטויו המלא בפקודת מפקד הארמיה לשמונה באוקטובר: "משימת

שחזור תכנית ההתקפה של ארמיה 3 (המפה פורסמה לראשונה במערכות 250, יולי 1976)

הארמיה להשלים את העברת הטנקים, ארטילריה, אמצעים נ"ט, ותותחים נ"מ על מנת להבטיח את המצב הטוב ביותר בראשי הגשר: לתכנן את המהלומה באופן שתבטיח עומק מספיק... להגנה הדרושה לכוחות [הנמצאים] בתוך ראשי הגשר ומולם". פקודתו הופצה סמוך לאור ראשון של יום ה"ע" ועוד 2, כשהארמיה הייתה אמורה להשלים את ביצוע "המשימה הישירה", היינו, איחוד שני ראשי הגשר הדיוויזיוניים לראש גשר ארמיוני בעומק 10 — 12 ק"מ. רק משתוקנו הגשרים וחדש מעבר טנקים וכוחות נוספים מהדרג השני לגדמ"ז (בשעות האור האחרונות בשמונה באוקטובר), נוצרה האפשרות "ליציאה למרחב".

קצב התקדמותם אכזב, ככל הנראה, את המפקדה הכללית של הכוחות המזוינים. ב-090200 קיבלה ארמיה 3 הוראה: "להילחם בתשעה באוקטובר בלילה, לשם [השלמת] ביצוע משימתה הישירה, ולהשיג לים (בתשעה באוקטובר) את הקמת ראשי הגשר בעומק של 10 — 12 ק"מ ממזרח לתעלה".

יומני האירועים של הארמיה 3 מעידים אפוא שלוח הזמנים השתבש לחלוטין. גרמו לכך הפיגור בגישור התעלה, אי תקינות הגשרים והלחימה העיקשת של כוחות אוגדת סיני, בפיקודו של האלוף מנדלר.

בעשר השעות שהגשרים היו פתוחים הועברו טנקי הדיוויזיה 7 לגדמ"ז בקצב איטי יחסית. עד 071130 עברו על הגשרים לא יותר מ-150 טנקים בינוניים וכשיש נגמ"שים. בשש השעות שלאחר מכן לא נרשם שום דיווח על מעבר טנקים. בהפעלה נכונה, יכלו לעבור מאה טנקים בינוניים ועוד כ-550 כלי רכב בשעה; משמע, מעבר קבוצות הצליחה הראשונות של כל אחת מדיוויזיות החי"ר צריך היה להסתיים תוך 4 — 5 שעות.

בשבעה באוקטובר לא היה בגזרת הדיוויזיה 19 שום גשר תקין למעבר. למרות זאת, לא מצאנו ביומני האירועים כל עדות, שאכן נשקלה האפשרות להעביר את טנקי הדיוויזיה בשני הגשרים של הדיוויזיה 7, למרות שטנקים לא עברו בגשרים הללו שהיו תקינים בשש השעות הללו (071130 — 071730). בחומר המצוי ברשותנו אין הסבר לאי פעילות הגשרים. אחר המלחמה, הוצג תיאור שונה לחלוטין. שאולי, שהיה הרמטכ"ל בתקופת

המלחמה, כתב שעד בוקר השמונה באוקטובר עברו טנקים ונשק כבד אחר של הדיוויזיה 19 על גבי הגשרים של הדיוויזיה 7, וכי במהלך 18 השעות הראשונות עברו לגדמ"ז 850 טנקים בינוניים וכאחד עשר אלפי כלי רכב, ובתום יממה עלה מספרם ל-1,020 טנקים ו-13,500 כלי רכב. לנתונים אלה אין כיסוי.

מפתיע, שלא נעשה שימוש רב יותר בדוברות, במיוחד כאשר לא היה אף גשר תקין למעבר רק"מ במרחב הארמיה 3, כיוון שהתכנית דנה באריכות בהפעלת דוברות, כתחליף לגשרים.

יומני האירועים של הארמיה 3 מצביעים בבירור, שהדרג הראשון צלח בדיוק לפי התכנית (ואפשר שאף הקדים את לוח הזמנים). ואילו העברת הדרג השני התנהלה בעצלתיים, תוך ניצול חלקי בלבד של מגן ציוד הצליחה והגישור. לפיכך, חסרה הלחימה לביסוס ראשי הגשר ולהעמקתם נחישות, דבקות והתלהבות, שאפיינו את הדרג הראשון.

אפשר, שהצלחת הצליחה וביצוע שלב המשנה הראשון של התכנית האופרטיבית, באבדות קטנות פי כמה מכפי שהוערך מראש, פעלו לרעה, ויצרו שיתוק והלם. ייתכן שזו הייתה זהירות יתר ומגמה "ללכת-על-בטוח". כך, או אחרת — ביומנים הראשונים לא השכילו כוחות הארמיה 3 לנצל את הצלחתם להרחבת המאחז, כאשר מולם היו רק כוחות קטנים של אוגדת סיני, שסבלו אבדות כבדות ביותר, כבר בתנועתם אל קו התעלה.

האם יש קשר בין מה שאירע במרחב הארמיה 3 לבין אי ניצול הצלחה של כוחות הארמיה 2 ב-24 — 36 השעות הראשונות של המלחמה?

מעדויות, שהתפרסמו אחר המלחמה, מתברר, כי גישור התעלה ומעבר הרק"מ בגזרת הארמיה 2, התנהלו בהתאם לתכנון, ובלא תקלות. לדברי אחמד אסמעאל עלי, שר המלחמה בתקופת המלחמה, נתנה הארמיה 2 את הגשרים, והעבירה את הטנקים בזמן שנקבע בתכנית². שאולי כתב שב-062030 הושלם הגשר הכבד הראשון, והטנקים החלו לנוע בכיוונו. עד 062230 נבנו שמונה גשרים כבדים במרחב הארמיה². הלואא חסן אבו סעדה (מפקד הדיוויזיה 2 במלחמה) סיפר, כי לפני 062200 נמצאו טנקים רבים שלו בגדמ"ז. דומה, כי עדויות אלו נכונות, שכן כבר ב-062100 לערך, נתקלו כוחות מחטיבת גבי, מדרום ל"מפרקת" (גזרת הדיוויזיה 18) בטנקים מצריים. הגדוד הצליח לפגוע בשני טנקים ובטרקטור

ו"לזמן מה, חלה מבוכה בשורות המצרים, והצליחה הופסקה⁹.

הארמיה 2 הצליחה להעביר לגדמ"ז, כבר בשישה באוקטובר בלילה, את הכוחות הלוחמים העיקריים של הדרג האופרטיבי הראשון. ובכל זאת נשארו כוחות הארמיה למחרת היום בראשי-גשר מוגבלים, שעומקם לא עלה על 3 — 5 ק"מ, ולא עשו שום ניסיון לפרוץ מתוכם לעבר ציר החת"מ, בכיוון המאמץ העיקרי שנקבע לארמיה — פתחת רפידים. אין לנו הסבר מלא ל"חוסר מעש" זה. אין ספק, שהשפיעה על כך הלחימה העיקשת, שניהלו שרידי אוגדת סיני. עם זאת, דריכת המצרים במקום הושפעה גם, במידה זו או אחרת, מהקשיים והעיכובים שחלו בגישור התעלה ובהעברת כוחות במרחב הארמיה¹⁰.

מה ידעו כוחותינו וכיצד פעלו?

כבר בחצות השישה באוקטובר הביע שר הביטחון את דאגתו מהמשך צליחת הכוחות המצריים, והציע, שחיל האוויר יפעל מייד כדי לבלום את חדירת השריון, אפילו תעלה פעילות זו, אל מול חומת הטילים נ"מ, באבדן מטוסים. בשעות הבאות נראה היה, כי כוחות אוגדת סיני הצליחו לבלום את המתקפה המצרית, להתחבר עם כמה מהמעוזים ואפילו להתייצב מחדש על גדת התעלה בגזרת הדרום-מית. המחיר היה יקר מדי: מכלל 270 הטנקים, שהיו לאוגדה, נותרו — בבוקר היום השני ללחימה — פחות ממאה טנקים כשירים. באותה עת הספיק להגיע לחזית רק החלוץ מאוגדת אדן. עיקר כוחותיה וכוחות אוגדת שרון נעו בסיני, או עדיין בתחומי "הקו הירוק". עם אור ראשון בשבעה באוקטובר השתנתה תמונת המצב האופטימית, שנוצרה בשעות הקודמות. סמוך לשעה 070500 דיווח אלוף הפיקוד, כי המתקפה המצרית התחדשה, ומאוחר יותר מסר, ש"בתוך שעות אחדות נהדפו כוחותינו תוך אבדות כבדות כשבעה ק"מ מקו המים". בשעה 1100 דיווח סגן הרמטכ"ל, שהמצרים "מחזיקים ברצועה, שבכמה מקומות היא מגיעה עד לכדי 16 ק"מ מזרחה מן התעלה". סמוך לצהריים דיווח האלוף גונן, שהלחץ על אוגדת האלוף אלברט הולך וכבד, והוא נזקק מייד לסיוע אווירי גדול ויעיל. לשמע דברים אלה העיר הרמטכ"ל לעמיתו במצפ"ע: "המצב רע מאד; הוא (האלוף גונן) נסוג למצרים"¹¹.

זו הייתה תמונת המצב שהצטיירה בפיקוד הדרום (ובעקבות הדיווחים מהפיקוד, גם במצפ"ע), כשהגיע שר הביטחון

בשעה 1145 לחמ"ל הפיקוד. אלוף הפיקוד ערנן את השר במידע האחרון, שהתקבל מהאלוף אלברט מנדלר, מפקד אוגדת סיני, אשר דיווח, כי שריון האוייב פרץ במספר מקומות בגזרתו, וכי הוא נסוג לעבר ציר החת"מ. כן מסר, שבפיקוד התקבלו ידיעות לפיהן מתבצעת פריצת שריון מצרי מכיוון "חזיון" (גשר הפיר-דאן)¹¹. על בסיס תמונת המצב המצ-טברת, ונוכח השחיקה הגוברת של הכוחות, הורה שר הביטחון לאלוף הפיקוד להכין קו הגנה שני, שאפשר יהיה להחזיק בו ללא נסיגה נוספת. הוא הציע את ציר החת"מ, והוסיף, שאם בגלל נתוני הקרקע אי אפשר להחזיק בציר זה, יש להקים את קו העצירה במעברים ההרריים. הוא הדין לגבי דרום סיני: יש להקים חסימה, שתמנע בעד המצרים לרדת לאורך חוף מפרץ סואץ בכיוון אברודוס¹². אלוף הפיקוד דחה את הצעתו של השר לסגת נסיגה עמוקה, בנמקו: "אינני מוכן לסגת, אלא אם יופעל עלי לחץ שאין לעמוד בו. בשלב זה אין לחץ כזה". הוא החליט להסיג את עיקר הכוחות, ששרדו מאוגדת סיני, עד ציר החת"מ, ולנהל מהגבעות הצופות אל התעלה קרב בלימה נייד, כאשר כביש הרוחב מהווה קו גבול לנסיגה, שאין לחצותו אלא במצב שלאחר יאוש. בתל-אביב עדיין שר הביטחון את הרמטכ"ל בהנחיות, שהנחה את אלוף הפיקוד. הוא הוסיף, שבכוונתו להציע לממשלה לוותר על כל השטח שעד לציר הרוחב טסה — מיתלה; וכי שם (ולא במקביל לציר החת"מ), יש לייצב את קו ההגנה. ברוח זו הציג השר את תפיסתו בפני הממשלה, שהתכנסה בשעה 1500. הוא הוסיף, כי בדרום סיני ניתן להחזיק בעמדות הקיימות, כל עוד לא יעמדו כוחותינו שם בפני לחץ מיוחד. קו אחרון צריך להיות במרחב שלמה ומאזור שרם-א-שיח' "אין ליסוג בשום פנים". הרמטכ"ל שלל את תפיסת שר הביטחון בטוענו, כי מהלך כזה "יחליש אותנו מאוד". הוא הציע לייצב קו הגנה בעומק כנקודת מוצא להשמדת הכוח המצרי, אשר תבצע לאחר שיצטברו כוחות המילואים. את ההתייצבות בקו קדמי ראה הרמטכ"ל כ"תנאי למעבר להתקפת נגד", ואילו הצעת שר הביטחון "פירושה ויתור על סיכוי זה". ואמנם, הממשלה קיבלה את הצעת הרמטכ"ל להכין קו עצירה במקביל לציר החת"מ, שאליו יסוגו הכוחות, רק אם תיכשל התקפת הנגד¹³.

זו הייתה אפוא בקצרה תמונת המצב המודיעינית-מבצעית, שהייתה לצמרת הפיקוד של צה"ל. אמנם, בדיון שנערך

בשבעה באוקטובר בלילה בחמ"ל פיקוד הדרום (בהשתתפות הרמטכ"ל ושניים ממפקדי האוגדות) קבע האלוף גונן, שמאז השעה 1100 "כמעט אין לחצים גדולים" מצד המצרים¹⁴; וזה תואם את הרישומים ביומני האירועים של הארמיה 3. אולם, לא זו הייתה ההערכה, שהציג האלוף גונן מספר שעות קודם לכן בפני שר הביטחון; כמו כן, הדבר לא נמסר לחברי הממשלה, שנדרשו להכריע שעות מספר קודם לכן בין שתי הצעות מנוגדות במהותן על דרך הפעולה שצה"ל ינקוט ביממה הבאה. פער זה בין המצב הער-בדתי בשטח לבין תמונת המצב, שהתגבשה במפקדות הממונות, נוצר על ידי "ערפל הקרב", שהוא מסימני ההיכר של כל מלחמה. ואולם, (כפי שסיכם האלוף אדן) "העדרן של יחידות סיור במגע עם האויב מנע מאיתנו ידיעות, שהיה בהן כדי לשנות את הרושם המוטעה שהתקבל"¹⁵. דומה כי זה לקח מרכזי, המתחייב מניתוח האירועים במרחב הארמיה 3 (ובחזית הדרום כולה) ביומיים הראשונים של המלחמה.

הערות

1. התבססנו בעיקר על יומני האירועים הבאים של הצבא המצרי (כולם בתרגום ובהוצאה של עיתונים-מזרח):
 - א. מפקדת הארמיה 3, 5-21 באוקטובר 1973.
 - ב. מפקדת יחידות הגישור בארמיה 3, 6 בספטמבר-17 באוקטובר 1973.
 - ג. מפקדת הארטילריה בארמיה 3, 5-23 באוקטובר 1973.
 - ד. מפקדת אגד הארטילריה בציר אלשט, 6-19 באוקטובר 1973.
 2. בשחזור התכנון המבצעי התבססנו, בעיקר, על המסמכים המצריים הבאים:
 - א. "דיוויזיית חי"ר מוגברת בצליחת מכשול מים". הוראות הרמטכ"ל מס' 41 (20 במרס 1973).
 - ב. מפקדת ארמיה 3/מפקדת חט' גישור 199, תכנית מבצעים של מח"ט גישור 199 (032200) באוקטובר 1973.
 - ג. מפקדת ארמיה 3/מחלקת המבצעים, פקודת מפקד הארמיה 3 ל"גראניט 2 מתוקן" (22 בינואר 1973).
 - ד. מפקדת דיוויזיית החי"ר 7/ענף המבצעים, פקודת קרב מס' 1 של מפקד דיוויזיית החי"ר 7 ל"גראניט 2 מתוקן" (יום חודש חסרים, 1973).
 3. סא"ל אבי שי, "מצרים לקראת מלחמת יום הכיפורים — מטרות המלחמה ותכנית המתקפה". מערכות 250 (יולי 1976) עמ' 22-23.
 4. בדבר נתונים של אמצעי הצליחה והגישור, ראה סא"ל פרויקה, "אמצעים לצליחת מכשול מים", מערכות 234-235 (ינואר-פברואר 1974), במיוחד עמ' 46-47, 49.
- לוח הזמנים שהוערך להשלמת בניית הגשרים אינו אחיד בכל המקורות. יש מקורות שהעריכו שגשר PMP יהיה מוכן למעבר כוחות אחרי "ש"

ועוד 7 שעות וגשרים מסוג TPP ויוניפלוט — אחרי "ש" ועוד 9 שעות. מטעמי נוחות, העדפנו לא לעסוק כאן בהבדלים אלה, ולהסתפק בהבאת נתונים מאחד המסמכים, ששימשו אותנו בהכנת מאמר זה.

5. דברים שאמר מי שכיהן כראש המטה של הכוחות המזוינים, סער אלדין שאולי לעורך היר-מון "אלאחי-באר", מוסא צברי — סוכנות ידיעות מזרח תיכונית, קהיר (21 בנובמבר 1973), עיתונים-מזרח 465/11 (21 בנובמבר 1973), עמ' 6-7.
6. Saad El-Shazly, *The Crossing of Suez*. (London 1980) pp. 157-8.
7. ראיון עם מוחמד חסנין הייכל, אלג'נאר (18 בנובמבר 1973): לפי עיתונים-מזרח, ה"י — 31/18 (18 בנובמבר 1973), עמ' 16.
8. שאולי, שם, עמ' 155.
9. עבדה מבאשר, "סיפורו של מפקד דיוויזיית החי"ר 2, הלואא חסן אבו סעדה, על קרבות שניהל במלחמת אוקטובר" אלאהראם (3 ביוני 1974), עיתונים-מזרח מ"ד — 597/9 (3 בספטמבר 1979), עמ' 9-10; אברהם אדן, על שתי גדות הסואץ, עידינים, מהדורת ידיעות אחרונות (ירושלים 1979), עמ' 32.
10. חנוך ברטוב, דדו — 48 שנה ועוד 20 יום, כרך ב', ספרית מעריב, (1978), עמ' 48-49; אביעזר גולן, אלברט, הוצאת האגודה להנצחת זכרו של האלוף אלברט (אברהם) מנדלר ז"ל, מהדורת ידיעות אחרונות (אפריל 1977), עמ' 211-212.
11. ברטוב, שם, עמ' 56-61 (הציטוט במקור), 75.
12. משה דיין, אבני דרך — אוטוביוגרפיה, עידינים — מהדורת ידיעות אחרונות (ירושלים, תשל"ז — 1976), עמ' 597.
13. גולן, שם ע' 212 (הציטוט במקור); אדן שם עמ' 75-76.
- דיין כותב בספרו המצוטט מעלה רק ששוחח עם הרמטכ"ל, בלא שפירט את תוכן השיחה (עמ' 599-600): ברטוב, שם, עמ' 63, 66-68 (הציטוט במקור).
14. ברטוב, שם, ע' 73.
15. אדן, שם, ע' 92.

ספינות גבריא

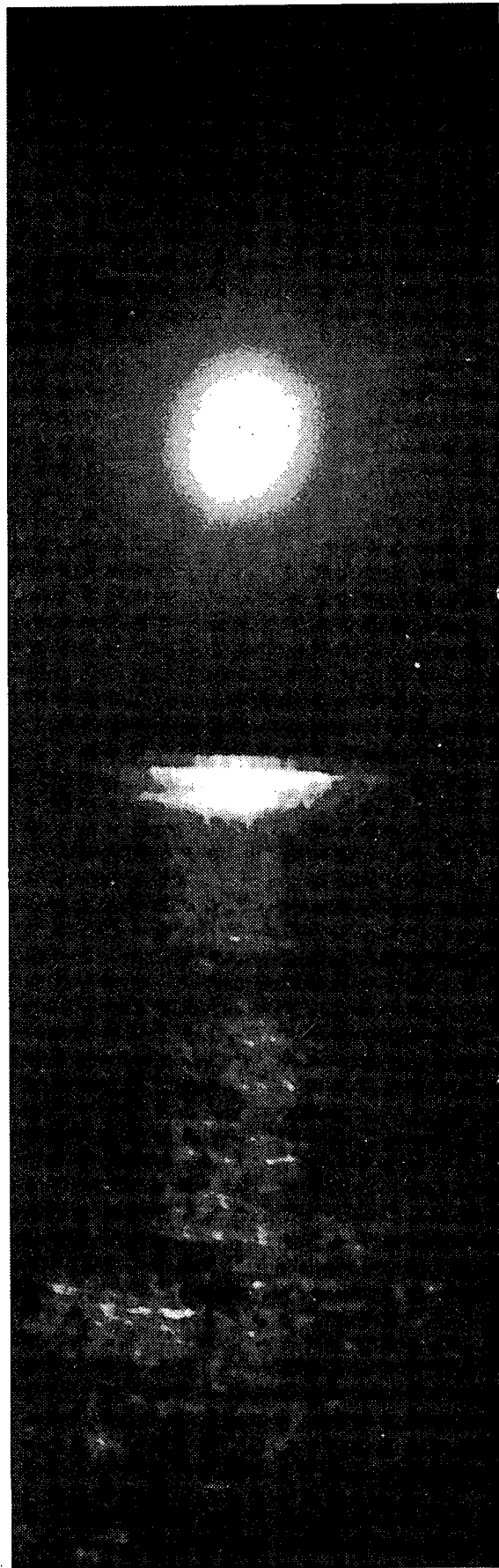
ישראל אינה שואפת להיות מעצמה ימית. אין לה צורך וגם אין לה תנאים לכך, אלא שעורק החיים שלה עובר בים ותשתית אוכלוס-ייתה פרוסה לחופו. כוח ימי של האויב יכול לפגוע בתשתית ולהח-זיק במצור את כלכלתה. לכן, זקוקה ישראל לחיל ים חזק, שירתיע אוי-בים מלפגוע בנכסיה, ויאפשר לה חופש פעולה בים במלחמה ובש-לום. פיתוח טילי ים-ים 'גבריאלי' ויישומם ללוחמה בים בספינות טילים היה פריצה טכנולוגית בקנה-מדה עולמי, שאפשרה להשיג עדי-פות איכותית בכלי-שיט קטנים ולרכוש עליונות ימית.

בניית הכוח נעשתה בתהליך ממושך של פיתוח טכנולוגי לצורך מבצעי של חיל הים, תוך יצירת תשתית בתעשייה הביטחונית, ויש לה שותפים רבים. זו דוגמה מצוינת לכך שמתוך מצב של אין ברירה, בפתיחות מחשבה של המוח היהודי, ובנכונות למאמץ ושיתוף פעולה — הגענו להכרעה בקרב הימי; וההצלחה במלחמת יום הכיפורים היא ההוכחה.

התעשייה הביטחונית נהנתה משי-תוף הפעולה, ומוצרים שפותחו עבור חיל הים נמכרו לחו"ל.

מולנו בים אויב מתחדש ומתחזק. עלינו להתאמץ לשמור על יתרוןנו במסגרת משאבים מוגבלים. עלינו להעריך את המצב ולהתכונן למא-בקי העתיד. לשם כך, חשוב שנב-דוק את השיקולים והלקחים בפעי-לות שהביאה לניצחון בעבר. למנצח, המתענג בהנאה על פירות הניצ-חון, קשה לעמוד על הסיבות להצל-חה. כיום, בריחוק זמן וכחכמה שלאחר מעשה, ניתן להסיק מסק-נות שיהיו ישימות גם בעתיד.

בניין הכוח שהביא לניצחון הימי במלחמת יום הכיפורים

» טיל באוויר — 'סטטיקס' סורי, שנורה אל ספינות חיל הים במלחמת יום הכיפורים. נדמה, שכל חיל הים עצר את נשימתו מאז שדווח בקשר על הירי. הטילים הסוריים לא פגעו.

אירועים עיקריים בפיתוח הכוח הימי

- 1954 — תחילת עבודה על טיל ים-ים ג-26 ברפא"ל.
- יוני 1956 — הגעת שתי משחתות Z מבריטניה.
- 31 באוקטובר 1956 — (מלחמת סיני) משחתת מצרית מפגיזה את חיפה, ונכנעת לאחר קרב עם משחתות חיל הים ופעילות חיל האוויר.
- 1956 — תחילת פיתוח טיל ים-ים לוח ברפא"ל.
- מאי 1959 — ניסויי ירי של טיל לוח מהמשחתת אילת.
- 1960 — אלוף יוחאי בן-גוריון מפקד חיל הים.
- 1960 — משלחת חיל הים לאיתור כלי-שיט קטנים באירופה.
- מרס 1961 — רעיון הגבריאל בתעשייה האווירית.
- סוף 1962 — הפסקת פיתוח טילי לוח ברפא"ל.
- 1963 — תכנית רב-שנתית הוגשה למטכ"ל — סטילום וצוללות.
- מרס 1963 — החלו המגעים עם הגרמנים בנושא הסטילום.
- תחילת 1965 — משבר מדיני עם גרמניה.
- מאי 1965 — נחתם חוזה עם המספנה הצרפית תית בשרבור, לבניית שש ספינות.
- 1965 — אלוף שלמה אראל מפקד חיל הים.
- תחילת 1966 — אושר לבנות שש ספינות נוספות בשרבור.
- אוקטובר 1966 — קיצוץ תקציבי בצה"ל — ריונים להפחתת בכמות הסטילום.
- יוני 1967 — מלחמת ששת הימים.
- יולי 1967 — קרב רומני: שתי טרפדות מצריות הוטבעו ע"י אחיזי אילת וע"י טרפדות חיל הים.
- 21 באוקטובר 1967 — הוטבעת אחיזי "אילת".
- 22 באוקטובר 1967 — הספינה הראשונה משרבור הגיעה ארצה.
- 26 בינואר 1968 — הצוללת דקר נעלמה.
- ספטמבר 1968 — אלוף אברהם בוצר מפקד חיל הים.
- 1968 — גובש הצורך בסטילום לים האדום.
- 31 בדצמבר 1968 — האמברגו על הספינות בשרבור הורחב.
- 1 באפריל 1969 — טיל ראשון נורה מהסטילום חיפה.
- 25 בדצמבר 1969 — מילוט ספינות שרבור.
- 13 במאי 1970 — סירת הדיג אורית הוטבעה בטילי סטיקס ע"י המצרים.
- אוגוסט 1972 — אלוף בנימין תלם מפקד חיל הים.
- דצמבר 1972 — מפקדת חיל-הים עברה לקריה בתל-אביב.
- 17 בפברואר 1973 — הספינה הראשונה מדגם רשף מתוצרת מספנות ישראל הושקה.
- אוקטובר 1973 — מלחמת יום הכיפורים.

במצרים והטיל הרוסי סטיקס, שבו הן חמושות, יצרו הכרה לטייב את הסדיכ הלוחם של חיל הים באיכות ובכמות. פיתוח הגבריאל ויישומו לספינות קטנות היה בעיצומו כאשר פרצה מלחמת ששת הימים. חיל הים נתפס ללא כוח משמעותי, והסתפק בפעילות הגנתית ובפשיטות קומנדו ימי על נמלי מצרים וסוריה בים התיכון. הפעילות במלחמת ששת הימים לא הייתה מוצלחת. המפגשים בים לא התפתחו לקרבות הכרעה; אך עצם האפקט של הפעילות, שהצטבר אל השמדת חילות האוויר וההצלחות של צה"ל ביבשה, מנע את האויב מליזום תקיפה בחופינו. כוח מצרי, שכלל משחתות וטרפדות, שהיה בדרכו לאילת, נסוג ללא קרב — אחר שהתברר לו, שחיל האוויר שלו כבר הושמד.

למפקדת חיל הים (בחיפה) הייתה תמונה חלקית וחסרת רציפות על הנעשה בזירת הלחימה, הדבר גרם לאזעקות שוא, ואחת מהן הסתיימה באורח טראגי — אוניית הביון האמריקנית ליברטי וזהתה בטעות כמשחתת מצרית, המפגיזה את אל-עריש. האניה נפגעה בפעולה משולבת אווירית-ימית, ונגרמו לה עשרות הרוגים.

קרב רומני

כאשר התעוררו המצרים מהלם תבוסתם במלחמה, ונוכחו שבים הם לא הוכו, הם החלו בסיוור טרפדות וסטילום מנמל פורט-סעיד אל מול חופי סיני שבידינו. חיל הים ראה זאת כפגיעה בריבונות, ונערך למנוע זאת.

כוח ימי (המשחתת אילת וזוג טרפדות) נתקל בכוח המצרי המסייר באחד-עשר ביולי 1967 בלילה, מזרחית לקו הפסקת האש בסיני. הטרפדות המצריות פתחו ראשונה באש, וניסו להתחמק חזרה לנמל. בשיתוף פעולה בין כלי השיט האורבים, הושמדו שתי הטרפדות המצריות ללא כל נזק לכוחותינו. הניצחון המוחלט היה נקודת אור, והסיוורים המצריים בחוף סיני פסקו.

חוסר התגובה של המצרים לקרב בפתח נמל פורט-סעיד על רקע חוסר פעילותם הימית הביאו את חיל הים להמעיט בערכם המבצעי של סטילי קומאר. טילי סטיקס, שנורו בשבת, 21 באוקטובר 1967, מפתח נמל פורט-סעיד (בהוראתו האישית של נאצר) פגעו במש-

בשנות החמישים הוגדר חיל הים כחיל מסייע. משימותיו היו למנוע הגעת אויב לחופי ישראל, לסייע לנחיתת כוח יבשתי, ולהעסיק באופן מוגבל את צי האויב במלחמה. הכוח הלוחם של חיל הים התבסס על מספר פריגטות וקורווסות מעודפי מלחמת העולם, שנקראו השייטת הגדולה, ועל ספינות משמר וטרפדות, שנקראו השייטת הקטנה. באמצע שנות החמישים נקנו בבריטניה שתי משחתות Z, שנבנו בסוף מלחמת העולם השנייה ולקראת קליטתן, הוצאו מהשירות רוב הפריגטות והקורווסות, וגם ספינות המשמר וחלק מהטרפדות. בסוף שנות החמישים נרכשו מעודפי הצי הבריטי שתי צוללות S, שהגיעו לארץ לאחר שיפוץ. לכלי השיט לא הייתה עדיפות על כלי שיט דומים של האויב. מיעוט הכלים לא אפשר להרכיב כל כוח משימה מבצעית התקלות הרבות, שנבעו מהזדקנות הכלים, יצרו חוסר אמינות בביצוע המשימות. מעט כלי השיט לא אפשרו תמיכה ביכולת, ואחזקת הכלים הייתה קשה בגלל ריבוי הדגמים השונים.

כל כלי השיט של חיל הים התרכזו בנמל חיפה, שבקרבתו נמצאו מתקני ההדרכה והתחזוקה. מפקדת החיל שכנה על הר הכרמל בטווח ראייה מכלי השיט, אך מרוחקת מהמטכ"ל וממשרד הביטחון בתל-אביב. המדים שלבשו אנשי החיל וסימני דרגות הקצונה היו שונים לחלוטין משאר הצבא, והחיל נתפש כשונה מצה"ל. הייתה לכידות פנימית טובה בין אנשי החיל, אך הנתק גרם לחוסר מודעות במטכ"ל ובצה"ל "הירוק" לבעיות ולא-תגרים בתחום הימי.

במבצע סיני, אוקטובר 1956, הצליחו המשחתות, שאך זה הגיעו לארץ, לתקוף ולקחת בשבי את המשחתת המצרית אברהים אל-אוואל בקרבת חיפה. על אף סופה המוצלח של הפרשה היה טעם מר בכך שהמשחתת הפתיעה — בהפגיזה בשעות הלילה את נמל חיפה. איתורה בלב ים היה מקרי, וכניעתה נעשתה לאחר שעתיים של קרב תותחים, שבסיומו הצטרפו גם מטוסי "אוראגן" של חיל האוויר.

בשנים שלאחר מבצע סיני, עמלו אנשי חיל הים להוציא את המרב מהמשחתות והטרפדות. דגש רב הושם על לחימה נגד צוללות, אשר היו בידי המצרים בכמות רבה. היריעות על הופעת סטילי קומאר

מטאטא על התורן — לוחמי חיל הים מחייכים לאחר קרב רומני

חתת אילת, שהייתה בסיוור מול חופי סיני והטביעה תוך שגרמו עשרות הרוגים. טיבוע אחי"ל אילת האיץ את תהליך פיתוח אמצעי ההתגוננות מטילי האויב בחיל הים, ושימש כנקודת מפנה בחשיבה הימית של ציי העולם.

הצוללת דקר, שנרכשה ושופצה באנגליה, אבדה ב־25 בינואר 1968, ועקבותיה לא נודעו. בצוותה טבעו 69 מטובי הצורללנים. הכאב על אבדן האנשים, הנזק לכוח הימי וחוסר היכולת לאתר את הצוללת יצרו טראומה לגבי הפעלת צוללות. שתי הצוללות המשופצות סיימו את שירותן בתחילת שנת 1973, ובמלחמת יום הכיפורים לא הייתה לחיל הים צוללת כשירה לפעולה.

המצרים חזרו והוכיחו את יעילותם של טילי סטיקס כאשר במאי 1970 הטביעו בטילים מול חופי סיני את סירת הדיג אורית, שאותה חשבו לסטי"ל ישראלי. הייתה בכך התראה נוספת ליכולת הטיילים לפגוע במטרות קטנות.

ניצחונות זה"ל במלחמת ששת הימים הגדילו פי ארבעה את תחום החופים שבשליטת ישראל והוסיפו את מכשולי המים בתעלת סואץ ובירדן. נדרשה פעילות רבה בהגנת החוף, ואנשי הקומנדו הימי הופעלו בפשיטות התקפיות. כלי שיט של חיל הים התבססו בנמל אשדוד ובמפרץ שלמה. הגבול הימי החדש הרגיש את המחסור בכלי שיט מתאימים להגנת חופי המדינה.

גיבוש הצורך בספינות טילים

לאחר מבצע סיני גברה בחיל הים המודעות לחוסר התכלית שבהפעלת מעט כלי שיט ללא עדיפות איכותית ובחוסר יכולת ליצור עליונות מקומית.

מפקדת חיל הים ראתה את ייעודה להבטיח לישראל חופש פעולה בים, ולמנוע מהאויב לפעול נגד חופינו ונגד צי הסוחר שלנו בנתיבי הים. מימוש הייעוד הזה חייב צי חזק בעל יכולת ביצוע, שיריע את האויבים במלחמה ובשלום. מיעוט המשאבים הגביל את היכולת לקיים צי מאוזן, הכולל את כל מרכיבי הלחימה בים. לכן, חיל הים חייב להתמקד בכושרו ההתקפי. הופעת הטילים ימיים הייתה פריצה טכנולוגית, שאפשרה לחימה בכלים קטנים, שבהם ניתן להצטייד בכמות מספקת. דעת מיעוט הציעה אז להתבסס על צוללות, אך הפיקוד החליט

על כלי שיט על-ימיים (שטח) מהירים נושאי טילים.

תנאי הזירה בים התיכון — קיום מספר מדינות אויב והיכולת לתקוף את ישראל מכיוונים שונים — חייבו היערכות ללחימה ביותר מאשר חזית אחת בריזמנית. לאור כמות ספינות האויב, סד"כ של תריסר ספינות נראה אז ככמות מזערית ההכרחית לאפשר קיום של שני מאמצי לחימה במקביל.

המטה הכללי לא נלהב להשקיע בחיל הים. אנשי המטכ"ל ראו בדאגה את ההתחמשות הגוברת של הערבים בטנקים ומטוסים, ונתנו עדיפות להקצאת משאבים לחיזוק מרכיבי ההכרעה היבשתית והאווירית. המתנגדים להשקעה בפיתוח הזרוע הימית המעיטו בהערכת הנזק שעלול להיגרם ע"י מצור ימי ערבי, וסברו שניתן להתגבר על כך בהחזקת מלאי מתאים, בהנחה שהמלחמות באזור קצרות מטבען.

טיעוני חיל הים בעד ספינות הטילים היו: (א) הסכסוך באזורנו מתמשך בלחיימה ובין המלחמות, ואסור לתת לערבים תחום, שבו חולשתנו תמשוך אותם לפעול נגדנו. כדי לקיים חופש פעולה לאורך זמן, חשוב שנוכל להגיב גם במרחב הימי; (ב) לפי החוק הבין-לאומי, הבאת אספקה צבאית לצד לוחם מהווה הפרה של הנייטרליות ואניות ניטרליות לא יסתכנו בכך בעת מלחמה. גם בהנחה שיקיימו רמה גבוהה של מלאי, עדיין יהיו צרכים קריטיים, שיחייבו תובלה ימית ארצה. הנזק לכלכלת ישראל ממצור ימי יהיה חמור; (ג) כלי הלחימה של האויב (המשחתות, הסטי"לים והצוללות) יכולים להגיע לחופי ישראל בלילה, לפגוע ולסגת, כאשר מטוסינו מוגבלים בפעילותם מעל הים; (ד) כמות הסטי"לים הנדרשת מזערית, ומסתמכת על שיתוף פעולה עם מטוסים. המטכ"ל הבין את האיום בספינות הטילים המצריות ושוכנע שלחיל הים יש

מהלך הקרב — לספינה הנלחמת בתותחנים נגד כלי שיט מהירים, או שואפת לנצל את הטווח העדיף של הטילים על טווחי תותחי המשחתת, חשובה השגת מהירות גבוהה מאוד לתקופות קצרות. גם הצורך להימנע מפגיעת טורפדו מצוללת חייב מהירות גבוהה. במישור האופרטיווי: כושר ההיערכות של הספינות להגנה בכוח עדיף נגד אויב תוקף חייב מהירות גבוהה לזמן ארוך.

מערכת ההנעה, שהתבססה על מנועי מאיבך, אפשרה נסיעה רצופה במהירות 34 קשר (לעומת 14 קשר של המשחתות) ומהירות עליינה לזמן קצר של יותר מ-40 קשר. המערכת הורכבה מארבע מערכות מקבילות — מנוע, תשלובת ציר ומדחף — שאפשרה ספיגת תקלות.

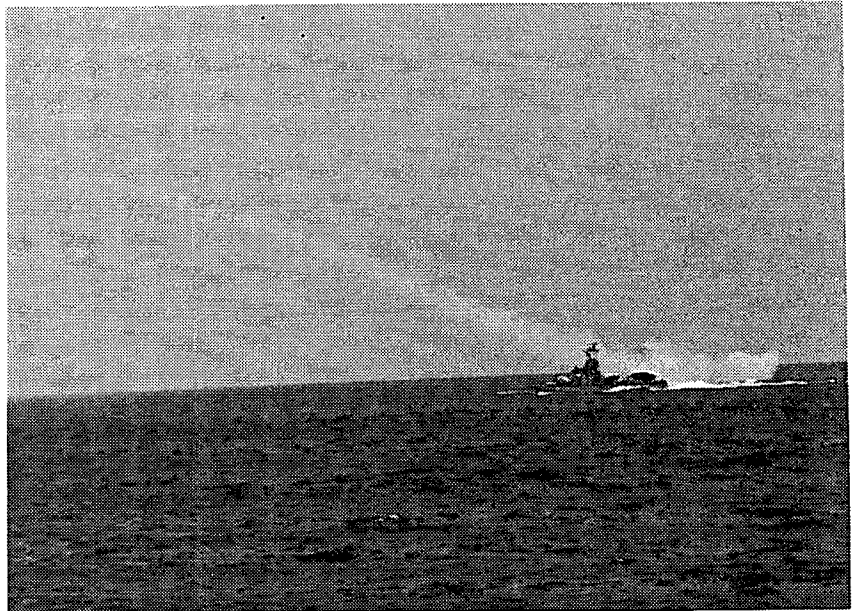
צוות הספינה — חוסר היעילות בהפעלת מאתיים וחמישים איש על כלי-שיט אחד במשחתת, הצורך בחיסכון בהוצאות התפעול השוטף, הרצון להסתפק בהיקף נתון של כוח-אדם והשאיפה להקטין את הנזק הצפוי בהיפגעות — חייבו להקטין את הצוות. הצוות הכולל הועמד לכן על 40 איש לספינה.

מניעת היפגעות — עקב הטווח העדיף של טילי סטיקס, היה ברור, שספינת סער תעמוד לפני מטח טילי אויב לפני שתוכל לירות את טיליה. הדבר חייב אמצעים למניעת היפגעות. הסטייל, ככלי קטן ומתמך, אפשר פיתוח אמצעי הטעייה שונים.

כאמל"ח פגיעה עיקרי נקבע טיל ים-ים גבריאל של התעשייה האווירית.

התכנון, שהתבסס על אמל"ח בפיתוח, היה הימורי, שהצדיק את עצמו; אך גרם למתח רב, כיוון, שלמעשה, לא הייתה אלטרנטיווה לגבריאל. הטרופדו המת-ביית, שהופעל ע"י הספינות הגרמניות, לא היה זמין מבחינתנו. בהמשך אכן הוכח, שטיל גבריאל פוגע גם במטרות בגודל סטיילי האויב.

על בסיס לקחי היגואר, חומשה הסדרה הראשונה של הסטיילים בתותחים חצי-אוטומטיים 40 מ"מ תוצרת בְּרָדֶה באיטליה. לסדרה השנייה הוזמנו תותחנים 76 מ"מ מתוצרת אוטומלרה. התותחנים נועדו נגד מטרות שטח קטנות. יכולתם המוגבלת נגד מטוסים נראתה מספקת לאור הכוונה להפעילם בזירה הקרובה, שבה שולט חיל האוויר שלנו.

ירי ראשון של טיל גבריאל מספינת טילים, באפריל 1969

חדשה לפי תכנון של כלי קיים ומוכח — על מנת לאפשר יצור סדרתי, שיחסוך זמן ובעיות הכרוכים בפיתוח אבי-טיפוס.

לראשונה הגדיר חיל הים את אפיון ספינותיו ולא קיבל כלי ישן כעובדה מוגמרת. ההכרח להגיע למימוש בלוח זמנים קצר חייב לחפש את האמצעים המספיקים לביצוע המשימה ולא את הטוב ביותר האפשרי. הטיל גבריאל נמצא עדיין בפיתוח ובכך היה טמון סיכון רב, על כן השאיפה הייתה להקטין סיכון בכל שאר המערכות.

גודל הספינה — המעבר מתותחנים לטילים מנע את הצורך בגוף גדול לנשיאתם. הגורם המאלץ את הגודל היה מזג האוויר הצפוי ומשך השהייה בזירת הפעילות. לאור ייעוד הסטיילים להגנת החוף, תנאי מזג האוויר הטוב ושיקולי זמן-מרחב בזירת הים התיכון, המאפשרים גיחות קצרות — נראתה ספינת יגואר הגרמנית, שאורכה 40 מטר ומונעת במנועי דיזל כמתאימה לסטייל הישראלי. נדרש שינוי מעץ לברזל והארכת הספינה בחמישה מטרים, על מנת לאפשר מקום למרצבי הנשק, תוך שמירה על המהירות הגבוהה. ההערכה הייתה, כי פלטפורמה בגודל זה תהיה מטרה קשה לפגיעה לטיל, לטרופדו או לתותחים.

מההירות הגבוהה הייתה חלק בלתי נפרד מתפיסת הכלים הקטנים. הצורך במהירות גבוהה נבע מסיבות שונות:

מענה לאיום. בשנת 1963 אישר המטכ"ל תכנית ארוכת-טווח לבניין כוח של 12 ספינות טילים ושלוש צוללות. המטכ"ל לא קיבל את ההגדרה הרחבה לייעוד חיל הים, שהציעה מפקדת החיל, וקבע שמשימת הסטיילים תהיה הגנה על חופי המדינה, בשיתוף עם חיל האוויר.

האפיון המבצעי של ספינות הטילים

בתהליך אפיון ספינות הטילים זכרו אנשי חיל הים את התפתחות כלי השיט בראיית המאה — עם המצאת הטרופדו — שהביאה לבניית כלים מהירים, הנושאים מערכת נשק כפולה, טורפדו נגד אניות-המערכה ותותחים נגד ספינות הטרופדו הקטנות. בהקבלה ראו את ספינות הסער חמושות בטילי גבריאל נגד משחתות ובתותחים נגד ספינות הטילים ונגד הטרפדות.

בניתוח הצורך המבצעי לסטיילים זהו המרכיבים האלה: כלי שיט בעל עריפות קרבית על כלי השיט של האויב, שנגדם יידרש להילחם בקרב השטח, בעיקר משחתות קקורי וסטיילים קומאר וארסה. גוף כלי השיט יהיה בגודל המזערי שעונה למשימה — על מנת שניתן יהיה במשאבים נתונים להגיע לכמות הנדרשת של כלי שיט מאותו סוג. גוף הספינה ומערכות ההשטה יושתתו על בנייה

יחסי כוחות ימיים*

מלחמה	מבצע קרש			מלחמת ששת הימים			מלחמת יום הכיפורים			שלום הגליל			1984		
	משחתות	טרפדות	צוללות	משחתות	טרפדות	צוללות	משחתות	טרפדות	צוללות	משחתות	טרפדות	צוללות	משחתות	טרפדות	צוללות
ישראל	5	0	3	0	9	1	0	14	0	0	3	0	24	34	3
מצרים	10	0	9	7	18	11	18	75	12	82	12	8	27	82	9
סוריה				0	6	0	9	19	0	15	0	2	18	19	0
לוב				2	0	2	0	7	0	27	4	2	24	12	6

המקור - שנתוני Jane's.

אמצעים ללוחמה נגד צוללות - כשהסתבר, שלאחר פרישת המשחתות מהשירות יישאר החיל ללא כל יכולת לגלות צוללות, צוידה הסדרה הראשונה במכ"שיר גילוי תת-ימימי. בהמשך חומשו הספינות בטורפדות נגד צוללות, שנרכשו מארה"ב. הציווד אפשר פעילות מוגבלת נגד צוללות אויב.

פיתוח טיל גבריאל

הצורך בספינות טילים מומש בשני ערוציים מקבילים: פיתוח הטיל ומערכת הנשק בתעשייה האווירית ובניית גוף כלי השיט בחו"ל. התקנת הנשק על הספינות נעשתה לאחר הגעתן ארצה ע"י מספנות ישראל ואנשי התעשייה האווירית.

הפיתוחים הראשונים לטילים ים-ים, שכונו ג6-26 ולו, החלו בשנות החמישים, והגיעו עד לשלב של ניסויי ירי, נתקלו בבעיות טכניות שונות ופיתוחם הופסק. אורי אבן-טוב ויואב סימון, שעבדו על הנושא ברפא"ל, המשיכו לעסוק בו ועברו לתעשייה האווירית עם רעיונות כלליים, איך להתגבר על המכשולים שהתגלו בדגמים הראשונים.

בניסת התעשייה האווירית (תע"א) לתחום פיתוח האמל"ח הייתה חידוש ותקדים כאשר הימן שמיר, שהיה ראש החטיבה לתעשיות קלות, נדלק לנושא מתוך כוונה להתרחב בפעילות. משה קשתי נעשה מנכ"ל משרד הביטחון, ומדיניותו הייתה לאפשר פיתוח ביטחוני גם מחוץ לרפא"ל. התע"א עודדה להיכנס לפיתוח עם טיל גבריאל.

בפיתוח בתע"א נוצלו גוף הטיל והחלקים שפותחו עבור הלוח. השינויים העיקריים היו: ניהוג לפגיעה ע"י רכיבת-הטיל על קרן מכ"ם, הנשלחת אל המטרה, או מחזרת ממנה בחוג הצידה. כן הותקן בטיל מד-גובה בגלי רדיו, ששמר את הטיל בחוג גובה במסלול קבוע לפי הטווח למטרה, וביטל את הצורך לניהוג במישור הזה.

החלוציות בפיתוח הגבריאל, פרויקט שטרם היה כמותו בארץ, התבטאה במסירות ובעבודה קשה של כל העובדים, שהשקיעו בה את כל מאודם. לחץ הזמן לסיום הפיתוח הביא את האנשים להשקיע בייצור ובפיתוח ימים ולילות, שבתות וחגים. הפרויקט עבר לאחריות ראש אגף הנדסה בתע"א, פרופסור משה ארנס. הסודיות שאפפה את הפיתוח לא מנעה

שהותקנה בה מערכת טילי גבריאל. ההתקנה והכשרת הצוות נעשו במקביל. עם ניסוי ירי הטילים מספינה זו, בשבעה באפריל 1969, נולד הסטי"ל הישראלי הראשון.

בניית כלי-השיט בשרבור

בארץ לא היה כושר לבנות כלי-שיט מלחמתיים, והיה הכרח לבנות את הספינות בחו"ל. במהלך גיבוש ההחלטה, שחיל הים יתבסס על כלים קטנים יצאה משלחת של קציני ח"י (1960) לציי אירופה לאתר כלי-שיט מתאים. המשלחת חזרה, והמליצה על ספינות יגואר תוצרת מספנות לורסן בגרמניה. הספינות, שאורכן 40 מטר, נבנו מעץ, וחימושן כלל תותחים 40 מ"מ וטורפרו. לצי הגרמני היה ניסיון רב בספינות כאלה בים, והחלפת הטורפרו בטילי גבריאל נראתה כמעניקה עדיפות איכותית. לחיל הים היה ניסיון רע עם ספינות מעץ, ולכן ביקש להסב את המבנה לפלדה.

רעיון הסטי"ל - ככלי-שיט לחם, הפוגע בטילים ובתותחים - נתקל בקריחת מצד משרד ההגנה הגרמני. במספנת לורסן

ביקורת בטרם זמנה והמפתחים נדרשו לשכנע, שיש ביכולתם להשלים את הפיתוח. שיתוף פעולה עם מפעלים זרים בעלי ניסיון באלקטרוניקה ובמערכות נשק, עזר לקבל ידע וסיוע לפיתוח. גמר הפיתוח והייצור הסדרתי הועברו ארצה, על מנת להימנע מאמברגו. מכ"ם בקרת האש, המכוון האופטי והמחשב המרכזי היו מתוצרת חוץ.

בשלב זה הוקם מפעל הטילים כשלוחה של התעשייה האווירית להמשך פיתוח הטילים וייצורם.

הצורך לגמור את הפיתוח בזמן היה שיקול עיקרי בפעילות הפיתוח. בשלב מסוים נשקלה האפשרות להגדיל את מנוע הטיל ולהאריך את הטווח. הגדלה זו הייתה נחוצה מאוד לאור הטווח העדיף של טילי סטיקס. מפקדת חיל הים החליטה להסתפק בטווח הקצר ולהיכנס לייצור על מנת שההצטיידות תיעשה מוקדם. הארכת הטווח נדחתה לשלב ב'.

עם כל המסירות והמאמץ של העוסקים בפיתוח הייתה המערכת הראשונה מוכנה רק במקביל לגמר הספינה החמישית. ספינה זו, אח"י חיפה, הייתה הראשונה

התלהבו מהרעיון, והציעו פיתרון, המבוסס על ספינות מפלדה בקווי היגואר: הספינות יוארכו עד ל-45 מטרים ומערכת ההנעה תאפשר מהירות מעל 40 קשר. הפיתרון נבדק ע"י חיל הים, ונמצא מתאים לאפיון שנקבע.

היה ברור, שספינות ראשונות חייבות להיבנות במספנה הגרמנית. ח"י התכוון לבנות עוד שש ספינות בארץ. התקנת מערכות הנשק על כל הספינות תיעשה בארץ. בעוד ההכנה לבנייה מתקדמת, נודע הרבר לערבים. בלחצם החליטה ממשלת גרמניה לא לאשר בנייה במספנות לורסן, ואפילו הציעה פיצוי כספי, אולם חיל הים דרש לקבל את הספינות שתוכננו. נמצאה מספנה בשרבור בצרפת, שבע-ליה רבה הפעלים פליקס אמיו נכנס במרץ לעניין, והגיע להסכם לקבלת ידע מלורסן. בשנת 1965 הוא חתם על חוזה לבניית שש ספינות לחיל הים.

סדרה גדולה מוזילה את המחיר. המספנה מפיקה לקחים מבניית הספינה הראשונה ושעות עבודה נחסכות בארגון טוב. ניסיון שנרכש ע"י העובדים ומתקני ייצור מיוחדים חוסכים עבודה. קניית הציוד להתקנה וחומרי בנייה בכמות גדולה מוזילה את עלותם. למרות זאת, נקבע שהסדרה השנייה של שש הספינות תיבנה במספנות ישראל, משני שיקולים: החשש שצרפת תחזור על האמברגו שהוטל על ידי הגרמנים והרצון לקלוט את הידע ולהכניס את התעשייה המקומית לייצור, שיוצר תקווה לייצוא בעתיד.

מספנות ישראל לא הצליחו להתארגן בזמן על מנת לקלוט את הידע הדרוש, ובעל המספנה בשרבור הציע לבנות שש ספינות נוספות במחיר זול (2.5 מיליון דולר לספינה) והספקה מהירה ע"י המשך קו הייצור. ההצעה הייתה מצוינת מבחינה מסחרית; ומחוסר אלטרנטיווה במספנות ישראל – גם היחידה. מפקד חיל הים אלוף שלמה אראל שכנע את הרמטכ"ל ואת משרד הביטחון, והחוזה הוגדל ל-12 ספינות. זמן לא רב לאחר אישור המשך הבנייה נדרש צה"ל לקצף הרבה בתקציבו, ובין הנושאים שקוצצו היו ארבע ספינות. אילו התממש הקיצוץ לא היה בידי חיל הים כוח ימי, שיוכל לייצור עדיפות מקומית נוכח האויב המתעצם. בשכ"נ נוע ובהוכחות, הצליח מפקד ח"י להמיר את גזרת הקיצוץ מספינות למערכות גבריאל (אשר ממילא ייצורן פוגר). לפיכך,

במלחמת יום הכיפורים היו שתיים מספינות הסער חמושות בתותחים בלבד.

במהלך מלחמת ששת הימים הטיל הנשיא דה-יגול אמברגו על מכירת נשק צרפתי לישראל. הספינות, שהיו כלי-שיט ללא נשק ובתכנון גרמני, לא נכללו באמברגו. היה צורך באישור השלטונות כאשר ספינה עמדה להפליג ארצה. חמש ספינות ראשונות יצאו כשהסתיימה בנייתן. הראשונה – מבטח – הגיעה ארצה ב-25 בדצמבר 1967.

בדצמבר 1968 פעל צה"ל בשדה התעופה של ביירות, וספינות חיל הים השתתפו בפעולה. הצרפתים הרחיבו את תחולת האמברגו גם על הספינות, כאשר הספינה השישית כבר הייתה בגיברלטר, בדרכה ארצה. נדרשה החלטה מהירה אודות הספינה השביעית, שנמצאה במים – היא יצאה לדרך לפני שהגיעה הוראת האמברגו לשרבור, והצטרפה אל אחותה בגיברלטר.

לחיל הים היה ברור, שעם 7 במקום 12 ספינות לא יגיע לכוח משמעותי, והוא לחץ לקבל את הספינות. אלוף אברהם בוצר, מפקד ח"י, מצא בדרכו השקטה דרך מסובכת, אך חוקית לחלוטין, לחילוף הספינות, שיכנע את השלטונות ורתם לעניין את אלוף (מיל') מרדכי לימון, שהיה אז ראש משלחת משרד הביטחון בצרפת. בחג המולד 1969 יצאה לפועל התכנית הנועזת של מילוט הספינות משרבור. חמש הספינות הגיעו לחיפה, והצטרפו למערך הלוחם. לאחר שהתברר לצרפתים שכוונתם הופרה, הכריזו על לימון כאישיות לא רצויה, ונפרעו גם משני גנרלים ממשרד ההגנה שלהם.

לחיל הים היו 12 ספינות, שקיבלו את מערכות הטיילים והתותחים במספנות ישראל, והוכשרו לקרב.

בניית הספינות ישראל במספנות ישראל

לאחר מלחמת ששת הימים התבסס חיל הים גם בשרם-א-שיך, ונפתחה אפשרות לפעול בים האדום. ים זה צר וארוך ומוגן האוויר בו קשה: רוחות מתחלפות וגלים גבוהים. מצרי באב אלמנדב, הנמצאים אלף מיל משרם, מהווים שטח חיוני למעבר כלי שיט. הים מוקף מדינות עוינות לישראל.

ח"י עמד בפני הצורך להבטיח תנועת סוחר חופשית ולאבטח את הדלק המגיע

מהמפרץ הפרסי. נוצרה גם יכולת לפגוע באינטרסים מצריים וסעודיים. הפעלת כלי-שיט במוג האוויר הקשה בים האדום לתקופות ארוכות בקצהו הדרומי – חייבה כלים גדולים יותר מספינות שרבור, שנבנו להילחם בזירה הקרובה בים התיכון. ב-1968 אישר שר הביטחון משה דיין לבנות שש ספינות גדולות יותר עבור הים האדום.

המתכנן הציע להגדיל את הספינות עד ל-58 מטר ולהישאר עם אותה מערכת הנעה, כאשר המהירות המרבית תרד מ-40 ל-35 קשר. להצעה זו הייתה תועלת תחזוקתית, בהתבסס על אחידות ומערך קיים. שוב הציעו לעבור לטורבינות גז, אך הרעיון לא התקבל בגלל חוסר הרצון להיכנס לנושא, שעדיין לא הוכח מספיק בים. התועלת התחזוקתית בקיום מערכת הנעה זהה ויישום הלקחים, שנלמדו מספינות שרבור, היוו שיקול חשוב בבחירת הכלי ומערכותיו. הספינות חומשו לאותם תפקידים כמו ספינות שרבור – שבעה טילי גבריאל ושני תותחים מ"מ.

מפקדת חיל הים ניסתה לשמור על שלושת העקרונות, שהנחו אותה בבניית סדר"כ לוחם עד כה: כלי-שיט בעדיפות קרבית על כלי השיט של האויב; הכלי הקטן ביותר המספיק למשימה – אילוץ הים הסוער והשהייה הארוכה הצפויה חייבו את הגדלת הכלי; שימוש בגוף ומערכות הנעה מוכחים, תוך הפקת לקחים מניסיון ההפעלה, ולבנות את כלי השיט בסדרה גדולה על מנת לחסוך כסף וזמן.

בניית הספינות נעשתה במלואה במספנות ישראל. לאחר הרחבת האמברגו הצרפתי, היה ברור שאין לבנות כלי-שיט לוחם בחו"ל. לקחים מספינות שרבור יושמו בארגון הציוד ומיקומו. בספינות נכלל ציוד רב יותר מתוצרת ישראל, ככל שניתן לעמוד בזמן ובמחיר. הספינה הראשונה, "רשף", הושקה ב-17 בפברואר 1973 ע"י ראש הממשלה גולדה מאיר. הספינה השנייה, "קשת", הושקה בסוף אוגוסט 1973. הספינות הוכנו להפלגה לים האדום תוך הקפת יבשת אפריקה. בפרוץ מלחמת יום הכיפורים היו הספינות מוכנות ללחימה, והיו ראשונות לפגוע באויב. הן היו חיוניות להרתעת משחתות מצריות מלהתנכל לשיט בנורכז הים התיכון.

הכנת הזרוע הימית ללוחמת הטילים

כניסת חיל הים לסטי"לים ככלי-שיט קטנים, הנושאים מערכות אמל"ח משור-כללות, חייבה שינויים ארגוניים ותפיסת-תיים בכל תחומי הפעילות בחיל. פעילות זו נעשתה במקביל להשתלטות חיל הים על הגבולות הימיים החדשים, שהוכפלו פי ארבעה לאחר מלחמת ששת הימים. הסטי"ל הוא כלי קטן המכיל מספר רב של מערכות מתוחכמות, הפועלות בגומי-לין ביניהן. קרב הטילים מהיר וקצר, ומחייב תגובות מהירות של כל צוות הספינה. לכן, ספינות הטילים מאוישות בצוות סדיר (בניגוד למשחתות ולפריגטות שהיו מאוישות גם באנשי מילואים), המתאמן בקביעות, כדי להגיע לתגובות מהירות בתרגולות הקרב.

אימון הצוותים נעשה בכלי השיט ותוך היעזרות בסימולטורים בחוף. אנשי הצוות למדו להכיר את מערכות הנשק, לתפעל את מוצבי הנשק, המערכת והספינה כולה בתרחישי קרב הטילים. אח"י חיפה, שבה הותקנה מערכת הטי"לים הראשונה שימשה גם כבית אולפנה להוראות ההפעלה ולארגון הצוות ללחימה. במקביל להתקנת המערכות בספינות, נבנו בבסיס ההדרכה של ח"י מתקני אימונים מתקדמים. קורסי ההדרכה שונו להכשרת אנשים בעשרות המקצועות הצבאיים, המרכיבים את צוות הסטי"ל ובמקצועות נוספים הקשורים בתחזוקת הסטי"לים בחוף.

הפתעה נעימה נגרמה כאשר הסתבר בניסויים, שטיילי גבריאל יכולים לפגוע גם בסטי"לים של האויב, ואין הכרח להשתמש בתותחים. הדבר מצא את ביטויו

סטי"ל בהפלגה

בתורת הקרב, שגיבש מפקד השייטת, אשר כללה את ההוראות למפקדי הסטי"לים בניהול הטקטי של הקרב. תורת הקרב, שהוטמעה ע"י תרגילים ותדריכים רבים, יצרה בסיס משותף למפקדי הסטי"לים.

ביום נקלע מפקד כלי-שיט למצבים בלתי חזויים מראש, המחייבים החלטה מהירה. במעבר לכלי-שיט קטנים, ניתנה סמכות פיקוד לקצינים צעירים יותר. מפקד החיל, אלוף אברהם בוצר, טרח להחזיר ביטחון ואמון במפקדי הכלים, בחינוך לתוקפנות, ל"ראש גדול" ולגישה בנוסח "עשה ודווח". הגיבוי שניתן למפקדים, אפשר תחקירים חושפניים ויצר את האמון החיוני בשרשרת הפיקוד.

הסטי"ל, ככלי-שיט קטן, חייב הקמת בסיס ימי בדומה לבסיס אוירי המפעיל מטוסים. אחריות הבסיס להכין כלי-שיט למלחמה, בצידוד, באחזקה ובאיוש ברמת אימון. בסיס חיפה התארגן בבסיס מבצעי ראשון, וקלט את הסטי"לים היטב.

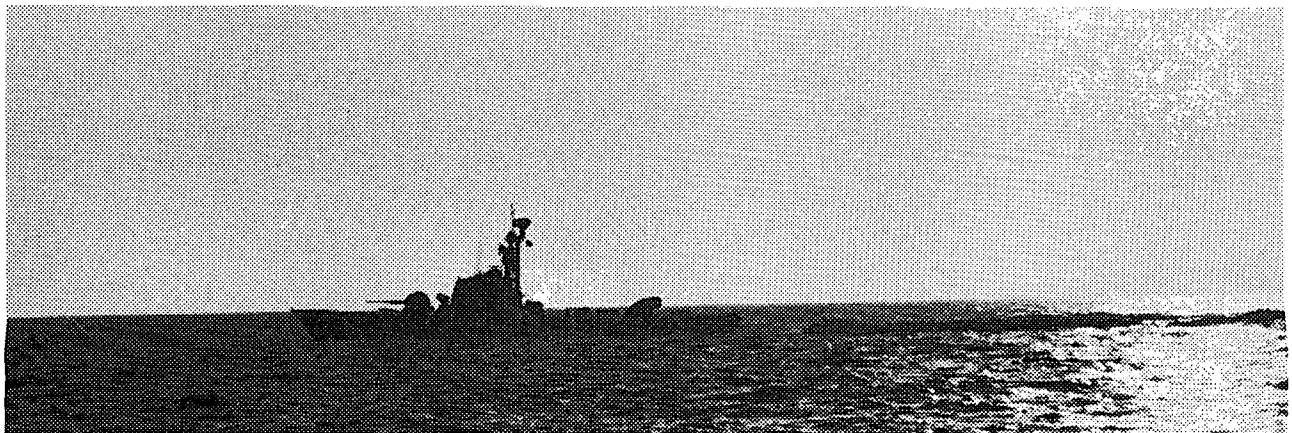
מערך התחזוקה החילי התארגן מחדש לתת אחזקה מתוכננת ותיקונים לסטי"לים ולמערכותיהן המשוכללות. במקביל, נקבעו סטנדרטים לכשירות הסטי"לים לים בפוטנציאל לחימה. בפרויקט גדול, מורכב וחדשני לא ניתן להימנע מתקלות – "מחלות ילדות" – המתגלות בתחילת ההפעלה ולאחר תיקון חולפות לבלי שוב. מחלות הסטי"לים היו: (א) ראשי הצילינדרים של המנועים הראשיים החלו להיסדק בקצב גבוה. כל סדק חייב הפסקת פעילות המנוע והחלפת ראש המנוע בעבודה מפרכת של כמה שעות. התברר שהתקלה נבעה מעומס המדחפים, שתר-כננו להשיג מהירות גבוהה ומהשינויים התכופים במהירות. "המחלה" נרפאה

אחר החלפה בראשי המנועים וטיפול במדחפים. (ב) היו קשיים בהפעלת התותחים האוטומטיים 76 מ"מ תוצרת אוטור-מלרה. תקלות נוצרו בגלל התחמושת: כוח הדף חלש לא הפעיל את מנגנון הפלטת התרמילים והירי נפסק. טיפול בתקלה בתנאי ים ע"י טכנאים חסרי ניסיון יצר תקלה גדולה יותר, שחייבה פירוק התותח כולו. התקלה נמנעה עם שיפור סוג התחמושת ורכישת ניסיון בהדרכה טובה לטכנאי התותחים.

הסטי"לים צברו שעות הפלגה רבות בים, עסקו באימונים שונים, קיימו סיורי ביטחון שוטף למניעת חדירת מחבלים בדרך הים, וערכו הפלגות בזירת הים התיכון.

תכניות הלחימה של חיל הים התבססו בתחילה על היערכות לקרב הגנה בקרבת חופי המדינה. עם הזכות כושר הסטי"לים והאמון שנרכש לביצועי ח"י במלחמת ההתשה, נטה המטכ"ל לקבל את עמדת מפקדת ח"י – לנצל את ניירות הסטי"לים ולעבור לתקיפת האויב בקרבת נמליו. קודם לכן, נשללה תפיסה זו בטענה, שזו פתיחה של חזית נוספת, שלא ניתן להשיג בה הכרעה.

מפקדת חיל הים, אשר ישבה שנים רבות בחיפה, עברה בסוף שנת 1972 לקריה בתל-אביב, בקרבת מוצבי הפיקוד של צה"ל וחיל האוויר. ההימצאות בקרבת מוקדי ההחלטות והמגע האישי בין הקצינים השונים שיפרו את היכולת לשלוט והגיבירו את ההבנה בין המפקדות ואת שיתוף הפעולה החשוב ללחימה המודרנית בים.

מלחמת יום הכיפורים

חיל הים, שהיה דרוך ונחוש בדעתו לא להיתפס פעם נוספת בלתי מוכן (כמו בששת הימים), לא הופתע מפריצת המלחמה.

ספינות הטילים היו מוכנות ליציאה מייד. תרגיל גדול, שנערך בלילה שבין 4-5 באוקטובר, סייע לכך שמרב הספינות היו בכושר מלא לפעולה אף שחלקן היו חמושות במחצית תקן הטילים, היות שבמקומם הוצב תותח 20 מ"מ ללחימה בסירות המחבלים. בסדר"כ ח"י היו 14 סטי"לים (שתיים מדגם רשף). מתוכן – ספינה אחת הייתה בשיפוץ ושתיים נשאו תותחים בלבד. כוחות נוספים של חיל הים היו ספינות דבור לסיור נגד מחבלים ונחתות. במהלך המלחמה לא היו לחיל הים צוללות פעילות.

עם ההתראה למלחמה הטילה מפקדת ח"י על הסטי"לים שתי משימות בלימה – נגד המצרים בגזרת חופי סיני ונגד הסורים בצפון. מפקד חיל הים אלוף תלם, שהכיר את יכולת הסטי"לים, קידם את הסטי"לים צפונה, והציע לרמטכ"ל לתקוף מהים מטרות בחוף הסורי. הלחימה ביבשה נמצאה במגננה בשתי החזיתות, והרמטכ"ל שוכנע לאשר לחיל הים לתקוף בסוריה. כוח של חמישה סטי"לים, בפיקודו של המש"ט אל"מ ברקאי, נשלח לתקוף יעדים בחוף הסורי. מצפון ללסקיה. בתנועה צפונה גילה הכוח, כ-40 מיל ימי מול נמל לטקיה, ספינת טורפדו סורית, שהייתה בסיור, והחלה לברוח. ספינות הכוח ירו בה בתותחיהן תוך כדי רדיפה, והיא הושמדה. עם ההתקרבות לחוף הסורי התגלתה שולת מוקשים המבצעת סיור בטווח של עשרה מיל מהחוף. המש"ט החליט להטביעה. תוך

חוזת המכלים בבניאס. סוריה, בערת – מלחמת יום הכיפורים

כדי התקרבות אליה, ירו ספינות טילים סוריות, שהתחבאו בקרבת החוף מדרום ללטקיה, טילי סטיקס אל הכוח. הדיווח על ירי טילי האויב עבר בקשר, ונדמה כי חיל הים כולו עצר את נשימתו. שתי הדקות של מעוף הטילים הסוריים היו ארוכות ביותר. העדיפות האיכותית בקרב הטילים – היסוד העיקרי לתכנית בניין הכוח של חיל הים – עמדה למבחן ברגעים האלה. פגיעה בסטי"ל ישראלי הייתה שוללת את יכולתו להתמודד בים במלחמה זו, ושוברת את ניצני האמון, שנרכש ליכולת של חיל הים להוות זרוע התקפית.

טילי הסטיקס לא פגעו – הסטי"לים הישראליים סגרו טווח, ופגעו בטילים בשתי ספינות סוריות. ספינה שלישית עלתה על החוף, ונהרסה בירי תותחים. שולת המוקשים הוטבעה בטילים.

זה היה ניצחון מוחלט. תוצאות הקרב היו ברורות לסורים. באותו לילה הניס כוח הסטי"לים בצפון סיני כוח מצרי, שכלל ספינות מטל"רים וסטי"לים ותקף את מוצבינו. תקלות טכניות ותפעוליות במערכות הנשק מנעו את השמדת המצרים. מטוס פנטום, שפעל בצמוד לכוח הימי, הצליח לפגוע באחת הספינות הברורות, ולהשמידה.

נראה שקרב זה לא הספיק כדי לשכנע את המצרים. הם גם לא למדו את הלקח מכישלון הסורים. הקרב המכריע התרחש יומיים מאוחר יותר, בליל 8-9 באוקטובר. ארבע סטי"לים מצריות נשלחו לסיור מאלכסנדריה לפורט-סעיד. הספינות הותקפו ע"י שש ספינות בפיקוד המש"ט ברקאי, שהמתין בדרכם, בקרבת דמיאט. המצרים פתחו בירי טילי סטיקס ופנו חזרה לאלכסנדריה במהירות מרבית. כוח הסטי"לים הישראלי פתח במרדף. שתי ספינות מצריות נפגעו בטילים, ספינה

נוספת עלתה על החוף ונהרסה באש תותחים, הספינה הרביעית הצליחה לחמוק, בצמוד לחוף, חזרה לאלכסנדריה. הניצחון הימי הישראלי בקרבות הראשונים קבע את המשך המלחמה שהתפתחה בארבעה שלבים:

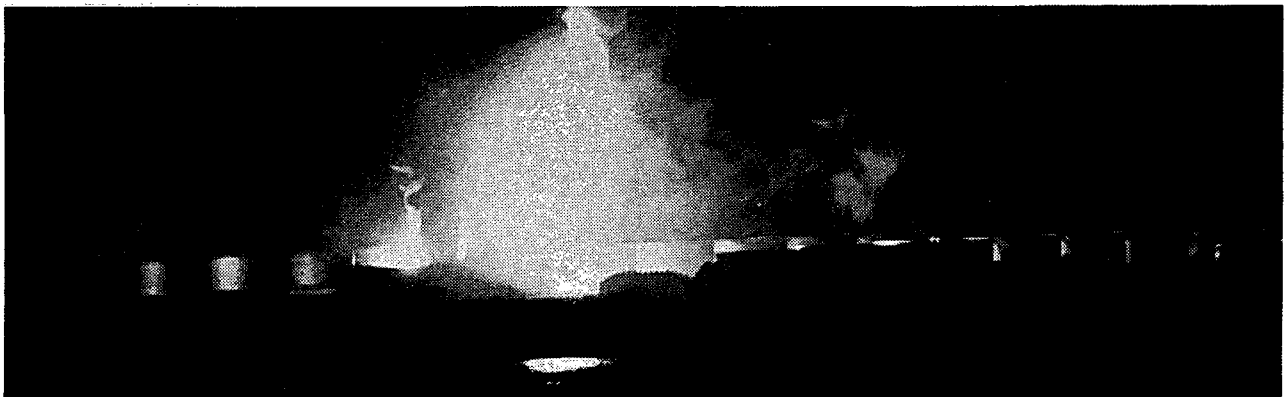
שלב א' – האויב יזם סיורים בים ותקף את מוצבינו.

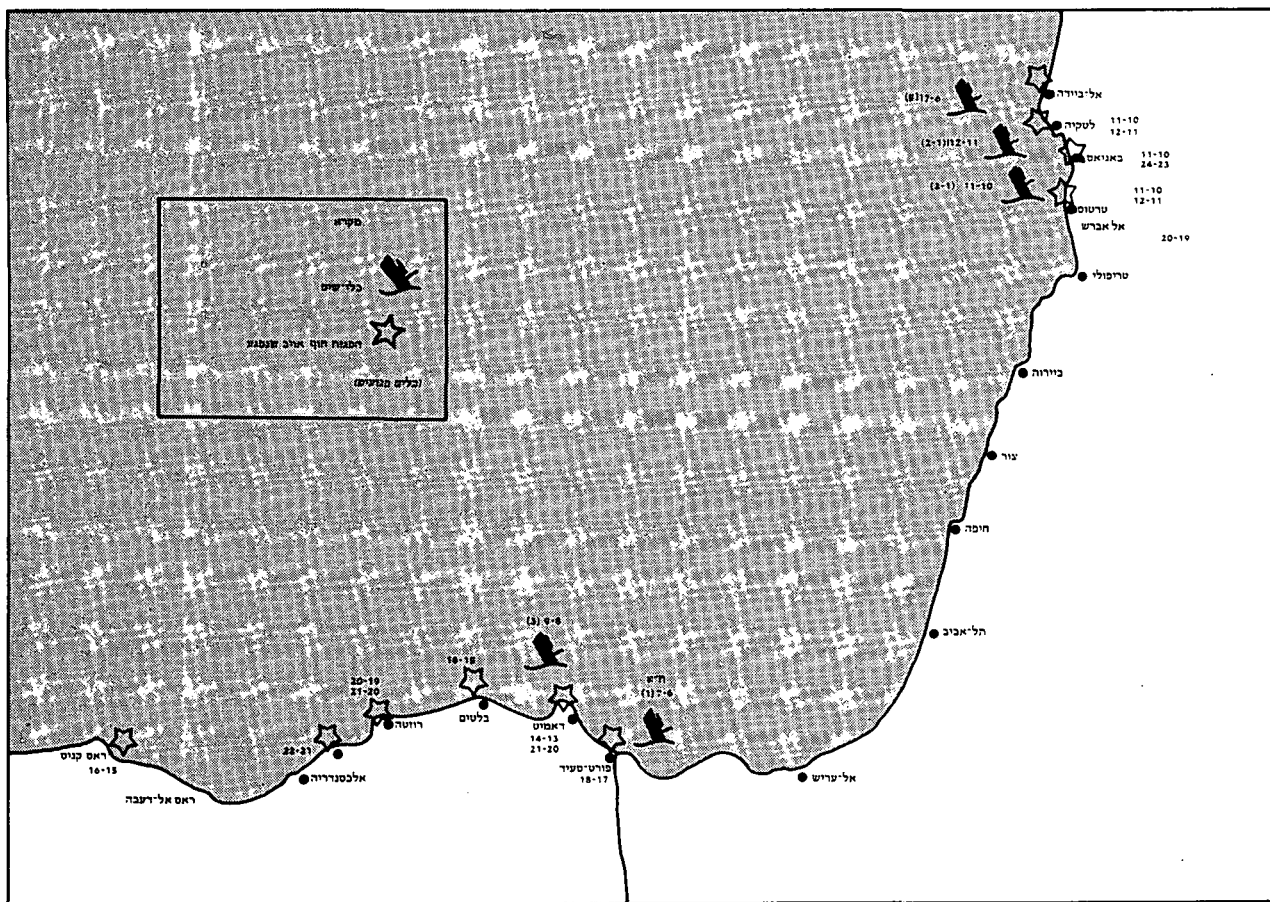
שלב ב' – קרבות סטי"לים, שבהם הוכחה עליונותה של ישראל בים. שלב ג' – האויב פעל בגיחות קצרות מהנמלים מול כוח ישראלי תוקף.

שלב ד' – הסתגרות הציים של מצרים וסוריה בנמליהם.

לאחר שהוכיחו הסטי"לים של חיל הים את עליונותן על ציי האויב, הן המשיכו לתקוף בתותחים יעדי אויב בחוף – סוללות ארטילריה בקרבת פורט-סעיד, מכ"מים לגילוי מטוסים וצמתי תחבורה מערבית לאלכסנדריה. כאשר הפעילו הסורים טילי פרוג על צפון הארץ, פגע ח"י בבתי הזיקוק הסוריים בלטקיה ובבאניאס.

מייד עם פתיחת פעולות האיבה, הכריזו מצרים וסוריה על מזרח הים התיכון כאזור מלחמה, וכלי-שיט הוזהרו מלהיכנס אליו. הכרזה זו, שהוצגה על ידם כהגנתית, יצרה מצור ימי על מדינת ישראל. לאחר קרבות ההכרעה קיים חיל הים את חופש התנועה לישראל וממנה. הוא אבטח את האניות, שהובילו מנוסים ואמצעי לחימה מארה"ב. כמאתיים הפלגות של אניות, ברובן ישראליות, בוצעו בימי המלחמה מנמלי ישראל ואליהם. חופש התנועה בים התיכון היה מלא. בכך עסקו בעיקר ספינות רשף. לו האמריקנים נדרשו לאבטח את האניות, יתכן שהציוד לא היה נשלח כלל.

מבצעי הסטי"לים של חיל הים במלחמת יום הכיפורים

השפעת הלחימה על התעשיות והייצוא הביטחוני

התעשיות הביטחוניות הפכו לחלק ממר-כיב העצמה הימית. הוכח כושרן לפתח, לייצר ולהרכיב מערכת מסובכת כספינת טילים, יותר ויותר מערכות נעשות בתוצרת עצמית. קיום צוותים של התעשייה הביטחנית העוסקים בפיתוח אפשר לאתר פיתרונות בנושאים מיוחדים שנדרשו במהלך הלחימה.

הדרישות החמורות שמציב הקרב הימי המודרני הכריחו את התעשיות הביטחוניות לעלות על מסלול פיתוח מעשי מתקדם. התעשייה האלקטרונית אפשרה לתת מענה לצרכי הגנה מפני טילי אויב – נושא שכמעט לא היה ידוע לפני כן. מספנות ישראל רכשו ניסיון בהתקנת מערכות נשק – בספינות שרבור – וכושר לבנות כלי-שיט בייצור המלא של הרשף בארץ.

במלחמת יום הכיפורים קבע חיל הים חידוש בתחום הלחימה הימית – היכולת להכריע אויב בכלים קטנים. הדבר עורר

דים, ושימשה שפה משותפת וכבסיס למפקדים, שנדרשו לבצע משימות שלא תורגלו בהן, כהפגות חופים וכתקיפת נמלי אויב. תורת הקרב אפשרה לחרוג מתפיסת המגננה תוך כדי המלחמה, ולבצע פעילות התקיפה.

משמעותו העיקרית של הניצחון הימי הייתה שבים התיכון, הזירה החיונית, לא קיימו הערבים מצור ימי על ישראל. חופש הפעולה בים התיכון הודגש לעומת הצלחת המצרים למנוע תנועה לישראל וממנה בים האדום, שבו לא נכחו סטי"לים ישראליות. הפעילות הנמרצת – של דבורים ושל קומנדו ימי – בזירה הקרובה בים האדום לא הספיקה למנוע את המצור הימי. די היה בשתי משחתות מצריות ישנות באזור באב אלמנדב כדי לחסום את התנועה בו. המצור הימי שימש קלף בידי המצרים בדיונים להסרת הכיתור מהארמיה 3.

הסטי"לים לחמו 15 קרבות בים התיכון – תשעה נגד המצרים וששה מול הסוררים. כחמישים טילי סטיקס נורו על הסטי"לים של ח"י מבלי שפגעו אף באחת מהן. כמות דומה של טילי גבריאל נורו ע"י הספינות הישראליות. הוטבעו כחמישה עשר כלי-שיט של האויב, כמחציתם בטילי גבריאל.

השיקולים לאפיון הסטי"לים ולבניין הכוח עמדו במבחן האש בהצלחה. הסטי"לים הוכיחו את עליונותן האיכותית הכוללת. לאויב, שידע על טילי הגבריאל ופיתח טקטיקה נגדם, זומנה הפתעה טכנולוגית, באמצעי הלוחמה האלקטרונית, ששיבשו את היכולת של טילי הסטיקס לפגוע, והוא לא ידע להתמודד עם הנושא במשך המלחמה. תותחים 76 מ"מ הטביעו ספינות קטנות של האויב וסטי"לים שהחפו את עצמן. כן פעלו היטב בהפגות מטרות בחופי האויב.

תורת הקרב לספינות הסער עמדה גם היא במבחן. התורה הוטמעה היטב במפק-

עניין רב במדינות קטנות וגדולות, שחזו אפשרות ליישם פיתרון דומה לבעיותיהן הימיות. חיל הים סייע והסתייע בפעולות הייצוא הביטחוני בשכנוע ציים שונים להתגבר על מסורת האניות הגדולות שלהם ולרכוש אצלנו אמל"ח ימי וספינות טילים. אמצעי הלחימה הימית מתוצרת ישראל ובעיקר טילי גבריאל החלו להימכר לארצות שונות. החדירה לשוקים בחו"ל באמצעות הגבריאל אפשרה למכור אמצעים נוספים לאותן ארצות.

על מנת לשמור על היתרון האיכותי, נכנס חיל הים, מייד לאחר המלחמה, להפקת לקחים ופיתוח אמצעים נוספים. ההנחה הייתה, שהערבים יפנו למערב לרכוש טכנולוגיה על מנת לחדש את כוחם הימי. מכירת מערכות אמל"ח לחו"ל אפשרה להתחלק בהוצאות הפיתוח ואף להקטין את מחיר היחידה הבודדת בייצור בסדרות גדולות יותר. עם זאת, קיים השיקול הביטחוני – הרצון לשמור בסוד את הישגך הטכנולוגיים. ברוב המקרים נמצאה דרך ביניים שאפשרה גם זאת. שיתוף הפעולה אפשר לחיל הים להמשיך ולבנות סטי"לים בארץ.

סיכום: הערכת השיקולים כחכמה לאחר מעשה

בתום המלחמה נטבע המשפט "חיל הים היה ההפתעה של המלחמה". לאנשי חיל הים לא הייתה זו הפתעה. יכולת מפקדת חיל הים לפעול ביזמה התקפית נגד האויב נבעה מהשקעה רבת-שנים בחשיבה, בתכנון, בפיתוח, בניסויים, בהכשרה ובאימונים. אין לראות בסטי"לים המצאה אישית של איש אחד. בניית הכוח נעשתה מדרגה אחר מדרגה כאשר האנשים המעוררים תורמים את חלקם. אלוף שמואל טנקוס תיאר את הבעייה ואת הצרכים. אלוף יוחאי בן-נון גיבש את הצורך המבצעי, וקיבל את אישור המטכ"ל ומשרד הביטחון. אלוף שלמה אראל, שעוד כראש המטה של ח"י היה מנצח התזמורת: כיוון, תיאם, יזם ושכנע כדי להתגבר על המכשולים וגם ספג את מפח הנפש הכרוך בהמתנה באפס כוח להשלמת בניין הכוח. אלוף אברהם בוצר ארגן את הזרוע הימית לכוח מפעיל סטי"לים, קלט את הרשף, חינך את המפקדים לקרב, ויזם את המילוט משרבור. אלוף בנימין תלם קלט, כמפקד שייטת, את הסטי"לים הראשונים. כמפקד חיל הים, שינה את תפיסת הלחימה – מהגנתית להתקפית, וניהל את המלחמה לניצחון. לאלוף מרדכי לימון – מפקד ח"י בתקופת הפריגטות

– כראש משלחת משרד הביטחון בצרפת, היה תפקיד ראשי במילוט ספינות שרבור. הכוח הימי נבנה והוכן לקראת המלחמה הימית בזירתנו, ומרבית השיקולים וההחלטות שנלקחו אושרו כנכונים במציאות המלחמה. נמצאה חפיפה בין הצרכים הביטחוניים של חיל הים ובין האינטרסים הביטחוניים-כלכליים לטווח ארוך של התעשייה הביטחונית.

השיקול להתרכז בבניית המרכיב ההתקפי של הצי – ספינות סער וצוללות – ולהימנע מלהשקיע בשאר המרכיבים של הלחימה בים, או לקנות כלי-שיט ישנים "במקום", היה נכון, ואפשר להעמיד כוח מכריע בלוחמת השטח. המחיר על כך היה, שבמלחמת ששת הימים לא הייתה לחיל הים יכולת מבצעית.

השיקול לבסס את הכוח ההתקפי על כמות נדרשת של כלי-שיט קטנים, המתמחים בסוג לחימה מוגדר, בניגוד להחזקת מעט משחתות רבות כלליות, הוזכר כחשוב ביותר ביכולת לשלוח כוח התקפי לסוריה ובאותו זמן להגן על חופי סיני נגד המצרים; ובהמשך הלחימה – להקצות כוחות למשימות השונות ולשמור על רצף הלחימה בכוחות רעננים במשך הלחימה.

כתוצאה מההחלטה לרכז מאמץ בלוחמת שטח, נבנו הסטי"לים וצוידו לעדיפות קרבית נגד הסטי"לים והמשחתות של האויב על חשבון לוחמה נגד צוללות. השיקול הוזכר כנכון, כאשר המצרים נאלצו להחזיר את צוללותיהם לפריסה הגנתית במבואות נמליהם. כך נמנע מצוללותיהם לפגוע בכלי השיט שלנו והושגה המטרה האסטרטגית במלחמה. בתחום השרידות היה לסטי"לים הכושר להימנע מהפגעות בטילי סטיקס; ועל כן לא נפגעו. בתחום כושר הפגיעה הייתה לטיילי גבריאל נחיתות בטווח. הספינות הערביות, שידעו לנצל זאת, ירו את טיליהן בטווח מרבי, וברחו לתוך הנמלים. כך הצליחו להימנע מפגיעה.

השיקול לייצר את הגבריאל אף כי היה נחות בטווח היה נכון. המתנה להארכת הטווח הייתה מוצאת אותנו ללא טילים במלחמת יום הכיפורים. נהוג לומר, שהאויב של הטוב הוא הטוב ביותר.

הכושר של טילי גבריאל לפגוע בספינות הטילים של האויב ולא רק במשחתות, כפי שחשבנו בתחילה, לא ביטל את הצורך בתותחים. במלחמה היה שימוש

רב בתותחים להטבעת ספינות קטנות, להשמדת סטי"לים שהעלו עצמם על החוף, לפגיעה בכלי-שיט בתוך הנמלים ולהפגזות מטרות בחוף.

החריגה משיקול ההתמחות, בהתקנת ציוד ללחימה נגד צוללות, בחלק מספינות הטילים, לא נתנה יכולת אמיתית להגנה מפני צוללות. עם זאת, לא היו תוצאות שליליות לכך במלחמה.

השיקול לקביעת גודל כלי השיט כשהאילוץ הוא מצב הים בזירה והקרבה לנמלי-הבית – היה טוב. הספינות עמדו גם בהפלגות ארוכות בנות ארבע וחמש יממות ויותר.*

בחירת גוף הסטי"לים לפי ספינות היגואר בתכנון משופר חסכה זמן וכסף רב לעומת תכנון חדש ובניית אב-טיפוס. לא היו בעיות בגוף הספינות הללו במלחמה. בספינות רשף הגדולות יותר (שבהן מרכיב התכנון מחדש היה גדול), התגלו סדקים בגוף, שחוזקו אחר כך. זו דוגמה לסיכון שנוטלים בתכנון כלי-שיט חדש.

הדרישה למהירות עליונה גבוהה ביותר הייתה בעוכרי מערכת ההנעה, וגרמה ל"מחלות ילדות" של סדקים בראשי המנועים. אך מערכת ההנעה המוכחת של היגואר אפשרה שמירה על מהירות רצופה גבוהה, גם כאשר מנוע אחד יצא מכלל פעולה. מנועי MTU הוכיחו את עצמם שוב כבחירה נכונה.

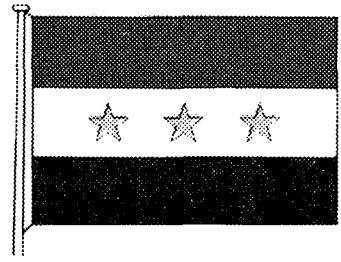
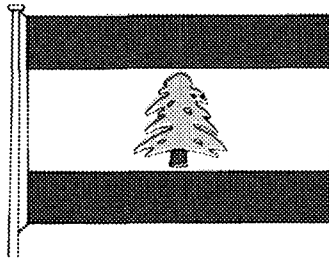
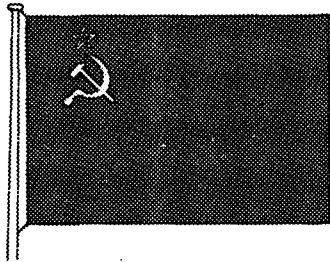
ההחלטה לבנות כלי-שיט בסדרת ייצור של 12 כלים (בהתחלה – ששה) אפשרה לקבל את הכמות הנדרשת של כלי-שיט בזמן קצר ובמחיר טוב, ואפשרה את הסדי"כ שהיה במלחמה.

בניית כלי השיט בחו"ל, שנכפתה מאי-יכולתן של מספנות ישראל באותה תקופה, הביאה לאמברגו של ממשלת צרפת עליהם. במצב זה, ההחלטה למלט את הספינות הייתה החלטה חשובה. ויתור על הספינות היה משאיר את חיל הים עם שבעה סטי"לים וללא יכולת לפעול כפי שפעל.

* כזכור, ביקרו סטי"לים של ח"י בארה"ב ביולי 1976 – המערכת.

יחסי סוריה-בריה"מ במבחן מבצע שלום הגליל

ד"ר עירית אברמסקי-בלוי

מבצע "שלום הגליל", הקנה ממד חדש ליחסי סוריה-בריה"מ. העיתון הקטרי "גולף טיימס" (6 ביוליו) כתב במפורש:

"תוצאות השיחות, שעורכת כעת המשלחת הערבית במוסקוה עם אחראים סובייטיים, עתידות לשכנע מדינות ערביות, הסבורות, כי בריה"מ היא ידידה נאמנה, כי סברתן זו אשליה... הסובייטים מוכרים נשק לערבים על יסוד מסחרי, המלווה בסוג של תעמולה, למרות שנשק זה אינו שקול לנשק המתוחכם, שמספקת ארה"ב לבע"לת-בריתה ישראל, כאשר הערבים אינם זוכים אפילו לתמיכה מוראלית במוסקוה."

ציטוט זה מלמד, כי בניגוד למלחמת ששת הימים ולמלחמת יום הכיפורים, שקדמו למבצע שלום הגליל, שבהן

• מורחנית, המתמחה בחקר ההיסטוריה של סוריה ויהודיה מאז ימי הביניים. המחברת מביעה תודתה למרכז למחקר על בריה"מ ומזרח אירופה של האוניברסיטה העברית, שסייע לביצוע מחקר זה.

כוללת עם סוריה, זולת ההתנגשויות בתוך לבנון. עם זאת, בריה"מ לא סיפקה ציוד ברכבת אווירית ואף לא לחצה על הפסקת אש תוך כדי הקרבות, למרות הנזקים הצבאיים למערכות הנשק הסובייטיות, שהופעלו בידי סוריה ובמשתמע הנזק המדיני הכרוך בכך. יתרה מזאת, בעל בריתה הלא-רשמי, אש"ף, סבל תבוסה צבאית מוחלטת בשטח לבנון. תוך הריסת תשתיות הצבאית והכלכלית. הדמיון היחיד ביחסה של בריה"מ כלפי סוריה לעומת שתי המלחמות הקודמות הוא שהיא מיהרה לשקם את אבדות המלחמה בציד ובנשק ואף נקטה בצעד דרמטי של הפגנת כוח ומשלוח טילים קרקע-אוויר ארוכי-טווח SA-5 לסוריה ותגבורה במומחים ובמפעילים סובייטים, החל מדצמבר 1982.

חוזה הידידות מאוקטובר 1980

ברם, כל זאת אירע אחרי תום הקרבות ובמקביל לשיחות הנורמליזציה בין ישראל ללבנון, כארבעה חודשים לאחר שגורל המערכה הצבאית בלבנון הוכרע. תמיהה רבה מעוררת הימנעות בריה"מ מסיוע צבאי ופוליטי לסוריה, שעמה, בניגוד

הסובייטים התייצבו חד-משמעית לימין בעלות-בריתם הערביות, הרי במלחמה האחרונה הפגינה בריה"מ רמות פעילות נמוכות יותר. הלחצים, שהפעילה על ישראל לסגת מייד וללא תנאי מכל השטחים הכבושים מייד לאחר מלחמת ששת הימים הביאו בסופו של עניין, תוך פשרה עם עמדות ארה"ב, לגיבוש ההחלטה 242. מייד לאחר חציית תעלת סואץ ע"י הכוחות הישראליים במלחמת יוה"כ, החלו הסובייטים לדרוש לכנס את מועצת הביטחון כדי שתחליט על הפסקת אש על-מנת למנוע מישראל להביס את מצרים. בריה"מ אף הסתכנה בהגברת המתיחות הביין-גושית באזור. שכן, בנוסף לרכבת האווירית ולמשלוחי ציוד בארניות למצרים ולסוריה, היא הכריזה ב-24 באוקטובר 1973 על מצב כוננות עליון בצבא האדום ועל נכונותה לשלוח מייד כוחות סובייטיים למזרח. צעד זה בוטל רק לאחר שארה"ב הכריזה גם כן על כוננות בצבאה.

ב"שלום הגליל" גילתה בריה"מ פעילות מדינית מוגבלת, לעומת שתי המערכות הקודמות. ניתן להסביר זאת על רקע התרחשות הקרבות בגזרה אחת בלבד. יתר-על-כן, המבצע לא הביא למלחמה

לאש"ף, היא קשורה בברית רשמית, מאז אוקטובר 1980.

כדי להעריך נכונה את מדיניותה של בריה"מ במבצע "שלום הגליל", יש לנתח את חוזה הידידות בין שתי המדינות. החוזה לידידות ולשיתוף הפעולה, שנחתם בין בריה"מ לסוריה, בשמונה באוקטובר 1980², משקף את מיסוד המדיניות הסובייטית ביחס לארצות ערב, החל מראשית שנות השבעים. לא עוד עסקות נשק והסכמים כלכליים בלבד שאפיינו את שנות החמישים והשישים, אלא הסכמים מדיניים. במידה רבה, מדיניות זאת נועדה לאזן את פעילותה של ואשי"נגטון באזור, החל מהסכם הפסקת האש שסיים את מלחמת ההתשה בין ישראל למצרים ב-1970 בתיווכו של רוג'רס ועד מדיניות קמפ דייוויד (1978) ותכנית ריגן (1982).

חוזה הידידות עם סוריה היה השלישי, שחתמה בריה"מ עם ארצות ערב – לאחר מצרים (1971) ועיראק (1972). שני המסמכים האחרונים הוכיחו את יעדיהם במלחמת יום הכיפורים באוקטובר 1973, כאשר בריה"מ הגישה סיוע צבאי ופוליטי לבעלות-בריתה, ובמיוחד למצרים, תוך כדי מהלך הקרבות ואחריהם. סוריה, שנמנעה מלחתום על חוזה במתכונת דומה עד 1980, נהנתה מסיוע סובייטי רב-היקף. העובדה, שהסיוע הסובייטי לסוריה במלחמת אוקטובר – כאשר סוריה לא הייתה קשורה עם בריה"מ בחוזה – היה רב יותר מאשר במבצע "שלום הגליל", שבזמנו סוריה הייתה בעלת-ברית – מעוררת שאלות רבות. על מנת להעריך את תוקף החוזה ואת משמעותו, יש לבדוק את הפעלת סעיפיו העיקריים במלחמת לבנון ואחריה.

בחוזה חמישה-עשר סעיפים. רובם, למעט שלושה, כלליים, ונועדו להגביר את שיתוף הפעולה התחבורתי, הטכני, הצבאי, הכלכלי והתרבותי. הם קוראים לפעולה משותפת נגד תוקפנות ונגד הפרת השלום בעולם, מטיפים לפירוק הנשק תחת פיקוח בין-לאומי ולפתרון סכסוכים בדרכי שלום. סעיף 4 מדגיש, שבריה"מ מכבדת את מדיניות אי ההזדהות של סוריה, התורמת לשלום בין-לאומי ולהפחתת המתחים בעולם. סעיף 6 קובע, שבמקרי חירום, דהיינו במצב של איום על שלום אחת, או שתיים מבעלות הברית, שני הצדדים מתחייבים לבוא מייד במגע, ולהתייעץ על מנת לתאם את עמדותיהם ולשתף פעולה נגד האיום. סעיף 11 קובע, שהצדדים אינם יכולים להיכנס לבריתות, או להשתתף בהתארג-

נות של מדינות אשר פעילותן מכוונת נגד הצד השני.

מאז חתימת החוזה שלושת הסעיפים הללו מקיימים כלשונם, אבל לא ברוחם. סעיף 4 סותר במהותו את חוזה הידידות, שהרי כיצד יתכן כיבוד מדיניות "אי ההזדהות" של סוריה, כאשר היא חותמת חוזה רשמי עם בריה"מ. מדיניות "אי ההזדהות" ממשיכה, למעשה, את ה"ני"טלזים החיובי, ששרשו בוועידת באנדונג (1955), שבעיקרו מכוון נגד בריתות עם מדינות הגוש המערבי, ובראשן ארצות-הברית, אך איננו מונע בריתות עם בריה"מ והגוש הקומוניסטי. הגדרה גמישה של "אי הזדהות" מקובלת על בריה"מ ועל סוריה כאחת. ברם, היא פותחת לסוריה פתח למגעים וליחסים דיפלומטיים מדרגים שונים עם ארצות המערב, לו סוריה עצמה הייתה מעוניינת בכך.

סעיף 11 קיים כלשונו בלבד. תיאום צבאי של עמדות החל כאמור רק אחרי תום המערכה הצבאית. ב-13 ביוני (שבעה ימים אחר פרוץ הקרבות), מייד עם הפסקת האש הראשונה, הגיעה משלחת צבאית סובייטית לסוריה להתייעצויות. ב-24 באוגוסט שהתה משלחת סובייטית פוליטית רמת-דרג בסוריה להתייעצויות ולתיאום עמדות. בתום השיחות פורסמה הודעה משותפת, ששתי המדינות מגנות את תוקפנות ישראל ואת פלישתה ללבנון. לדעת שני הצדדים, הפלישה הינה תוצאה ישירה של מדיניות קמפ דייוויד והברית האסטרטגית בין ישראל לארה"ב. ההודעה המשותפת אומרת, כי לארה"ב היה תפקיד מרכזי בעידוד הפלישה הישראלית ללבנון. מבחינה מעשית, ההודעה המשותפת לא קבעה דבר, זולת שיתוף פעולה "למען השגת נסיגת ישראל מלבנון ומכל האדמות הערביות הכבושות" ול"מען קיום הזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני".

במישור ההצהרתי הידוק היחסים התבטא בכך ששתי המדינות הביעו רגשות חמים זו לזו. בריה"מ הודיעה על תמיכתה המלאה בסוריה, אשר "בהנהגת הנשיא אסד ממלאה תפקיד מדיני חשוב במאבק נגד השאיפות האימפריאליסטיות הציוניות, העוינות את תנועת השחרור הלאומי הערבי". סוריה הודיעה על "הערכתה לתפקיד בריה"מ, הידידה הגדולה של הערבים, במאבקם הצודק נגד הפלישה הישראלית ללבנון" ועל "שביעות רצונה מהצעת החבר ליאוניד ברז'ניב לכנס ועידה בין-לאומית מיוחדת למזה"ת".

סעיף 11 מנוסח במכוון דו-משמעית, כדי לאפשר לשני הצדדים כך נרחב למדי

לתמרון פוליטי. כך מתרבות הידיעות על שינוי העמדה הסובייטית בסכסוך איראן-עיראק, וכתוצאה מכך סוריה ובריה"מ עלולות להימצא משני צדי המתרס. מתחילת מלחמת איראן-עיראק ראתה בריה"מ את עיראק כתוקפן והגישה סיוע דיפלומטי וטכני לאיראן⁵. ברם, החל מסוף 1982 יחסי בריה"מ-איראן מתרופפים לטובת התמיכה בעיראק. לעומת זאת, סוריה עקיבה בתמיכתה באיראן נגד עיראק.

דוגמה נוספת של מערך אינטרסים עדין, אף שאינו מפר את סעיף אי ההצטרפות לבריתות, היא השאלה הפלסטינית. לכאורה, דומה שבריה"מ וסוריה עשו יד אחת בצפייתן באדישות במפלתו הצבאית של אש"ף במלחמת לבנון. יתרה מזאת, הסכמת סוריה להפסקת אש עם ישראל בזמן כיתורה של ביירות הייתה בגידה של ממש בעניין הפלסטיני. ברם, גם בסוגיה זו התגלעו חילוקי דעות בין סוריה לבין בריה"מ. בריה"מ לא ראתה מעולם בעין יפה את כניסת סוריה ללבנון ב-1976. עקבות המחלוקת התגלו גם בוועידת המועצה הלאומית הפלסטינית באלג'יר, בפברואר 1983. למרות שבהחלטות הסופיות של הוועידה הביע אש"ף הערכה לנקודות אחדות מתוך "תוכנית ברז'ניב" (16/9/82) לפתרון הסכסוך במזה"ת, ארגונו של אחמד ג'בריל, הנתמך ע"י סוריה, ואף סוריה עצמה, לא קיבלו כל החלטה, שיהיה בה משום הסכמה עקרונית לפתרון מדיני.

במלים אחרות, ערכו של "החוזה ליד-ידות ולשיתוף פעולה" בהכרזה על ההשתייכות הפוליטית החד-משמעית של סוריה למחנה הסובייטי, דבר שנמנעה לעשותו עד החתימה ותו לאו. אך החוזה אינו מחייב תיאום עמדות מלא בכל סכסוך במזה"ת, וחתימתו מהווה ציון דרך ביחסה של סוריה כלפי בריה"מ, אך לא ביחסה של בריה"מ כלפי סוריה. בשאלה המרכזית – עד כמה מבטיח חוזה כזה סיוע יעיל יותר של בריה"מ לסוריה בעתות משבר – דומה, שהתשובה היא שלילית, והסיוע הסובייטי ב-1967, וב-1973, ללא חוזה רשמי, יעיד על כך.

אם כן, מה הגורמים המכתיבים את שינוי העמדות ביחסי סוריה-בריה"מ? ראשית, יש לנתח את הקשר בין בעיות הפנים של שתי המדינות לבין יחסיהן ההדדיים. שנית, יש להבהיר כיצד משתלבים יחסים אלה במערכת הכוללת של מדיניות החוץ הסורית ושל מדיניות החוץ הסובייטית.

בעיות הפנים של סוריה

אחת הסברות המקובלות לגבי נטייתו של אסד להדק את היחסים עם בריה"מ, החל מסוף שנות השבעים, היא שהדבר נובע מהיחלשות משטרו מבית. החל מאביב 1979 קיימים דיווחים על פעילות אלימה של קבוצות אופוזיציוניות בתוך סוריה, ובמיוחד מצד חוגים סוניים פונדמנטליסטיים, ו"האחים המוסלמים". קרבות רחוב בין כוחות הביטחון למורדים, בחמת, בחלב ובחומס, התנקשות בחיי אישים סוריים באירופה ואף ניסיונות אחדים להתנקש בחיי הנשיא אסד עצמו, דומה שהביאו את סוריה כמעט לסף מלחמת אזרחים. סוריה התערבה במלחמת האזרחים בלבנון, מחד גיסא, תנועות פונדמנטליסטיות באיסלאם קיבלו בתקופה זאת תנופה מיוחדת, בגלל הצלחת המהפכה האיסלאמית באיראן, מאידך גיסא, וכל זה החריף את הסכנה שב"אחים המוסלמים" למשטרו של אסד. דרייסידייל (Drysdale) טען בינואר 1981: כשמלחמת אזרחים משתוללת על סף הבית, פליטים זורמים לדמשק, וחילים חוזרים ממילוי תפקידם בלבנון לסוריה, זו רק שאלה של זמן לפני שהמתחים העדתיים של לבנון יעברו לסוריה.

זו שאלה כפולה — עד כמה פעילות טרוריסטית של "האחים המוסלמים" בסוריה מערערת את יציבות משטרו של אסד, וכיצד פעילות זו, שבין השאר פוגעה פיזית בממוחים סובייטים השוהים בסוריה, משפיעה על יחסי סוריה-בריה"מ? באשר לשאלה הראשונה, הרי יש סימנים, המעידים לכאן ולכאן. עיקר האיום של פעילות "האחים המוסלמים" בסוריה נעוץ בעובדה שזו מתעלת את האופוזיציה, הקיימת בלאו הכי במדינה זו בתוך חוגי הרוב הסוני, הנשלט ע"י מיעוט עלאווי. מחקרים רבים הוכיחו את חוסר האיזון החריף בין המיעוט העלאווי, המהווה 11.5 אחוזים מכלל האוכלוסיה לבין היקף שליטתו הרבה במדינה. למעשה, מיעוט זה שולט בכל מוקדי הכוח במדינה: בצבא, במפלגת הבעת' ובממשלה. למרות שמבחינה אידיאולוגית מטרת מפלגת הבעת' לכוון לאומיות ערבית כוללת נגד נאמנויות שבטיות, עדתיות ואזוריות, למעשה, הצמרת השלטונית של אסד הנה לא רק עלאווי, אלא מבוססת בעיקר על קרובי משפחתו ממש. אחיו של הנשיא אסד, ריפעת, מפקד על סראיא אל-דפאע (פלוגת ההגנה), היחידות הצבאיות היחידות המותרות בתחומי העיר דמשק. ריפעת

ליאניד ברזניב ויאסר ערפאת נפגשים במוסקבה

נבחר ב-1975 לפיקוד הלאומי של הבעת', ובאפריל 1984 מונה לסגנו השני של הנשיא לענייני צבא וביטחון (אחרי עבד אל-חלים חדאם, סגן ראשון לענייני חוץ). אחיו האחר של הנשיא אסד, ג'מיל, הנו מפקד היחידה המיוחדת בתוך הסוריה איא אל-דפאע, שעוסקת במיוחד בביטחון העדה העלאווי. בן דודו, עדנאן מחלוף, מפקד על סראיא אל-צראע (פלוגת גות הקרב). קרובים אחרים תופסים עמדות רגישות אחרות בצבא הסורי. הצורך בהישענות על משפחה קרובה ועל אנשי אמון ישירים אחרים נובע ממאבק הכוחות בתוך הצמרת הצבאית העלאווי עצמה (דוגמה למאבק זה הייתה בתשעה באוגוסט 1980, כאשר התמרדו נאמני צאלח ג'דיר, שקדם לחאפו אל-אסד. דוגמה שנייה הייתה בליל 27 בפברואר 1984, כאשר הצבא נכנס לדמשק ואילץ חילופי גברי בממשלתו). מצב זה מגביר את צרות הבסיס השלטוני של משטרו של אסד, ומחזק את טיעוני האופוזיציה הסורית, הנישאת כיום על שכמם של "האחים המוסלמים".

העימות הסוני-עלאווי בסוריה אינו רק מאבק ערתי ומאבק בין המיעוט השליט לרוב הנשלט, אלא מבטא ניגודים יסודיים אחרים בתוך סוריה, כגון המאבק הבין-

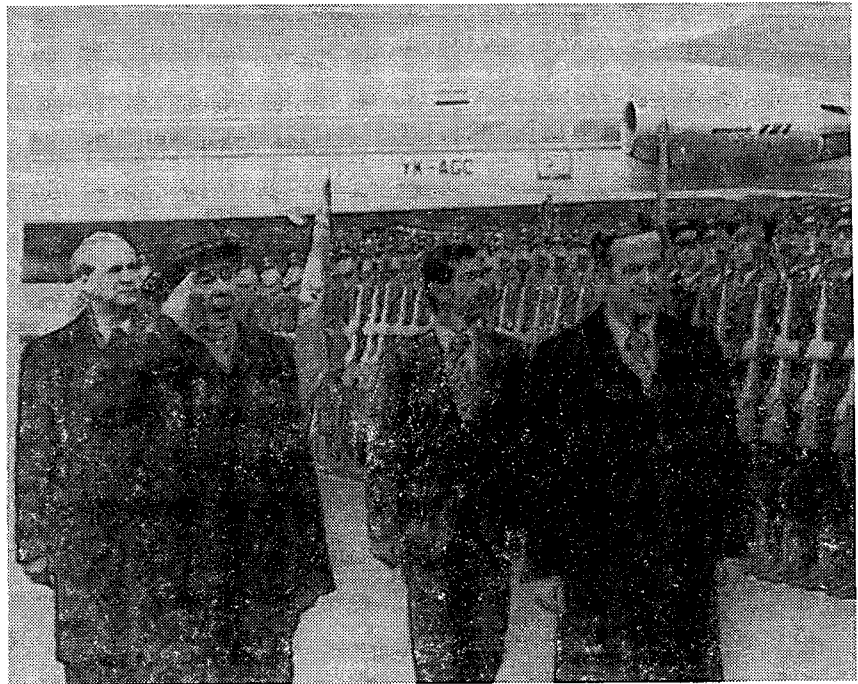
אזורי והמאבק עיר-כפר. מוצא רוב העלאוויים מאזור לאטקיה הכפרי ברובו, שבו העלאוויים רוב. הסונים מרוכזים בערים הגדולות (דמשק, חלב, חומס, וחמת). לפיכך, הניגוד שבין אזור לאטקיה לאזורים הומוגניים אחרים יוצר אנומליה בהיסטוריה האיסלאמית (אוכלוסיה כפרית, בדרך כלל, פחות משכילה ופחות מבוססת, שליטה על אוכלוסיה עירונית, שבאופן מסורתי, עד מהפכת הבעת' ב-1963, הייתה הבסיס לעלית השלטון נית). אין פלא אפוא שרוב ההתארגנות של "האחים המוסלמים" בסוריה הנה בערי הצפון, שאוכלוסייתן העירונית הסורית נית מתנגדת לשלטון ה"כפריים" העלאוויים. גם אם הפער כפר-עיר בסוריה נסגר כתוצאה ממערכת חינוך מסועפת וריפורמות כלכליות, הניגוד הערתי והפער בין המיעוט לרוב נשאר בעינו.

התפרצות המהומות מטעם "האחים המוסלמים" בערי הצפון באה בגלים אחדים, כאשר בסופו של כל גל אלימות ידם של השלטונות על העליונה. בדצמבר 1980 יותר מאלף חברים ב"אחים המוסלמים" הסגירו עצמם לשלטונות, תוך קבלת חנינה והסגרת מחסני נשק ומקומות מחבוא. דיכוי "האחים המוסלמים" מבית היה מלווה בהפגנת כוח כלפי ירדן (גם על רקע הפסגה הערבית, שהתכנסה אז ברבת-

לאורך גבולה הדרומי של בריה"מ נגד החדירה הסובייטית. לאחר יסודה היא כללה את פקיסטאן, איראן, תורכיה ובריי-טניה, כשארדה"ב (מחוץ להסכם הפורמלי) נתנה את ברכתה ואת הסיוע הצבאי הנחוץ. פרדוכסלית, "ברית בגדאד" לא הצליחה לחסום את בריה"מ במזרח התיכון, והניעה את מצרים הנאצרית (ובעקבותיה גם את סוריה) לפתוח בפני בריה"מ את שערי האזור. הצטרפות עיראק ל"ברית בגדאד" הכריעה את הכף, והקלה על הבחירה של סוריה, שעדיין זכרה את עול השליטה הזרה של צרפת. גורמים נוספים, שסייעו להחלטה, היו סכסוכי הגבולות עם תורכיה ועם עיראק וההרגשה של סוריה שהללו מתנכלות לעצמאותה בקנוניה עם המערב. גורמים אלה היו בין החשובים, שדחפו את סוריה לקשירת הקשר עם בריה"מ ואחר כך — לאיחוד עם מצרים וליצירת קע"מ (1958).

ערב חתימת החוזה לידידות ולשיתוף הפעולה ב-1980, סוריה עמדה במצב דומה של בידוד בזירה הבינ-ערבית. בואו של סאדאת לירושלים בנובמבר 1977, הסכמי קמפ דייוויד (ספטמבר 1978) וחתימת חוזה השלום בין ישראל למצרים (מרס 1979) העמידו את סוריה לבדה בהתמודדותה עם ישראל תוך אבדן בעל הברית שעמו הגיעה לתיאום צבאי ולהבנה פוליטית במלחמת אוקטובר. הסכמי קמפ דייוויד נתפסו בעיני סוריה, כמו "ברית בגדאד" בשעתה, כקנוניה בחסות המערב, המאיימת על ביטחונה. כתגובה ליציאת מצרים מן המחנה הסובייטי ולשידוד מערכות עם המערב, ניסתה סוריה ליצור ברית הגנה נגדית. על רקע זה ניתן להבין את ניסיונות האיחוד עם עיראק (ינואר-יוני 1979), עם לוב (ספטמבר 1980) ובעקבות זאת גם את חתימת חוזה הידידות עם בריה"מ.

הרגשת הבידוד של סוריה במחנה הערבי הוגברה לאחר שתכניות האיחוד עם עיראק עלו בתוהו ואף יחסיה עם שכנתה מדרום, ירדן, הורעו במידה ניכרת. האיחוד עם עיראק נכשל ביזמת האחד-רונה. גורמי מחלוקת יסודיים וגורמים ישירים הביאו להתנגשות האינטרסים של שתי המדינות, במיוחד לאחר המהפכה באיראן (ינואר 1979). בין המחלוקות היסודיות בין סוריה ועיראק ניתן למנות מחלוקות אידיאולוגיות ומחלוקות הנובעות מסכסוכי גבול. בתחום האידיאולוגי ממלאת תפקיד מרכזי היריבות על הנהגת מפלגת הבעת' בין הפלג העיראקי, ה"ישן" (השליט שם החל מ-1968), והפלג הסורי, ה"ניאובעת'" (השליט מ-

הנשיא אסד במוסקבה — סוקר עם הנשיא ברז'נייב משמר כבוד

לסוריה לאחר שזו דיכאה את הקומוניסטים הסוריים. יתכן, שבריה"מ הבינה, שדיכוי הקומוניסטים הסוריים היה צעד הכרחי, כמחווה פיוס לחוגים המוסלמים האורתודוכסים עקב התגברות הפעילות של "האחים המוסלמים". לראשונה (מאז יסוד "האסיפה הלאומית", ב-1971), בכח-ירות שנערכו בנובמבר 1981 ל"אסיפה הלאומית" כל המפלגות הקומוניסטיות נשארו מחוץ לפרלמנט.

באשר ליחסיה של סוריה עם בריה"מ, הרי דומה שאכן הנה מעוניינת יותר בהיבט דוק הקשרים עם מוסקבה מאשר בראשית שנות השבעים. ברם, מדיניותה מוכתבת יותר ע"י חששה של סוריה מבדידותה בזירה הבינ-ערבית מול הסכנה הישראלית מאשר ע"י חולשה פנימית.

סוריה והמערך הבינ-ערבי

קרבת האינטרסים בין בריה"מ לסוריה היא בת כמה עשרות שנים, והחלה בהסכם לסיוע כלכלי ולשיתוף-פעולה בתכניות פיתוח ב-28 באוקטובר 1957. ההסכם הזה נולד בנסיבות דומות מבחינתה של סוריה לאלו שהביאו להסכם לידידות ולשיתוף-פעולה באוקטובר 1980. באמצע שנות החמישים ראתה סוריה בכינון "ברית בגדאד" (1955) איום עליה. כוונת "ברית בגדאד" הייתה לכוון אמנה צבאית, מעין המשכה של נאט"ו באסיה, שתיצור חגורת ביטחון פרו-מערבית

עמוק וריכוזי צבא גדולים משני עברי הגבול. לדברי סוריה, ירדן הייתה התומכת העיקרית בפעילות "האחים המוסלמים" בתחומה. המשבר הסתיים בדיכויים האכזריים בפברואר 1982. גם אחרי כן היו דיווחים על התנגשויות בין כוחות הביטחון הסוריים ל"אחים המוסלמים", אולם, דומה שגל אלימות זה עדיין לא הגיע לשיאו.

במלים אחרות, למרות גרעינים אופר-זיציוניים מיליטנטיים, משטרו של אסד מחזיק מעמד. במחיר קרבנות רבים ובדיכוי אכזרי, מצליחים כוחותיו להחזיק במוסרות השלטון. יתרה מזאת, המנהיגות הצבאית העלאוית, בראשותו של הנשיא אסד, מצליחה זה שלושה-עשרה שנים לייצב משטר במדינה, שהייתה ידועה בחילופים תכופים במשטר ובפרטיקולריזם יסודי. לראשונה, מאז קבלת העצמאות, ב-1946, קיים בסוריה משטר ששורד זמן כה רב, ולמרות היותו אוטורי קרטי ומתבסס על מיעוט צר, תורם רבות לגיבוש זהות סורית לאומית.

לפיכך, פעילותם החתרנית של "האחים המוסלמים" בחמש השנים האחרונות השפיעה אך במעט על יחסי סוריה-בריה"מ. מצדה של בריה"מ, קשה להניח שהייתה מזרימה לסוריה כמויות נשק ומומחים במאות מיליוני דולרים לו היה לבריה"מ חשש רציני לגורל משטרו של אסד. בריה"מ אף לא הקטינה את סיועה

קונסטנטין צ'רניינקו

לשחרור סומאליה", הנתמכת ע"י בריה"מ. ברם, מדיניות "הסירוב", המקרבת את סוריה לבריה"מ, עשויה לגרום למשבר ביחסיהן. שכן, כל מדיניות סובייטית הנוטה לפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי בדרכים מדיניות, כולל "תכנית ברז'ניב", לא זכתה עד כה לתמיכה סורית. כתחום זה מנהלת סוריה מדיניות עצמאית ובלתי מתפשרת.

מדיניות בריה"מ כלפי סוריה

מדיניות בריה"מ כלפי סוריה עברה, מאז חתימת החוזה באוקטובר 1980, שינויים אחדים. שני ציוני־דרך היו מלחמת לבנון והרעת היחסים עם איראן. עד מלחמת לבנון, בריה"מ הידקה את יחסיה עם סוריה בגלל שלושה גורמים עיקריים:

★ מאז ביטול החוזה עם מצרים, בשנת 1976, החליפה סוריה את מצרים בשיי קולי החדירה הסובייטית לאזור. ערך מיוחד נודע לבסיסים הימיים הסובייטיים בנמלי לאטקיה וטרטוס, שנועדו להחליף את הבסיסים באלכסנדריה, כמשקל־נגד לנאט"ו.

★ ערעור היחסים בין בריה"מ לעיראק עקב העמדה של מוסקווה במלחמת איראן-עיראק חיוק את היחסים בין סוריה לבריה"מ. בנוסף הורעו יחסי עיראק-בריה"מ, כיוון שבריה"מ לא נענתה די הצורך לבקשות עיראק לספק לה נשק חיוני. וההרעה ביחסי עיראק-בריה"מ הייתה לטובת סוריה. באוקטובר 1980 אף היו דיווחים על העברת אלפי מומחים סובייטיים מעיראק לסוריה.

★ הגורם השלישי, שתרם להידוק הקשרים בין סוריה לבריה"מ, היא התנגדותן להסכמי קמפ דייוויד ולתהליך המדיני

מחזיקים בשני-שלישים משטחה של לב-נון. מאחז זה הקנה לאסד יתרון פוליטי ניכר.

שנת 1976 מסמלת את שיא תמרוניו של אסד בניסיונו לשמור על קשר פוליטי וכלכלי פורה עם בריה"מ ועם ארה"ב כאחד. לפי התבטאויות בעיתונות, "ארה"ב ובריה"מ התחרו על חסדיו של אסד, שנחשב לפוליטיקאי הבולט ביותר במזה"ת מאז עבד אל-נאצר". כל ההישגים של אסד בשש השנים הראשונות לשלטונו – בזירה הבין-ערבית והבין-לאומית – התערערו עם יומת סאדאת ומלחמת איראן-עיראק. לפיכך, בי"ס 1980 חתם אסד על חוזה ידידות עם בריה"מ. מאז "שלום הגליל", שבו הפגינו מדינות ערב אדישות מוחלטת לגורל המערך הסורי בלבנון, ויצאו ידי חובה רק בהצהרת רות דיפלומטיות וגם האיחוד עם לוב לא הניב כל תוצאה משמעותית, התחזקה הרגשת הבידוד של סוריה.

להידוק הקשרים עם בריה"מ יש גם מניע אידיאולוגי. סוריה, יותר ממדינות העימות האחרות, נוקטת עמדה בלתי מתפשרת כלפי ישראל, ונוקטת במדיניות סירוב מוחלטת – מאז ועידת חארטום ב-1976, שבה סירבה להשתתף, כי לא קיבלה את החלטת מועבי"ט 242, ועד עמדתה כלפי החלטות המועצה הלאומית הפלסטינית באלג'יר (פברואר 1983), בדחותה כל פתרון מדיני לסכסוך ישראל-ערב. האלמנט האידיאולוגי הניסף בנט-ייתה של סוריה כלפי בריה"מ הוא היותה, מסורתית, עוינת להתקרבות למערב. עקרון המאבק נגד הקולוניאליזם והאימפריאליזם, המזוהים עם המערב וישראל, מודגש בחוקת סוריה ממרס 1973. אפילו בתקופת הזוהר של ההתקרבות הסורית למחנה המערבי (בשנים 6-1975), לא הגיעה סוריה לאותה מידת ידידות עם מדינה מערבית כמו בין מצרים הסאדאית תית לארה"ב או בין עיראק לצרפת. לא הסוציאליזם הערבי ולא ערכי הניאור בעת' המיליטנטי קירבו את סוריה למחנה הסובייטי, אלא תחושת האיום מפני האימפריאליזם והקולוניאליזם – תחושה המעוגנת בחוקה עצמה. בריה"מ נראתה כבעלת ברית טבעית. לפיכך, ביקש אסד, תוך כדי מלחמת לבנון, לכונן ברית אסטרטגית בין סוריה לבריה"מ, כמשקל־נגד לברית בין ישראל לארה"ב. מאותה תפיסה עצמה נובעות הצהרותיו של אסד על אהדות השורה עם בריה"מ בעניין אפגאניסטאן וסומאליה. סוריה תמכה בפלישה הסובייטית לאפגאניסטאן, וקשרה קשרים עם "החזית הדמוקרטית

1963 ועם שינויי גוון של הנשיא אסד החל (1970-1970). באשר לסכסוכי גבול בלתי פתורים, יש להזכיר בראש וראשונה את המריבה על חלוקת מי הפרת, ואת המחלוקת בדבר מעבר צינור הנפט מעיראק לנמלי סוריה. אם נוסף לכך את הגורמים שהביאו לקרע – אי אהדה אישית בין המנהיגים חאפז אל-אסד וסאדאת חוסיין והעובדה שסוריה נקטה עמדה אוהדת למהפכת חומייני באיראן, הרי המשבר ביחסים נראה כבלתי נמנע.

לאחר פרוץ מלחמת איראן-עיראק (2 בספטמבר 1980), נקטו סוריה וירדן עמדות מנוגדות. סוריה תמכה מוסרית באיראן, וירדן נקטה עמדה פרו-עיראקית זהירה. בו בזמן גברה פעילות "האחים המוסלמים" בתחומי סוריה, והאחרונה האשימה (לא בלי הצדקה) את עיראק, את ירדן ואת ארה"ב בתמיכה במערערי המשטר בסוריה ובמימנם. הגבול בין סוריה לירדן נסגר, למעשה, והיחסים הדיפלומטיים בין סוריה ועיראק נותקו. תמיכת סוריה באיראן הלא-ערבית יצרה מצב, שהדגיש את הפרטיקולריות במשטר של אסד. שכן, בעיני העולם הערבי (שרובו, להוציא את מדינות הסירוב, תמך בעיראק הערבית נגד האויב האיראני המסורתי), הוצג הדבר כברית בין המשטר העלאווי של אסד לבין המשטר האיראני של חומייני. כאילו סוריה הוציאה עצמה מן החזית הערבית, והצטרפה לאויבי הערבים. תפקיד מרכזי בתדמית זאת מילאו הידיעות בדבר סיוע צבאי ישראלי לאיראן. הבידוד דחפה לזרועות בריה"מ. יש להדגיש שמאז עלותו לשלטון ב־1970 נמנע אסד מלחתום על חוזה ידידות עם בריה"מ במתכונת, שהייתה לסובייטים עם מצרים ועם עיראק, למרות התמיכה הכלכלית והצבאית שהוא המשיך לקבל מבריה"מ. למעשה, בשנות השבעים ניסה אסד לנהל מדיניות בלתי תלויה (לפחות כלפי חוץ), ולהימנע מלהופיע כדי משמעות כחלק מן המערך הסובייטי. במאי 1972 שלח אסד משלחת רמת-הדרג לסין העממית, וביקש סיוע כלכלי ונשק. הוא קשר קשרים פוליטיים וכלכליים עם מדינות מערב אירופה, ובמיוחד עם צרפת ואיטליה. ב-1974 חידשה סוריה את יחסיה עם ארה"ב על מנת שארה"ב תלחץ על ישראל בנושא הפרדת הכוחות¹¹. בניגוד לעצתה של בריה"מ, הכניס אסד את כוחותיו, לבקשת הפלנגות, להתערב במלחמת האזרחים בלבנון ב-1976. כתוצאה מכך, כאשר מלחמת האזרחים בלבנון הגיעה לסיימה הרשמי, סוריה הייתה השליטה האמיתית באזור, כשכוחותיה

בהשראה אמריקנית שבא בעקבותיהם. הסכמי קמפ דייוויד הביאו לארה"ב יתרון ברור על בריה"מ במזרח התיכון, וליכוד את השורות בין בריה"מ לבין מדינות הסיורב ואש"ף.

ברם, השלכות מלחמת איראן-עיראק על מעמדה של בריה"מ בשתי המדינות הייריבות דומה ששינו את יחסה של בריה"מ כלפי התפתחות סכסוכים מזוי"נים למלחמה כוללת באזור. מלחמת איראן-עיראק החלישה את העמדה הסוב"ייטית משום שלא הביאה להידוק הקשרים עם איראן, כמצופה, והרעה משמעותית את היחסים עם עיראק. לפיכך, גילתה בריה"מ רמת פעילות נמוכה למדי במלחמת לבנון לאכזבת מדינות ערב, ובראשן סוריה, בעלת בריתה הרשמית. יתרה מזאת, בריה"מ הציעה תכנית מדינית לפתרון הסכסוך (תכנית ברז'ניב, ספטמבר 1982). דומה שבין השיקולים המרכזיים למדיניות זאת היו חוסר היעילות של הצבא הסורי בהפעילו את הנשק הסובייטי והחשש מהתערבות אמריקנית ישירה במקרה של הסלמת הסכסוך בידי בריה"מ. "תכנית ברז'ניב"¹², לעומת זאת, הייתה התשובה המדינית ל"תכנית ריגן" (ספטמבר 1982).

בהתאם למדיניות זאת, סירבה בריה"מ להצעת סוריה להרחיב את "חווה הידידות" לברית אסטרטגית נוסח זה שנחתם בין ישראל לארה"ב (והושעה חודשים ספורים לאחר חתימתו) – כך גם ניתן להבין את ההדגשה היתרה, שנתנה העיתונות הסובייטית להסכם הסובייטי-סורי על שיתוף פעולה כלכלי וטכנולוגי, שנחתם ב-1957 על פני "חווה הידידות" מ-1980. החווה הראשון מבלתי יותר את הצד הבלתי צבאי של היחסים מאשר החווה מ-1980. יום השנה השני ל"הסכם הידידות" באוקטובר 1982 כוסה בעיתונות הסובייטית בקצרה, ואילו יום השנה ה-25 לחווה הכלכלי צוין במאמרים ארוכים גם בבטאון המפלגה הקומוניסטית (פראוודה) וגם בבטאון הצבא האדום (קראסניה זבודה, הכוכב האדום). טיפול דומה ליום השנה השני קיבל בעיתונות הסובייטית גם יום השנה השלישי ל"הסכם הידידות", באוקטובר 1983. הפעם ההתייחסות הקרה של הסובייטים נבעה מאי-שביעות רצונם מתמיכתה של סוריה בפילוג באש"ף.

תכנית ברז'ניב לא זכתה מעולם לתמיכה סורית. יתכן, שלכך יש לייחס את ההתבטאות של הנשיא אסד באיגרת

הברכה, ששלח ליורי אנדרופוב לרגל היבחרו למזכיר המפלגה, ש"יחסי סוריה ובריה"מ עוברים תקופת מבחן". איגרת הברכה של אסד לקונסטנטין צ'רניינקו (פברואר 1984) חמה וידידותית יותר (על רקע קירוב עמדות בנושא הסכם הנורמליזציה בין ישראל ולבנון והכרה דה-פקטו בערעור מעמדו של ערפאת), ברם, ההתנגדות הסורית לתכנית ברז'ניב נש"ארה בעינה.

מנקודת מבט סובייטית, לעומת זאת, התכנית פתחה אופציה מדינית לסכסוך, בתיווכה של בריה"מ ובחסותה. העובדה – שאף המועצה האומית הפלסטינית באלג'יר (פברואר 1983) קיבלה בברכה חלק מיסודותיה של תכנית ברז'ניב – מלמדת על ההצלחה של משטר אנדרופוב לתקן את הרושם, שיצרה עמדת בריה"מ ב"שלום הגליל". הכשרת הקרקע לתדמיתה של בריה"מ כמפשרת באזור כבר הונחה באירוח הלבבי של "ועדת השבעה" (שכללה נציגים מירדן, סוריה, סעודיה, מרוקו, תוניסיה, אלג'יריה ואש"ף) בדצמבר 1982 במוסקוה. יורשו של אנדרופוב קונסטנטין צ'רניינקו (החל מפברואר 1984) המשיך את גגמתו הפשרנית של קודמו ואף חזר ליחסי הנורמליזציה עם מצרים, אשר הושעו בעקבות הסכם קמפ דייוויד.

יחד עם העלאת הפתרון המדיני לסכסוך, הגבירה בריה"מ את מחויבותה הצבאית לסוריה, החל מדצמבר 1982, עם משלוח טילים SA-5 ואלפי מומחים סובייטיים. כבר בינואר 1983 אישרו עיתוני בריה"מ עובדה זו בעקיפין, באומרים שהנשק נ"מ של סוריה משתפר. התגבורת הצבאית הוצדקה בעיתונות הסובייטית, כצעד נגד יזמות ישראליות להסלמה בגבול הסורי באזור בקעת הלבנון. סוכנות טא"ס האשימה את ישראל בעיבוד תכניות מפורטות להפציץ את פרברי דמשק בד"ב בד עם תגבור משלוחי הנשק. כותרות נוסח "האם פצצות ייפלו על דמשק?", או "קנוניה נגד סוריה", מלמדות על הצורך הסובייטי הפנימי להסביר ולהצדיק את תגבור המערך הצבאי הסורי באיום ישראלי ואמריקני על דמשק. בהדרגה, שונה כיוון ההסברה, ומהודאה בחציפה על משלוחי הנשק לסוריה, הדגישה העיתונות במוסקוה בגלוי, שאמנם מוגש סיוע כזה והוא אמין ומספק. ברוח זו נאמר בפראוודה (8.10.83), כי "סוריה אינה בודדה בחיזוק הפוטנציאל ההגנתי שלה. תמיכה סובייטית איתנה מקררת את הלהט המיליטאריסטי של התוקפן

הישראלי".

במלים אחרות, בריה"מ ניהלה, לכאורה, מדיניות סותרת כלפי סוריה: הציעה את תכנית ברז'ניב, המנוגדת לשאיפור תיה הלאומיות המוצהרות של סוריה (החולת במאבק צבאי), ויחד עם זאת, הגבירה מוסקוה את מחויבותה המעשית לצרכי ההגנה של סוריה. יתרה מזאת, דומה שהתגבורת הצבאית ניתנה באווירה מכריזת בעיתונות הסובייטית ובעיתונות הסורית ברז'ניב. סוריה הצהירה על הכנותיה הצבאיות לקראת כל התקפה ישראלית אפשרית, וסוכנות טא"ס הזהיר רה מפני קנוניה ישראלית להתקיף את דמשק. דומה, שהמערכה התעמולתית, החל ממרס 1983, כוונה בתחילה לטרפד את שיחות הנורמליזציה בין ישראל ללבנון, בחסותה של ארה"ב, ואחר כך, לאחר ביטול חוזה הנורמליזציה (במרס 1983) ללחוץ על ישראל ועל הכוחות הזרים לסגת מלבנון.

הפתרון המדיני של בריה"מ, כמשקל-נגד לפתרון שהציעה ארה"ב, הוא, ללא ספק, המטרה הסובייטית הראשונה במעלה. ברם, בשל העובדה שמוסקוה מופיעה כבעלת-בריתן הטבעית של מדינות הסיורב, מטרה זו עדיין קשה להשגה. בריה"מ אינה מופיעה כתחליף לארה"ב בתפקיד עושת השלום, למרות התמיכה בתכנית ברז'ניב בוועידת אלג'יר. לפיכך, בד-בבד עם פתרון מדיני מטפחת מוסקוה גם יסודות אחרים, שאינם תומכים בתכנית ברז'ניב, אבל עונים לאינטרס אחר שלה.

העובדה שמוסקוה משנה את עמדתה במלחמת איראן-עיראק לטובת האחרונה והעובדה שהיא מחזקת את משטרו של אסד מלמדות על חששות מוסקוה מפני אלמנטים פונדמנטליסטיים באיסלאם. בבריה"מ חיה אוכלוסיה מוסלמית גדולה, שאיסלאם מיליטנטי באיראן, או של "האחים המוסלמים" בסוריה, עלול להוות השראה עבורה לפעילות דומה בתחומי בריה"מ. ביקורת גלויה כלפי איראן בעיתונות הסובייטית החלה רק ביוני 1983, דהיינו למעלה מארבע שנים אחרי מהפכת חומייני באיראן¹³. במיוחד, גבר זעמה של בריה"מ בעקבות מאסרם של מנהיגי ה"טודה", המפלגה הקומוניסטית האיראנית. יתרה מזאת, ההסברה הסובייטית הפנימית החלה להתייחס בגלוי להשפעה השלילית של התעמולה הפונדמנטליסטית של איראן על המיעוט המוסלמי בבריה"מ, ובמיוחד באזור טורקמניסטאן, הגובל באיראן¹⁴. לאור ההתפתחויות הללו, תמיכה בעיראק (נגד איראן) וחיוק

מעמדו של אסד (מול האופוזיציה של "האחים המוסלמים") הגם חלק מההיערכות הפוליטית הסובייטית, כתוצאה מן האכזבה מאיראן החומינינית.

סיכום

מבצע "שלום הגליל" הראה בעליל את מורכבות האינטרסים של שתי בעלות הברית. בעוד סוריה ממשיכה לדגול באופציה הצבאית, ודוחה כל פתרון מדיני, בריה"מ מונעת בעיקר ע"י שיקר לים גלובאליים בתחרותה עם ארה"ב. אל ההבדל המרכזי הזה מצטרפים ניגודי עמדות בסכסוכים המקומיים, אשר מידת חריפותם עולה ויורדת בהתאם להתפתחות האירועים. המדובר, בעיקר, בעמדה כלפי הקרע באש"ף וכלפי מלחמת איראן-עיראק.

בעוד אסד תמך, מלכתחילה, בפלגים הקיצוניים באש"ף (אבו מוסא, נאיף חואתמה ואחמד ג'בריל), מעוניינת בריה"מ באחדות אש"ף בהנהגת יאסר ערפאת, שהוא צינור ההשפעה העיקרי של מוסקווה. ההתנגדות לקרע באש"ף נובעת מאותם נימוקים, שבגללם התנגדו הסובייטים לפלישתה של סוריה ללבנון ב-1976. בידודו של ערפאת וחיוק הגורמים הקיצוניים בידי אסד הופכים את סוריה לגורם המכריע והמחליט במדיניות התנועה הלאומית הפלסטינית, כפי שכיבש לבנון ב-1976 הפך את סוריה לשליטה באזור, זה שמונה שנים.

אף במלחמת המפרץ מצאו עצמן שתי בעלות הברית כבר ב-1983 משני צדי המתרס. בעוד שאסד תומך בעקביות באיראן, נוטה מוסקווה יותר ויותר כלפי עיראק וכנגד איראן. אם כי בשני המקרים התבטאויותיה ופעילותה המדינית זהות ביותר. בריה"מ הנה ריאליסטית מספיק ופרגמטית דייה מכדי לנקוט צעד חד-משמעי לכאן או לכאן.

הגורם, המניע את משטרו של אסד להקדש קשריו עם בריה"מ, הוא החשש מבידוד ביורה הבין-ערבית. האפשרות להישאר ללא בעל-ברית ערבי בהתמודדות הצבאית עם ישראל נראית לנשיא אסד כשיקול המכריע באחדות עם בריה"מ. לעומת זאת, מוסקווה מעוניינת בהסלמת הסכסוך, כדי לשמור על מעורבותה באזור, אך חוששת מהתפרצות מלחמה כוללת. לפיכך, היא מציעה פתרון מדיני בחסותה — בדמות תכנית ברז'נייב — בד"בבד עם הגברת הסיוע הצבאי לסוריה.

עבור סוריה, משרתת האופציה הצבאית גם מטרת לאומיות. הצגת הסכנה

הלאומית כצורך ראשון במעלה נוכח האופוזיציה של "האחים המוסלמים" מבית נועדה ללכד את האומה הסורית. מבחינה זאת, האינטרסים של מוסקווה זהים עם אלו של אסד, שכן, כך מתאפשר לבריה"מ להחזיק עמדות פיקוח צבאיות, הקרובות ביותר לזירת העימות בלבנון.

מראי מקום

1. *Christian Science Monitor* 16.6.82. מציין, שמייד לאחר הפסקת האש הראשונה, שלחה מוסקווה תגבורת צבאית לסוריה.
2. פראוודה, 9.10.80.
3. מסמכים בין-לאומיים על א"י (1970) עמ' 179-178: סיכום איגרת ניכסון לראש ממשלת ישראל (24.7.70); ראה גם *Jerusalem Post* 26.7.70.
4. אל-בעת, 29.8.82.
5. פראוודה 23.3.82 — מדבר על "שחרור" הטריטוריה האיראנית בח'וזיסטאן.
6. A. Drysdale, "Syria's Troubled Ba'thi Regime" *Current History*, Vol. 80, pp. 33.
7. על האידיאולוגיה של מפלגת הבעת' ראה: י' אורון, "מפלגת התחייה הערבית הסוציאליסטית — תולדותיה ורעיונותיה", המזרח החדש כ"ט (תשי"ט, 1959); A. Ben-Tzur, "The Neo-Ba'th Party of Syria" *The Journal of Contemporary History* III (July, 1968).
8. M. Van Dusen, "Political Integration and regionalism in Syria", *mej* XXVI (Spring, 1972) pp. 127, 134.
9. פטריק סיל 11.1.81 *Jerusalem Post*.
10. עד הבחירות ב-1981 הייתה אחת משתי המפלגות הקומוניסטיות הסוריות, בהנהגת חאלד בכדאש, חלק מן "החזית הלאומית הפרוגרסיבית", שישבה באסיפה הלאומית. המפלגה הקומוניסטית בראשות ריאד אל-תרכ לא השתתפה ב"חזית" וביקרה את בכדאש על צינתו המופרזת לפקודות הקרמלין.
11. ימאמה (סעודיה), 18-24 באוגוסט 1982, מדגיש, שאף בתחום הקשרים עם המערב, סוריה שומרת עדיין על "גשר חלש", למרות קשריה ההדוקים עם בריה"מ. ראה גם אל-בעת 23.11.82.
12. ראה *The Soviet Union and the Middle East*, Vol. VII No. 10, 1982.
13. A. Bennigsen, "Islam in the Soviet Union", *Soviet Jewish Affairs*, Vol. 9 (1979), pp. 3-14.
14. O. Kviatovski, "Mullah from the Counting House", *Trud* 19.7.83.

ד"ר משה יגר*

האם, כד בכד עם הזכויות העקרוניות האלה הנתונות בידי העיתונאים, חלות עליהם גם חובות כלשהן? האם יש לפרט, או לחברה כולה, אמצעים להגן על עצמם ועל זכויותיהם בפני עיתונאים הפוגעים בהם בדיווח שאינו אמת, או אלים? תקנון האתיקה המקצועית של מועצת העיתונות בישראל קובע, בין היתר:

חופש העיתונות וההבעה, זכות יסוד הם לאדם ואבן-פינה לחירות ולזכויותיו במשטר הדמוקרטי. זכות זו באה לידי ביטוי מלא ומקיף ככל האפשר במידה בה אנשי העיתונות זוכרים ושומרים תמיד את חובתם המוסרית למהימנות ולדייקנות באיסוף ידיעות ובמסירתן - ובהערכת מעשיו, מחשבותיו ורגשותיו של הציבור.

— ייעודם של העיתונאי והעיתון

הציבור את זכותו לקבל מידע אמין ומדויק.

קשה לחלוק על הקביעה, שבישראל העיתונות חפשיה. מקובלת בישראל ההכרה, שהעיתונות לסוגיה (טלוויזיה, רדיו וע"תונות כתובה) רשאית לבקר את פעולות הממשלה, את נכחרי הציבור ומוסדותיו. בתחום הזה זקפה לעצמה העיתונות הישראלית הישגים לא מעטים, ושימשה גורם בשמירת ערכי הדמוקרטיה וטוהר המידות, למרות שנמצאו עיתונאים, שנקטו בסגנון המעורר ספקות ושאלות.

עיתונאי ישראל כיוונו לדעה המקובלת בישראל, כאשר החליטו באסיפתם השנתית, ב-24 במרס 1983, ש"חרות הביטוי והדעה היא זכות יסוד של כל אזרח במדינה דמוקרטית, ועל כן חייב ציבור העיתונאים לעמוד על משמר חופש הוויכוח ועל הזכות לבטא כל דעה בלי חשש מאלימות".¹

ישראל נמנית עם המדינות החפשיות והדמוקרטיות, המאמינות בחרויות האדם ובזכויותיו. בין הזכויות שישראל מאמינה בהן נמצאת גם זכות הציבור לדעת ולקבל מידע, כלומר - הזכות לקיים עיתונות חפשיה, ללא התערבות ממשלתית וללא הטלת הגבלות, חוץ מהגבלות ביטחוניות מסוימות, המתחייבות מן המצב הצבאי-הביטחוני שהמדינה נתונה בו, והמתבצעות באמצעות הצנזורה הצבאית (שיש לצמצמה עד הגבול ההכרחי בלבד). אמצעי התקשורת הם הצינור, שדרך ממש

* סמנכ"ל משרד החוץ וראש אגף ההסברה בו.

— לספק לציבור ידיעות בדוקות ופרשנות התואמת את העובדות. — אל יזדקק העיתונאי לאמצעי הערמה, פרובוקציה או פיתוי, סחיטה ואיומים מכל סוג שהוא, לשם השגת ידיעות.

— הוצאת לעז, הסתה אישית והאשמות בלתי מבוססות — כגון על רקע אישי, לאומי, עדתי, דתי או גזעי — הן עברות חמורות לאנשי העיתונות. חייבים העיתונאי והעיתון לכבד את שמו הטוב ואת חייו הפרטיים והמשפחתיים של כל אדם. פגע הפרסום בשמו ובכבודו של מישהו, יש לתת לו אפשרות לפרסם תשובה. חייבים העיתונאי והעיתון להקפיד על דיוק הדברים ולמנוע מהקורא הסקת מסקנות לא נכונות.²

חופש, שהוא אחת מאשיות כל חברה דמוקרטית, אין פירושו הפקרות. כנגד הזכויות המגיעות לכל אזרח יש גם חובות שהכרח למלאן. חברה חפשית, הרוצה לשמור על קיומה ועל ערכיה, מקיימת גם מערכת חוקים, תקנות ומסגרות, שנועדו לשמור על חריות אלה, להגן עליהן, ולמנוע ניצולן לרעה או ניווןן לדרגת אנרכיה והפקרות שיביאו להתפוררותה. לכל אחת מרשויות השלטון במשטר דמוקרטי פרלמנטרי יש זכויות וחובות כאחת, ומערכת איונים, כולל עונשים, להבטחת המשטר. המערכת המחוקקת — פרלמנט — משגיחה על מעשי הרשות המבצעת — הממשלה — ויכולה להביע אי-אמון, ולהביא לחילופי ממשלות. לממשלה, מצידה, יש השפעה על הרשות המחוקקת, כל עוד היא נהנית מרוב פרלמנטרי. הממשלה יכולה לפזר את הפרלמנט ולהכריז על בחירות חדשות. העם עצמו יכול, בבחירות חפשיות, שוות וסודיות, להפגין את ריבונותו, להעניש "ממשלות ומפלגות, להעלותן או להורידן מן השלטון. אפילו הרשות השופטת — שהיא אמצעי אחר לפיקוח על הרשות המבצעת — אינה חפשית מריסונים. על פסק דין של שופט ניתן לערער בפני ערכאה שיפוטית גבוהה יותר. ניתן להסיר שופט מכהונתו ולהענישו — אם סרת. במדינות רבות קיים "מבקר", שהוא מכשיר נוסף לשמירה על תקינות השלטון.

כפי שנמצאו למדים מהחלטות הוועדה הישית של עיתונאי ישראל, שהתכנסה בחיפה ב-14 ביולי 1983 מודעים העיתונאים לכך שכלל זה חל אף על העיתונות. ועידה זו החליטה, בין היתר, שהמעמד העיתונאי, זכות היא, שבצידה

חובות הרבה. חובה עליונה — להקפיד על הרמה המקצועית, תוך שמירה על הרמה המוסרית ועל האתיקה המקצועית לכל פרטיה ודקדוקיה. מועצת העיתונות ומוסדות האיגוד הארצי [של העיתונאים] מתבקשים לבחון מחדש את כללי האתיקה מתוך מגמה להתאימם למציאות, על פי לקחי העבר, ולעמוד על קיום חובות האתיקה העיתונאית, מבלי להסס לנקוט צעדים של ממש נגד פורצי גדר.³

הקיימת מערכת ריסונים דומה כלפי נציגי התקשורת, כאשר מי מהם פגע בכללי המקצוע וגרם נזק לחברה? איך מודדים פגיעה כזאת? איזה "צעדים של ממש" (כלשון החלטת ועידת עיתונאי ישראל), ניתן לנקוט "נגד פורצי גדר"? ח"כ שמעון פרס הציע, בהרצאה פומבית שנשא בפני כנס הפרסום 1983, "...לצרף לשלוש הזרועות הקיימות [מחוקקת, שופטת ומבצעת] זרוע רביעית והיא: זרוע מדווחת", והוסיף, "שעל הכנסת לקבוע חוקים לגבי זכויות וחובות של הזרוע המדווחת" (מעריב, 21 באפריל 1983). בדיווח הקצר בעיתון על הרצאתו לא נאמר אם הוצע גם כיצד ייבחרו, או ימונו חברי "הזרוע המדווחת".

במשטרים דמוקרטיים יש חוקים ברורים לקביעת חברי הרשות השופטת, המחוקקת והמבצעת; ואילו אנשי התקשורת מגיעים כיום למשרותיהם בצורה מקרית למדי, ככל מבקשי פרנסה ומשרות אחרים. הכישורים הנדרשים מהמבקשים להצטרף למקצוע זה אינם ברורים, ולכטח אינם מעוגנים בתקנות או בנהלים חריגים. מעמד של רשות מיוחדת במערכת הדמוקרטית, יחייב לבטח נהגת כללים בהירים בתחום זה. מכל מקום, האסיפה הכללית של העיתונאים כבר קבעה עמדה שלילית בסוגיה זו, כאשר החליטה ב-24 במרס 1983, שיש "לפעול בתוקף נגד כל ניסיון לפגוע בחופש הביטוי, או להגבילו על ידי חקיקה".⁴

*

לית מאן דפליג, שבדור האחרון גברה עצמתם של כלי התקשורת בצורה חסרת תקדים. התופעה לבשה ממדים רחבים עם התפשטות אמצעי התקשורת האלקטרוניים, הרדיו והטלוויזיה. הטרוניזציה הביאה את הרדיו לפינות נידחות בעולם, שהעיתונות הכתובה לא הגיעה אליהן מעולם. הטלוויזיה הביאה לתדרי המגורים ממד תקשורת חדש — דרמטי — של ראיית הדברים וההתרחשויות ולא רק קריאה או שמיעה עליהם.

עוד ב-1961 מצאו סקרי דעת קהל שנערכו בארה"ב, שרוב האמריקנים שאבו

את עיקר המידע שלהם על המאורעות הבין-לאומיים ממהדורות החדשות של הטלוויזיה. סביר להניח, שהדבר נכון גם כלפי בני עמים אחרים. השכלולים הטכנו-לוגיים הביאו לכך שצלמים יכולים עתה להגיע בקלות למקום ההתרחשות ולצלמו. החומר, שמשגרים כתבי הטלוויזיה, יכול להגיע לשידור חי תוך שניות בכל מקום בעולם. הצופים בבתיים יכולים כיום לחזות באירועים ברגעי התרחשותם. מחקר מעניין, שנעשה עוד לפני המלחמה בלבנון, על הסיקור הטלוויזיוני של האירועים במזרח-התיכון מצא, שסיקור זה הפך עוד בשנות השישים את אזורנו למוקד קבוע של מהדורות החדשות בארה"ב ובכך אף השפיע על האירועים עצמם. עורכי המחקר העלו את הבעיה של אמנות הדיווח של צלמים המגיעים למקום ההתרחשות וממהרים לשגר חומר מצולם ראשוני. רבים מהם אינם בקיאים ברקע למאורעות; אין להם הזמן או היכולת ללמוד את נושא הסיקור. אך הכתבות הראשונות המשוגרות במהירות, על כל ליקוייהן, משאירות רושם בלתי נמחה על הצופים. בעייה חריפה אחרת בתחום הטלוויזיה נוצרת בשל התחרות בין הרשתות השונות. חשוב מי יקדים וישגר את הכתבות המצלמות, היותר דרמטיות, והיותר מחודדות. שכן מי שיראה "יותר דם" — זוכה. תחרות זו מגבירה את הלחץ על הצלמים בשטח למהר ולשגר חומר, על ליקוייו, שטחיותו וחוסר הדיוק שבו. מומחים אומרים, שזה המאפיין של אמצעי תקשורת זה.

יש התולים את אי ההקפדה בדיווח גם בכך שהעיתונות בכלל, והטלוויזיה בפרט, היא מקצוע של אנשים צעירים, שרובם הגדול חסרי-ידע בתחומים הרבים שאותם הם סוקרים, ולא מעטים מהם מגלים אף בורות פוליטית. הדיווח מושפע מכך שרבים מאנשי התקשורת בארצות המערב, ובייחוד הצעירים שבהם, מגלים נטיות רדיקליות-שמאלניות ואנטי-ממסדיות.

מן הראוי להבהיר מה הגבול שבין מגמתיות בהצגת דברים לבין פגיעה באמת ובכללי הדיווח ההוגן. יש לקבוע האם חלים על דיווח טלוויזיוני כללי המסחר ההוגן, או כללי הגינות ואתיקה עיתונאית. שכן אם נוצר ניגוד אינטרסים בין שני אלה, והשיקול המסחרי הוא המכריע, כי אז מתערער הבסיס לדרישת אנשי התקשורת ליהנות מזכויות המוקנות להם בשם חופש העיתונות.

לטלוויזיה מאפיין נוסף: צלמיה חייבים להגיע למקום ההתרחשות גופא, שלא כעיתונות הכתובה, היכולה להביא את

סיפור המעשה מעדויות מכלי שני ושלישי ומכלי להיות כלל בשטח. בתחום זה נוצר חוסר איזון בין ישראל לבין שכנותיה הערביות. ברוב ארצות ערב מונעים השל-טונות מאנשי התקשורת גישה חפשית למקומות שאין ברצונם שישקרו. כך היה בשעת הטבח שערך הצבא הסורי בחושי העיר חמה בפברואר 1982 ובעת ההתקפה שנערכה על המסגד במכה בנובמבר 1979. השלטונות אף מכוונים את הכתבים רק למקומות שאותם הם מעוניינים לחשוף כפי שעושות, למשל, ממשלות איראן ועיראק במלחמה המתמשכת ביניהן.

לעומת זאת, בישראל אין כמעט מקום שהגישה אליו אסורה, להוציא מתקנים בעלי סיווג ביטחוני. הוא הדין גם לגבי האפשרות לקיים מגע עם אישי צמרת ישראלים מכל הסוגים, שקל מאד לראינם לאמצעי התקשורת בחו"ל. הצנזורה הצבאית הקיימת בארץ קלה למדי ונוחה, וידוע שכתבי חוץ הפרו את כללי הצנזורה מבלי שזכו לתגובה חריפה וחד-משמעית כפי שהיה קורה בוודאי בארצות אחרות. הפער בתחום הזה בין מדינות חפשיות וחברות פתוחות לבין משטרים דיקטטוריים וטוטאליטריים מוכר גם ממקומות אחרים בעולם: על מעשי הטבח הנמשכים בדרום-מזרח אסיה אין כל דיווח טלוויזיוני.⁶

מקובל שעיתונאים משוחררים מכל ביקורת ציבורית, או ממסדית. הם אחר-אים, קודם כל, כלפי עצמם בלבד. במידה מסוימת הם כפופים לעורכים הממונים עליהם, כלומר — למעסיקיהם. הם גם הקובעים איזו ביקורת עליהם תזכה לפרסום ואיזו לא, שכן כלי התקשורת מצויים בידם. מי שהתנסה בכך יודע שהשמעת תלונה או קובלנה על עיתונאי או על התקשורת בכלל יכולה לעורר תגובות, לעתים רגשניות למדי, מצד העיתונאים המבוקרים, כאילו הביקורת מהווה סכנה לחופש הדיבור והעיתונות. הבעת ביקורת, או ניהול ויכוח "בתנאים שווים" עם עיתונאי, בעיתון שלו, אינם מן הדברים הקלים, שכן זכות המלה האחרונה נתונה בידי העיתונאי. צרכני התקשורת יודעים, שלא מעטים מבין אנשי התקשורת מגיבים בסגנון תוקפני מאד, אפילו מרושע, נגד מבקריהם. אין תימה, שרבים מרגישים שחופש הביטוי חד-צדדי למדי, שכן הבימות להשמעת הדעות הן מונופול בידי העיתונאים, המטיבים להגן על עצמם לא פחות מכל קבוצה אחרת בעלת זהות אינטרסים.

באורח זה מוקנית לאנשי התקשורת חסינות מיוחדת במינה, שאינה ניתנת

לגופים אחרים במשטר דמוקרטי. נוצר מונופול שבו מוגנים אמצעי התקשורת, אך אין הגנה מפניהם. כך, עקרון חופש הביטוי נעשה פלסטר במידה מסוימת.

האם יכולה חברה דמוקרטית להסכים לכך שלעיתונאים יש רשות לכתוב ככל העולה על רוחם, ולמתוח ביקורת ללא סייגים, כשהם חסינים למעשה בפני ביקורת אפקטיבית?

היטיב להגדיר הרגשת אי נוחות זו נשיא המדינה, חיים הרצוג, בדברים שנשא בפני ועדת עורכי העיתונאים:⁷

לא אחד מכם [העיתונאים] התריע בשיחה פרטית אתי על האווירה השחצנית, שפשטה בקרב אחדים מהעיתונאים הצעירים, אשר גרמה לכך שהם יסתכלו מלמעלה למטה על האזרח ויראו את עצמם כעם סגולה... העיתונות לא תעמוד על רמה נאותה אלא אם תחיל על עצמה את אמות המידה שהיא דורשת מאחיהם.

ולהלן הוסיף בקשר לחובות מקצועו של העיתונאי ולהכשרה הנדרשת ממנו:

פסיכיאטר העוסק בתודעה ובמוח של האדם חייב לעמוד לפחות כשבע שנות לימוד. עיתונאי, העוסק אף הוא בתודעה של האדם, אינו חייב מבחינה תיאורטית אפילו ביום אחד של לימוד. אבל זה בלבד לא יפתור את הבעיה. מה שאותי מדאיג הוא העדר הציוריות העיתונאית של בדיקה יסודית של ידיעה על כל היבטיה בטרם פרסום. במלים אחרות, רק שמירת כללים עיתונאיים מקובלים תמנע שגיאות וגרימת עוול לאזרחים חפים מפשע. ...חופש העיתונות, זכות הציבור לדעת — כן; אבל לפרט יש גם כן זכויות במדינה חופשית ודמוקרטית... רוב התקלות שהיו, נובעות מאי קיום כללי העיתונות...

...בידיכם הופקד נשק אדיר, שברצותו יחזק ויגבש עם שלם, וברצותו יכרסם בחוסנה של אומה. אל נשכח את חלקה של העיתונות החופשית הצרפתית ביצירת האווירה שהביאה לתבוסה הצרפתית בשנת 1940...

לעצמה הבלתי מבוקרת הזו של העיתונות התייחס גם העיתונאי אפרים קישון, במאמר סאטירי, הראוי לקריאה רצינית: "הציבור חייב לדעת את האמת".⁸ קישון מזכיר סקר של המכון לחקר דעת קהל "לפיו שני שלישים של הציבור הישראלי המבוגר מוצאים, כי התקשורת מזיקה

לאינטרסים של המדינה ופוגעת במוראל הלאומי, במיוחד בכל אשר נוגע לענייני חוץ וביטחון". קישון קובע, שאמצעי התקשורת נהפכו "בזכות התפשטותם הטכנית המדהימה של כל סוגי התקשורת — למעצמה חברתית ופוליטית, המבקשת לכופף את דעתה על הקהל. הבעייה היא שעל אמצעי התקשורת, בעלי הכוח העצום הזה, נמנים גם אנשים רבים בלתי מתאימים: "כל פובליציסט ירקרק יכול, ליתר דיוק, חייב, לכתוב כל מה שעולה על רוחו, כל עליו מאחורי מכונת-כתיבה פנויה רשאי לפרוק את תכולתו בפזיזות עלבונות וגסויות מסמרות-שיער על ימין ועל שמאל".

זה אינו מיוחד לישראל דווקא. אנו למדים זאת מדו"ח המבקר הפנימי של עיתון בקנזס-סיטי בארה"ב שפירט את הסיבות לאבדן אמון הציבור בדיווחי התקשורת. בין הסיבות שפירט: חוסר דייקנות, שחצנות, חוסר הגינות וחוסר רגישות.⁹ לכאורה, יש דרך להתלונן על עיתונאי ולתבוע תיקון המעוות. סעיף 9 ב"תקנון האתיקה המקצועית של מועצת העיתונות בישראל" קובע:

תלונות מצד מוסדות, או גופים, או פרטים, נגד עיתונאי או עיתון, על חריגה ממסגרת תקנון האתיקה המקצועית, יוגשו אל מועצת-עיתונות, וזו תדון בדבר ע"פ סדרי עבודתה ותוציא את מסקנותיה.¹⁰ נראה, שעיתונאי ישראל הרגישו, שאין די בתקנה זו ובוועידתם השישית ניסחו החלטה ברורה יותר:

אם יש אי אילו תופעות חריגות של פגיעה באתיקה, האיגוד הארצי של עיתונאי ישראל יעשה כל אשר ביכולתו ללחום בהן ולעקור אותן מן השורש. כל אזרח וכל גוף ציבורי במדינה שנתקלים בהתנהגות בלתי הולמת של עיתונאי — אם בעקיפת כללי האתיקה ואם בחוסר אמינות — הדרך למועצת העיתונות ולוועדות האתיקה של איגוד העיתונאים ושל האיגוד הארצי של העיתונאים פתוחה לפנייהם. כל תלונה שתוגש תטופל ללא דיחוי בצורה העניינית והיסודית ביותר.¹¹

ספק רב אם די בכמשיר זה כדי לשמור על הטעון שמירה, שכן את התלונה בודק גוף אינטרסנטי הנוגע בדבר. וכאמור במדינות דמוקרטיות קיימת מערכת ריסונים הדדית של רשות אחת בין רשויות הממשל, כתנאי לתקינות המשטר. אין די בכך, שעיתונאים יהיו הפוכים היחידים בתחום זה.

הדברים האלה על עיתונאי ישראל נכונים פי כמה וכמה כלפי כתבי החוץ הנמצאים בישראל דרך קבע. נמצא אצלנו אחד הריכוזים הגדולים ביותר בעולם של כתבי חוץ. אין כמעט סוכנות ידיעות, רשת טלוויזיה, רדיו, יומון, שבועון או ירחון בעלי חשיבות שאין להם נציג בישראל. כמחציתם של כתבי החוץ בארץ הם אזרחים ישראלים, המועסקים ע"י אמצעי התקשורת בחו"ל. רבים מהכתבים הזרים יהודים. אין אפוא להתפלא על כך שש"י עור כה גבוה של כתבי החוץ מתקשים להתייחס בניטרליות לנושאי כתיבתם, יהיו ההסברים הפסיכולוגיים אשר יהיו.

עובדה היא שישאל נהנית בכל ימות השנה, גם בתקופות רגיעה, מסיקור יתר (over-exposure). הכתבים נדרשים לשגר סיפורים וכתבות גם אם לא קרה דבר. זה תפקידם ועל כך פרנסתם. מאור-עות בין-לאומיים אחרים, שחשיבותם רבה בהרבה מן הקורה באזורנו, אינם זוכים למידה שווה של סיקור עיתונאי. הפלישה הסובייטית לאפגניסטן, מלחמת איראן-עיראק, או המלחמות בדרום-מזרח אסיה אינן מסוקרות באמצעי התקשורת הבין-לאומיים, כפי שחשיבות אירועים אלה מחייבת, גם משום שהממשלות הנוגעות בדבר אינן מאפשרות לנציגי התקשורת גישה למקומות האירוע. המצב בישראל משתנה באורח דרמטי בעתות חירום ומלחמה. קהילת כתבי החוץ (המונה דרך קבע יותר מ-200 כתבים) זוכה לתגבור מהיר ומשמעותי בעיתונאים, כתבים וצלמים, הנוהרים מכל העולם. במלחמת יום הכיפורים עלה מספר כתבי החוץ שהגיעו ארצה לכדי 900, ואילו בשיא המערכה בלבנון, בקיץ 1982, הגיע מספרם לכאלפיים. המצור הממושך על ביירות נתן שהות לאמצעי התקשורת ברוב ארצות העולם לשלוח את נציגיהם לסיקור המערכה.

*

מדינת ישראל מושכת אליה את תשומת לב אמצעי התקשורת במידה שאין לה אח ומשל במדינות גדולות או חשובות ממנה בהרבה. חוסר איזון הנובע מכך בתיאור מאורעות בין-לאומיים מעורר — מזה שנים לא מעטות — את הרושם שלסכסוך הישראלי — ערבי, או לבעיות פנים בשר-אל, חשיבות רבה יותר מאשר להתרחש-ויות בחלקי עולם אחרים. אחת מהמטרות העיקריות של ארצות ערב במלחמתן בישראל הייתה ליצור רושם שהסכסוך הערבי — ישראלי הוא מוקד סכנה לשלום העולם. במזיד, או בשגגה, מסייעת התקשורת הבי"ל לערבים להשיג מטרות זו.

תדמיתה של ישראל בעולם עוותה ונגרמו לה נזקים חמורים. ישראלים רבים לא יכירו את דמות מדינתם כשיקראו בקביעות עיתונים מחו"ל. כדי להמחיש היטב את חוסר האיזון הזה די להיזכר בדיווח המפורט על הטבח בסברה ושתי-לה, לעומת תיאורים צנועים מאד על טבח נורא יותר שאירע לאחר זמן קצר באסאם שבהודו, על גירוש ברוטלי של מאות אלפי בני גאנה מניגריה או על מעשי רצח ואכזריות קשים מאד שאירעו בלבנון לפני הטבח במחנות ביירות ואחריו. על כל אלה הייתה העיתונות צריכה לדווח. בעובדה שלא כן עשתה יש להצביע על חד-צדדיות, על סלקטיוויות מקצועית, ואולי אף על צביעות של רבים מנציגי אמצעי התקשורת בעולם.

קשה למצוא הסברים מספקים להיותה של ישראל אבן שואבת לאמצעי התקשורת בעולם מעל ומעבר לכל יחס לגודלה, חשיבותה או שיעור אוכלוס-ייתה. רבים ניסו כוחם בהצעת הסברים. סיבה חלקית לפחות לכך יכולה להיות העובדה שישאל מדינה חופשית ופתוחה לחלוטין, המאמינה שיש לאפשר לכתבי חוץ כמו לעיתונאי ישראל חופש פעולה מלא. כתבי החוץ, כמו העיתונאים הישראליים, סובכים בארץ באופן חפשי. פוג-שים את מי שירצו ומראיינים כל אחד. יש להם גישה ישירה לאישים מרכזיים בממשל, כולל פקידים בכירים וקציני צה"ל.

יש הסבורים, שיש להבחין בין אנשי התקשורת אזרחי המדינה לבין כתבי החוץ, שהם אורחים כאן. הבחנה זו אינה מעשית שכן חופש העיתונות אינו ניתן לחלוקה; מה גם שחלק מכתבי החוץ הם ישראלים. אולם, כלפי התקשורת הזרה — שלא כמו כלפי העיתונות הישראלית — ישראל חסרת הגנה. מאמצעי התקשורת הישראליים ניתן, לכאורה, לדרוש את תיקון המעוות, להגיש מכתב למערכת, לפרסם מאמר תשובה או תגובה, להגיש קובלנה לאגודת העיתונאים, או להגיש תביעה משפטית; אין בכל אלה ממש כלפי אמצעי התקשורת הזרים. ממשלת ישראל לא תנהל מערכות מסוג זה בחו"ל. תגובה מקרית, פה ושם, אפשרית; אך ישראל ונציגיה לא יערכו מסע שיטתי ולאורך זמן בתחום זה. מסע מסוג זה אינו תכליתי, ולעתים אף אינו אפשרי.

*

יחסה של התקשורת העולמית לישראל עורר כבר דיון ציבורי ער אצלנו בגלל ההשפעה הישירה שיש לו על מעמדה הבין-לאומי של ישראל, מצבה המדיני,

הצבאי והכלכלי. מן המקובלות, שהמאבק על דעת הקהל בעולם הוא גורם חשוב בשיקולי מדינות. דעת קהל בין-לאומית אוהדת מהווה מרכיב חשוב בביטחון הלאומי של ישראל להיבטיו השונים. נזקים בתדמית בדעת הקהל בעולם משפיעים מייד, ובמישרין, על עצמתה וחוסנה של המדינה. אין מי שיחלוק על כך שאת תדמיתה של ישראל בעולם קובע בראש ובראשונה מה שמתפרסם עליה בכלי התקשורת בעולם. פרסום זה, עיקרו ומקורו כמה שנשלח ע"י כתבי החוץ הנמצאים בארץ. לא רק ה"אדם מן הרחוב" מושפע, גם מדינאים מושפעים ממקורות מידע אלה וקובעים עמדותיהם בהתאם להתרשמויותיהם. אם המידע בכלי התקשורת מסולף, מעוות או אינו מדויק, יהיו לכך השפעות שליליות ישירות על עניינים הנוגעים למדיניות החוץ והביטחון של המדינה.

בנהלה את מלחמתה באיי פוקלנד-מאלווינס, הכירה בריטניה בעצמה של אמצעי התקשורת הבין-לאומיים, ובראש ובראשונה הטלוויזיה, וביכולתם להשפיע על עצמאות החלטותיה המדיניות והצבאיות, להזיק לאינטרסים של המדינה ולפגוע במוראל הלאומי (כפי שציין אפרים קישון במאמרו שצוטט לעיל). לכן, החליטה למנוע מהם גישה לשדה הקרב. המידע, ששוגר מאזור המערכה, שוחרר תחת בקרה והיה מכוון. איש לא יטען שבריטניה אינה מדינה חופשית ודמוקרטית למהדרין, למרות זאת, החליטה ממשלתה שבעת מלחמה יש, קודם כל, לנצח מהר וביעילות. משימה זו קודמת גם ל"זכות הציבור לדעת", ובסופו של דבר, גם תחסוך באבדות.

אין טעם לערוך כאן השוואות עם ישראל כי תנאי הזירה שונים לחלוטין. לפיכך צריך להתייחס למערכה בלבנון, בקיץ 1982, כלסכסוך המזוין הראשון בהיסטוריה שזכה לסיקור טלוויזיוני משני צידי החזית. סביר להניח, שכך יהיה גם להבא, על כל המשמעויות המדיניות והצבאיות הנובעות מכך. הטלוויזיה כבר היוותה גורם במלחמת ויטנאם, אך בעיקר מן הצד האמריקני. בהיותה מדינה טוטליטרית, צפון ויטנאם לא אפשרה סיקור חופשי, והשתמשה בתקשורת (גם המערבית) בצורה מבוקרת ובאופן ששירת היטב את תעמולתה. בדיק כמו בריטניה נהגה ממשלת ארה"ב, גם היא מדינה דמוקרטית למהדרין, בפלישתה לאי ג'רנדה בסוף אוקטובר 1983. עקב כך התעוררה מחאה של אמצעי התקשורת בארה"ב, אך הדבר לא הרתיע את ממשלתה.

נאם, וטען: "יתכן מאד שרסטון צדק; אך האם היה תהליך זה תקין? תפקידם של העיתונאים הוא דיווח על אירועים, לא להשפיע עליהם, או ליזום אותם". עיתונאים רבים ניסו, לדבריו, ליטול לעצמם את תפקיד הדיפלומט, ולעצב את מדיניות החוץ.

הקורא ייווכח לבטח, שרבים מנציגי התקשורת הורה שנתקלנו בהם אצלנו לא תיקנו, בדרך כלל, את מגמות הדיווח, שגרמו לעיוותים ולזיופים, ושנתגלו כבר בוויטנאם. אדרבא, במערכה בלבנון התגל-תה תופעה זו בחומרה רבה יותר, ותועדה.¹⁴ המעוניין יכול למצוא את כל ההוכחות לעיוות ולגזמות, ולעמוד על הנושאים החשובים, שהיו מקנים לישראל תדמית חיובית, לולא אנשי התקשורת נמנעו מלדווח עליהם.

המסקנה הבאה של וסטמורלנד ראויה לתשומת-לב:

אין כל ספק, שעיתונות חפשית ובלתי-תלויה היא מרכיב חשוב של הדמוקרטיה נוסח אמריקה. היא מוסד כה חיוני, כה בסיסי, מעוז כה איתן של השיטה האמ-ריקנית, שכדאי להשלים עם כמה שגיאות ופגיעות, ובלבד להבטיח, שחופש מוחלט ואי-תלות יוסיפו להתקיים. בכל זאת עובדה היא שלגבי כל מקצוע מצפים לשמירה על כמה נורמות, לקיום כמה סטנ-דרטים. על ידי הפרזה וחוסר אחר-יות עלולה העיתונות להרוס את אמינותה בעיני העם האמריקני, כך שאפילו ללא כל התערבות ממשל-תית עלול מרכיב זה של השיטה האמריקנית להיפגע, או אף להיה-רס. שום חברה לא תשלים לאורך

רבת-סבל, מעוררת רגשי התנג-דות: תותחים יורים, אנשים נופ-לים, מסוקים מתרסקים, בניינים מתמוטטים, צריפים עולים באש, פליטים נסים על נפשם, נשים מייללות. תצלום של בניין הרוס אחד יכול היה לעורר רושם של עיר הרוסה... תשומת לב מעטה בלבד הוקדשה להשלטת הסדר והבט-חון, לפעולה אזרחית, לסעד רפואי ולחיים של יום-יום, שנמשכו במהלכם הרגיל פחות או יותר לרוב האנשים ובמרבית הזמן.

ולהלן:

תהיתי לפעמים, אם אותה פרשנות בלתי-מצונזרת הייתה מתפרסמת על הפעילות בצרפת הכבושה בשנים 1942 — 1944, שעה שבע-לות הברית הפציצו מסילות ברזל צרפתיות כהכנה לפלישתן לנור-מנדיה — ואם דעת הקהל של בעלות הברית הייתה תומכת בנחיתת כוחותיהן בחוף נורמנדיה ביום ה"ע"?

במקום אחר בספרו¹⁵ טען וסטמורלנד, שהכתבים האמריקנים תרמו ללא ספק לניצחון הפסיכולוגי שצפון ויטנאם השיגה בארה"ב. בין היתר, בגלל ריבוי המקרים שבהם לא עשו הכתבים שום מאמץ ראוי לשמו לבדוק את העובדות. שאיפתם הייתה לגבור ע"י דיווח מהיר על מתח-ריהם מבין העיתונאים האחרים. בגלל כך הרבו לשגר סרטי טלוויזיה בלתי ערוכים, ומבלי לאשר את "העובדות" שלהם. רדיפת סנסציה ותחרותיות הם מרשם לעיתונאות כוזבת.

וסטמורלנד ציטט את העיתונאי ג'יימס רסטון שטען, כי הכתבים והצלמים הביאו בסופו של דבר לפינוי האמריקנים מויט-

אין זה מענייננו לדון בשאלה אם המלחמה בוויטנאם הייתה "צודקת" אם לאו. מכל מקום, ספק אם לאנשי התק-שורת מוקנה מעמד של רשות שופטת או של פוסקי הלכה בסוגיה כזו כדי להשפיע על דעת הקהל באמצעות הכוח העצום שניתן בידם. לנושא דיוננו חשוב לעיין בדברים שכתב גנרל ויליאם וסטמורלנד בספרו חייל מדווח¹² על התקשורת האמ-ריקנית בזמן ויטנאם. וסטמורלנד תיאר את העיתונאים האמריקנים, שרבים מהם השפיעו בדיווחיהם כה עמוקות על מצב רוחה של האומה האמריקנית ועל תהליך קבלת ההחלטות של קברניטיה. היו ביניהם רבים שעסקו באיסוף שמועות, "ופרסמו אותן כעובדות". אחרים היו צעירים וחסרי ניסיון. הוא כתב:

כתבים אחדים בעלי ידע מועט בלבד, או חסרי כל ידע, בהיסטור-יה צבאית או שלא ראו מלחמה מימיהם ואשר כמו אנשי צבא רבים לא שלטו בשפה הויטנאמית, לא היו מוכשרים למלא את תפקידם. משכי דיווח קצרים ודוחקים גרמו לאי-דיוק וכמה כתבים עצמאיים נזקקו לסנסציות כדי למכור את מרכולתם. בדרך כלל נראה, שהעיתונאות נוטה לטפח בלב העוסקים בה את הרגשת היכולת של שיפוט עליון. הטלוויזיה יצרה בעיות מיוחדות במינן. אף יותר מן הטלגרף במלח-מת קרים, ומן הרדיו במלחמת העולם השנייה, היא הביאה את המלחמה לתוך הבית האמריקני; אך בעשותה כך הוסיפה לראייה מעוותת של המלחמה. החדשות עריכות היו להיות דחוסות ודרמ-טיות מבחינה חזותית. על כן הייתה המלחמה שראו האמריקנים אלימה,

ימים עם מוסד, שאינו שומר על סטנדרטים ואינו מטפח אמן. דברים אלה כוחם יפה לעיתונות בכל הארצות החפשיות.

מעניין שגם דייוויד הלברשטאם, עיתונאי אמריקני ידוע, תיאר את התגברות עצמת כלי התקשורת, ובייחוד הטלוויזיה, בארה"ב והשפעתם על הממשלה ומאשר בכך, אם כי בלשון זהירה מאד, את דעותיו של הגנרל וסטמורלנד.¹⁵ הלברשטאם מסביר כיצד יכלה הטלוויזיה לפעול בעצמה רכה, ביצילות ובדרמטיות, ותוך הקפדה על אמת מוחלטת, אף שבאותה קלות יכלה גם לכסות על האמת. לדעתו, נטתה הטלוויזיה להזניח נושאים שלא ניתנו לדרמטיזציה קלה, או לפתרון מהירים. הטלוויזיה הגבירה את העניין הציבורי במלחמה בריטנאם, וכנראה, גם החישה את סיומה, אך "לטלוויזיה אין זיכרון, היא לא התעניינה בעבר. היא מחקה את העבר, לעולם לא היה זמן להראות קטעי סרטים של מאורעות מן העבר". כלומר, הטלוויזיה הפכה לאמצעי תקשורת שאינו עוסק במתן רקע, אלא מתרכז בסנסציוני ובעכשיו. מה שגרוע מכך הוא שהיה בכוחה של הטלוויזיה גם "ליצור" חדשות. באותו מקום מספר הלברשטאם על מפיץ טלוויזיה ששאל את מכרתו: "מה את עושה היום?"

— "אני מנסה להחליט אם לסקר או לא לסקר הפגנה, שלא תיערך, אם לא נסקר אותה", ענתה.

הסוגיה העקרונית שמעלים כללי ההתנהגות של עיתונאי הטלוויזיה מובלטת בקיצוניות במעשה אחר שאירע בארה"ב. צלמי טלוויזיה צילמו בקוררוח אדם מובטל, ששרף עצמו לאות מחאה, ורק לאחר מכן ניגשו לכבות את האש ולהעביר את האיש לבית החולים. מה קודם למה — ה"סקופ" או הצלת הנפש? האם היו הצלמים חייבים למנוע את האירוע במקום לצלמו?¹⁶

בישראל התעוררה שאלת ההתנהגות של העיתונאים בעיקר בעת המערכה בלבנון אך חידד בצורה דרמטית בעיה, שישראל נתקלה בה עוד לפני כן — עיוות, סילוף, או מגמתיות בדיווח. ידועים גם מקרים אחדים של פרובוקציות מצד כתבי חוץ (ביחוד בתחום הטלוויזיה), ש"יצרו" אירועים פוטוגניים, כמו הבערת צמיגים או יידוי אבנים, כדי שיוכלו לצלמם ולשגרם לשולחיהם כחדשות אוטנטיות. שלא להזכיר "חדשות" שקרו רק בנוכחות מצלמות טלוויזיה במקום, ולא קרו בהעדרן.

סילופים כאלה, שאת ראשיתם, כאמור, ראינו עוד לפני קיץ 1982, היו כאין וכאפס לעומת מה שהתחולל בתחום הסיקור העיתונאי בזמן המערכה בלבנון. זרועות הממשל בארץ, כולל צה"ל, עמדו חסרי אונים ואף מופתעים בפני תופעה זו, שלבשה ממדים עצומים, ולא ידעו כיצד לטפל בה. ספק אם גם היום יש מי שיוכל לייצג עצה של ממש כיצד להבטיח סיקור הוגן ובלתי מגמתי ולמנוע מעיתונאי החוץ מלעוות את כתבותיהם, מבלי לפגוע בעקרון המקודש של חופש העיתונות. נוצר מצב בלתי מאוזן, שבו הרגישה ישראל עצמה מחויבת לכבד את עקרוני תיה ואילו אנשי התקשורת לא היו כבולים בשום התחייבות מקבילה, אפילו לא בהתחייבות לכבד את כללי האתיקה העיתונאית ולהקפיד על דיווח הוגן.

רבות נכתב על העיוותים בסיקור מהלך הקרבות בלבנון בקיץ 1982. רבות עוד ייכתב על תופעה חמורה זו.

סיכום קצר, הכולל דוגמאות של הדיווח המעוות והמסולף, פורסם במעריב, ב-3 ביולי 1983, במאמרו של גד שמרון: "דיווח מעוות על המלחמה בעיתונות המערב", שבו צוטטו כמה מן המאמרים והמחקרים שפורסמו בעניין זה באנגליה, גרמניה וארה"ב. מקריאת מאמר זה, וחומר רב אחר שפורסם בארצות אחרות, עולה שמאורעות 1982 ומלחמת לבנון הבהירו שלא תמיד הייתה התקשורת מעוניינת לספר את האמת. היו מקרים רבים של דיווח כוזב לשמו, שבו "עיתור" נות המערב יצאה במסע צלב נגד ישראל ונגד פעולתה בלבנון. אנשי תקשורת רבים עסקו במתן פרשנות מגמתית ובלתי הוגנת והשתמשו בלשון סרקסטית, שמקר מה לא יכיר בדיווח אובייקטיבי. לדברי שמרון, היו "אמצעי התקשורת אשמים במשוא-פנים, מושפעים ממשפטים קדורים, ומטים את החדשות על פי נטיות לב הכותבים". עיתונאים עסקו במכוון, לא במסירת מידע מלבנון, אלא בהפצת דיסאינפורמציה.

בהאשמה חמורה יצא אף נורמן פוד-הורץ, במאמרו "אני מאשים".¹⁷ הוא טען כי כתבי החוץ — במזיד או בשגגה — הפכו למפיצי שנאת ישראל ואנטישמיות באמצעות דיווח מעוות מלבנון. כלי התקשורת האמריקניים, לפחות בחלקם, נתנו בקיץ 1982 דרוור לתופעת האנטישמיות. לדעתו, התפרצות גילויי אנטישמיות באותה תקופה, הייתה תוצאה מן הסיקור הזה ובארומטר לחולשת הדמוקרטיה. תופעה זו הייתה חמורה פי כמה וכמה בארצות אחרות באירופה. על הקשר

בין הדיווח המסולף מלבנון ובין התפרצות אנטטישמיות במקומות שונים עמד ביתר פירוט ד"ר יוחנן מנור במאמרו "מאנטישמיות לאנטי-ציונות".¹⁸ העיתונאי פראנק אופנבך קבע במאמר שעוסק בדעות קדומות בתקשורת, שכלי התקשורת במערב נכשלו כישלון חריף בדיווח חיהם מלבנון. לדבריו, "את הכישלון הזה יש ללמוד בעתיד בבתי ספר לעיתונאות כדוגמה נוראה ומפחידה".¹⁹

ארגון ששמו "אמריקנים למען ישראל בטוחה" הכין סרט דוקומנטרי המתעד את הסיקור המעוות והעוין של רשת הטלוויזיה האמריקאית NBC. רשת זו מואשמת בהפרת כל העקרונות של עיתונאות אחר-אית. מפיקי סרט זה מאשימים את הרשת בכך שהייתה לה נקודת השקפה קבועה מראש, והיא עיצבה את הגשת החדשות על המערכה בלבנון בצורה שתתאים להשקפה זו, תוך השמטת חדשות או הבלעתן, כאשר לא עלו בקנה אחד עם עמדתה המגמתית. בכך חדלה NBC להיות משקיפה, או מקור למידע מוסמך, והפכה לסניגורית של אש"פ. יאסר ערפאת ואש"פ הוצגו בהתמדה כאור אוהד, ואילו ישראל ומנהיגיה הופיעו כאור שלילי. ישראל הואשמה, כי היא התוקפנית בסכסוך והגירסה הערבית של האירועים הוצגה באורח שיטתי כעובדות בדוקות. על אלו נוספה מסירת מידע כוזב לשמו כמו, למשל, הפצת המספרים המוגזמים על האבדות בקרב האזרחים, שמקורם היה במפקדת אש"פ בכירות.²⁰ סביר להניח שניתוחים דוקומנטריים דומים אפשר היה להכין גם על צורת הסיקור של רשתות טלוויזיה אחרות בארה"ב, באירופה ובארצות אחרות. רבים מעיתונאי NBC — כמו שליחי רשתות הטלוויזיה האחרות, או עיתונאי Newsweek, Time ואחרים — פעלו מתוך דעה קדומה ותפיסה שנקבעה מראש, והיא שפעולת צה"ל בלבנון שלילית מעיקרה. ברוח זו דיווחו ופרשנותם העיבה על הדיווח העורבתי, וכופפה אותו למושגיהם הם. וכך, במקום מדווחים הפכו להיות מפיצי דעותיהם האישיות. המרחק מכאן לתעמולה חד-צדדית אינו גדול.

*

קשה ללמד סניגוריה על האופן שאנשי התקשורת השתמשו לרעה בכוח שבידם. לכותב שורות אלה ידוע על ניסיון בלתי משכנע של נציגי ארגון כתבי החוץ בישראל לסנגר על מעשיהם, שפורסם בשבועון הישראלי Newsview, בגיליונו מיום 12 ביולי 1983. הבעייה רצינית מדי ומחייבת התייחסות מעמיקה יותר מזו של

הערות

1. מעריב וידיעות אחרונות, 25 במארס 1983.
2. יצחק טישלר (עורך): על עיתונאים ועיתונאות. ירושלים, 1976, ע' 333.
3. על המשמר, 15 ביולי 1983.
4. מעריב, 25 במארס 1983.
5. Robert Hershman and Henry L. Griggs, Jr., "American Television News and the Middle East", *The Middle East Journal*, Autumn 1981, pp. 481-99.
6. Charles Z. Wick, "Why isn't TV Covering the Slaughter in Southeast Asia?" *TV Guide*, July 2, 1983.
7. חיים הרצוג, "חופש העיתונות וזכויות הפרט", ידיעות אחרונות, 27 במאי 1983.
8. מעריב, 22 באפריל 1983. למען ההגינות יוזכר מאמר תשובה של שמואל שניצר, "כמה הערות באזני קישון", שם, 29 באפריל 1983.
9. *Time*, May 9, 1983.
10. טישלר, שם.
11. על המשמר, 15 ביולי 1983.
12. הרצאת מערכות (1979), עמ' 378-381.
13. שם, ע' 292.
14. למשל — Julian J. Landau (ed.), *The Media: Freedom or Responsibility*. (B.A.L. Mass Communications Ltd., Jerusalem, 1984). וכן בספרו החדש של זאב חפץ, *Double Vision* — המערכת.
15. David Halberstam, *The Powers That Be*. (Alfred A. Knopf, New York, 1979), p. 407.
16. לירודאקוביץ, "הסקופ קודם להצלח נפשות", מעריב, 25 במארס 1983.
17. *Commentary*, September 1982.
18. סקירה חדשית, דצמבר 1982, עמ' 12-22.
19. *Encounter*, April 1983.
20. הארץ ומעריב, 1 ביולי 1983; ג'רוולם פוסט, 5 באוגוסט 1983.

ובהתאם לכללי האתיקה של מקצועם. חובתם היסודית לדרוש אמת, אחר חקירה ודרישה, ללא סילופים, שומה עליהם לדעת שסלקטיוויות בעייתית גם כשהיא נעשית בתום לב, "מסיבות של עריכה מקצועית". על אחת כמה וכמה כשהיא נעשית מתוך זדון, חוסר יושר, או פניות פוליטיות. על אמצעי התקשורת לתת הזדמנות שווה לרעות שונות ומנוגדות: לאלו של המדינה כמו לאלו של אויביה. כשאנים עושים זאת, וכשהם כופים על צרכניהם עמדה חד-צדדית, פוגעים העיתונאים בעקרונות הדמוקרטיה ובחירויות האדם, והופכים לתועמלנים. באורח פרדוקסלי עלולים דווקא אנשי התקשורת שאינם נוהגים כאוביקטיוויות, לחתור תחת אשיות הדמוקרטיה. עיתונאים הנוהגים כך ובה-בשעה טוענים לחופש הסיקור תובעים לעצמם זכות לעסוק בהטעיית ציבור צרכני התקשורת.

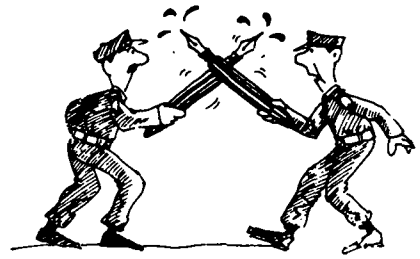
אפשר — והכרחי — למצוא פתרונות עקרוניים וארגוניים לבעיה, מבלי להביא להתערבות ממסדית ומבלי לפגוע בזכות הציבור לקבל מידע. אי אפשר להשאיר את שאלת האמינות של הדיווח התקשורתי בידי אנשי התקשורת בלבד. לאף גורם אחר בחברה הדמוקרטית אין הסמכות היחידה לבדוק את עצמו, ללא אינס-טנציה חברתית אחרת ונוספת. ההשפעה העמוקה שנודעת לאמצעי התקשורת בכלל ולטלוויזיה בפרט, על חייה של מדינה, בזמן מלחמה כבזמן שלום, היא עניין יתור מדי רציני מכדי להשאיר בידי אנשי התקשורת לבדם.

הגיעה העת לפתוח בוויכוח ציבורי מקיף ושיטתי בסוגיה זו. ויכוח משוחרר מתגובות רגשניות לא יסכן את חופש העיתונות. אדרבא, דווקא העדר ויכוח והחשש מפניו הוא שעלול לסכן את מרקם חיינו הדמוקרטי, ויש בו משום סכירת פיות. ויכוח כזה לא ייעצר בגבולות ישראל. יש לו חשיבות בין-לאומית עמוקה מאד. אין ספק שיש לשתף בו הוגי דעות, אקדמאים, אנשי תקשורת ואנשי ממשל מכל ארצות הדמוקרטיה הפרלמנטרית. מן הדין, שדין זה יתחיל אצלנו מפני שישראל הייתה המדינה הראשונה שנחשפה לפגיעה של תקשורת בין-לאומית בלתי-אמינה. גם אנשי התקשורת הרציניים בעולם החפשי צריכים להיות מעוניינים בליבון רציני של סוגיות אלה, ולשאוף למצוא להן פתרונות נאותים, עקרוניים וארגוניים — הן כאנשי תקשורת, המכירים בחשיבותה של אתיקה מקצועית, והן כאזרחים של העולם החפשי, האמונים על קיום ערכיו.

היו"ר והמזכיר של ארגון כתבי-הזרוע בישראל. חומר עיתונאי מקובל גם כמקור להיסטוריונים. מדאיג לחשוב שבעתיד יצטטו מן העיתונים של קיץ 1982, כאס-מכתות לממצאים, וכך ינציחו את העיוור-תים והסילופים האלה גם לדורות הבאים! יש להניח שגם בכל מלחמה העלולה לפרוץ בעתיד בין ישראל לבין אחת משכנותיה, ייערך חלק הגון מן הלחימה בשטח בנוי ובאזור מאוכלס באזרחים. בכל מלחמה כזו תהיה ישראל חשופה לאמצעי התקשורת. ספק אם ניתן יהיה לחסום ביעילות את אזורי הקרבות בפני כתבי החוץ, או למנוע שיגור כתבותיהם. ספק גם אם יהיה משהו בארץ שיציע ברצינות לנהוג כך. חסימה כזו אינה דרך מעשית, ולא כדאי לדרוש בה. יש לטפל בבעיה מנקודות ראות אחרות. שכן אם תחליט ישראל להטיל הגבלות כלשהן על כתבי החוץ תזכה מיד לקיתונות של התקפות והאשמות על פגיעה בחופש העיתונות. במלים אחרות, ישראל תמצא עצמה חשופה וחסרת-הגנה בחזית של סיקור עיתונאי בין-לאומי מבלי שבידה לגונן על עצמה מפני עיוותים בתחום זה.

לשבחם של רבים מאנשי התקשורת בעולם, יש לומר שיש ביניהם כאלה המרגישים לא בנוח על חטאי עמיתיהם בסיקור המלחמה בלבנון. הרגשה זו והעיסוק בצורת הדיווח העיתונאי בכלל, והטלוויזיה יוני בפרט, הם סימן לתקווה: לפחות חלק מאנשי התקשורת ערים לכך שלא רק ישראל נפגעה כתוצאה מן הסיקור המעוות, אלא שגם אמצעי התקשורת הבין-לאומיים נפגעו, ואמינותם התערערה. הם אף מודים עים לכך שהבעיה אינה רק של ישראל, אלא רמתה וערכיה של העיתונות החפשית במבחן. אמינות היא יסוד לאמצעי התקשורת בחברה דמוקרטית וחופשית. עיתונאי שנחשד בדיווח שקרי, לא אוכיין קטיווי, אינו טוב מתועמלן. העובדה שבארצות כה רבות במערב תקפו את אמצעי התקשורת והגיבו על צורת הדיווח, או שנערכו שם חקירות ובדיקות על-ידי מוסדות, ארגונים, או אנשים פרטיים — דבר שלא אירע מעודו לפני כן — מעידה כמה עדים על המודעות לבעיה.

כאן מתעוררת במלוא חומרתה בעיית אחריות אמצעי התקשורת וחובתם כלפי החברה הדמוקרטית. האם זכאית החברה להגן על עצמה ועל ערכיה מפני עיוותים ופגיעות בלתי מוצדקים, והאם אפשר לעשות זאת מבלי לפגוע בחירויות היסוד ובזכויות האזרחים? זכותה של כל חברה דמוקרטית לדרוש שכתבי החוץ ידווחו במהימנות ובדייקנות

ספרא וסייפא

אחריות, סמכות — ואשמה

(תגובה למאמרו של אל"מ שמשוי אלשיב, מערכות 292-293, מרס 1984, עמ' 40)

תא"ל י"י

האשמה תיקבע לפי שיקולי השופטים באותם מקומות וזמנים, או כפי שתכתיב תועלת הצבא, וכדרך כלל על-פי נורמות ונטיות דעת קהל, ומושגים כלליים של צדק אורחי באותו מקום ובאותו זמן.

סיכום

מאמרו המצוין של אלישיב עשה צעד ראשון בניפוץ מושגים מיושנים אשר רובנו מניחים במעורפל ובטעות שאכן קיימים (ומוצאים עצמנו נדהמים כשמ-תברר שהמציאות היא אחרת).

האמור לעיל בא להעמיק עוד יותר בהגעה לסוף ההיגיון של ניפוץ מוסכמות שאינן פועלות בשטח וכדאי לו, למפקד, שיידע מראש מה הוא לוקח על עצמו.

האמור לעיל אינו צריך להבהיל! אפשר וצריך לנהל פיקוד יעיל בתנאים שתוארו, ואולי רק כך ניתן למפקד דינמי להתבטא: סמכות ככל יכולתך, כגודל אישיותך! אלא שבתנאים אלה אנו נדר-שים להיות מפקדים נמרצים, יעילים ומוסריים ללא השוואה, יותר מבצבאו של הקיסר וילהלם, בו היה העולם פשוט והסמכות והאחריות היו, כביכול, מצומ-צמות מאוד, מוגדרות וברורות, וה"מצפן המוסרי" היה, כביכול, בידי "ספר הכללים".

כיום "המצפן" הוא אצל הקצין עצמו, ועליו לדעת זאת.

הגבלת מרחב פעולה. תמיד ראיתי אנשים רציניים מרחיבים תחום סמכותם, לפע-מים עד כדי שינוי מהות תפקידם המקורי, על הסביבה, המקבלת את סמכותם ומצ-ייתת להם. מובן, שבעשותם כך לקחו על עצמם אחריות.

ב. אחריות: כל מה שאתה יודע, אמור לדעת, ובתחום השגתך

הפיסית — הוא באחריותך

האחריות איננה "חובה מוסרית" בלבד, אלא ערך ממשי ו"קשה" שבין אדם לחברו — ובין אדם והארגון שבו הוא פועל.

כבעל תפקיד, סמכותו כשיעור קומתו, אתה נדרש לאחריות כשיעור קומתך ויכלתך — ולא לפי שום "גזרה פורמ-לית". אחריות זו היא מעשית! כקצין ומפקד אינך פטור מהתייחסות והשפעה בכל תחום הידוע לך והוא בתחום השגתך. ההתייחסות הנדרשת תהיה במעשה — או במחול. אי עשייה — כמוהו, לעתים קרובות, כעשייה. ואי החלטה — זו החלטה גם כן.

בדברים מסוימים אחריותך לפעול פיזית, לגבי אחרים עליך לדווח, ובכל מקרה כמעט הכרחי לתפוס עמדה, אם מפני מצפונך היודע הכל ואם מפני הצי-בור הכפוף לך — והממונה עליך.

ידעת — התייחסת — אתה אחראי. לא התייחסת — גם כן! היית אמור לדעת — גם זו אחריות. דוגמאות לא חסרות, ומהזמן האחרון — בוודאי!

ג. אשמה — תיקבע במשפט

בעולם, שבו אחריות היא כוללת והסמכות הנה פונקציה משתנה, ואשר בו — כדברי אלישיב — אין קשר בין אחריות לבין סמכות (ואני מוסיף — הקשר היחיד הוא שיעור קומתך שלך) אין דרך לחזות מראש מי יהיה האשם כשיגיעו הדברים למשפט (משפט המצפון — או הציבור — או בית המשפט).

מאמרו של אל"מ אלישיב עוסק בנושא חשוב מאין כמותו.

רבים מאיתנו, המפקדים, אינם מבהי-רים לעצמם בעוד מועד, את משמעות הסמכות והאחריות הכרוכות במילוי התפ-קיד, ולפעמים מגיעים לדיון בכך רק כשמורגשת משקלה של הצלע השלישית במשולש — האשמה.

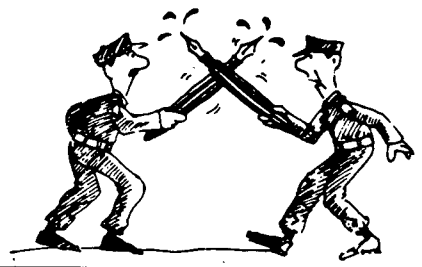
אל"מ אלישיב, במאמרו שהתפרסם במערכות, הציע הגדרות לאחריות ולסמ-כות, שיש בהן השתחררות יפה מן הכב-לים שבתפיסה הביורוקרטית המקובלת. ראיית הסמכות כ"זכות הניתנת למפקד לפעול להשגת מטרותיו", וראיית האח-ריות כ"חובה מוסרית לבצע התפקיד היטב במסגרת הנהלים המקובלים" — הן גישות הרבה יותר משוחררות ואנושיות מתפיסת הסמכות והאחריות כמערכות של נהלים קשוחים ומוגדרים. עם זאת וקצת הגדרותיו של אלישיב באי יכולתן להתקשר למושג — האשמה. האמנם הגדרת האשמה היא הגדרה מוס-רית וסובייקטיבית (אישית) בלבד? לאור זאת, ועל רקע ניסיוני כמפקד, ברצוני להמשיך בכיוון החשיבה של אל"מ אלישיב ולקדם את הגדרותיו בצעד נוסף:

א. סמכות: גודל ה"תפיסה" שלך כבעל התפקיד

הסמכות אינה "זכות", היא "שלל". למרחב הסמכות הגדרה כוללת ביותר, אך למעשה אינו ניתן להגדרה מראש אלא נובע משאיפותיו ומכושרו של בעל התפ-קיד. תחומי סמכותו נקבעים, כמו בטרי-טוריות מחיה של בעלי-חיים, עפ"י איזון הכוחות הדינמי הנוצר בפועל בינו לבין בעלי התפקידים הגובלים עמו.

ראייה: מעולם לא שמעת שהוגדרו לבעל תפקיד פיקודי בצורה ברורה ואפק-טיבית, מרחב וגבולות סמכותו. התפקיד ניתן כ"ציר מרכזי" לפעילויות, אולם ללא

קצין בחיל האוויר.

על "מקומה של מלחמת דבורה ומהלכיה"

(בעקבות מאמרו של שחר שפירא, מערכות, 292-293, מרס-אפריל 1984)

סא"ל (מיל') ד"ר אלחנן אורן

קראתי בעיון את ניתוחי הגיאוגרפיים של ש' שפירא ואת הצעתו לאיכון שדה הקרב, שבו הוכרעו סיסרא וחילו. דא עקא, המחבר טיפל בגורם הזירה של הקרב, ולא בחן את גורם האדם, וקודם כול — את יחסי הכוחות בין האויבים במלחמה, במערכה ובקרב. יתר על כן, הוא פטר עצמו מלבחון את הרקע ההיסטורי המסתבר למלחמה. לדוגמה, הוא העיר — בעמ' 89 — שאינו עוסק בתאריך הקרב, ולא במקומה ובמהותה של "חרושת הגויים" של סיסרא.

אולם נראה שניתוח היסטורי-צבאי של המלחמה, ואף של זירתה ודרכיה, חייב להשיב לשאלות בדבר מניעיהם ומעשייהם של העמים הלוחמים וחילותיהם, שאלות על גורמי האירוע הקרבי, על האירוע עצמו ועל תוצאותיו. ההיסטוריון חוקר את המקורות בבקשו להשיב עליהן — אם בוודאות, ואם בספק או בהשערה — לאור הניתוח של מכלול הגורמים. והרי כמה מהשאלות המתבקשות לאחר הקריאה במאמר בדבר מלחמת דבורה וברק נגד סיסרא:

- על הגורמים למלחמה —
- מה היו מגמותיהם של שבטי ישראל ושל הכנענים, ומדוע פרצה המלחמה?
- מדוע התקוממו שבטי הצפון בהנהגת ברק, אחרי עשרים שנות שעבוד, ומדוע התנדבו-התגייסו שבטי המרכז לעזרתם, בהנהגת דבורה?
- על המלחמה והקרב —
- מדוע הצליחה דבורה "למשוך" (שופט' ד: 7) את סיסרא למקום הקרב שבו בחרה, ומדוע אכן "נמשך" דווקא לשם?
- איך יכלו הלוחמים הישראלים הרג-ליים בקרב זה ל"רכב הברזל" הכנעני,

שנהנה בדרך-כלל מעליונות מבצעית עד כדי כך, שהפיל חיתיתו על כל שבטי ישראל? הן עד ימי דוד מנעו הכנענים, וכן הפלשתים, את התנחלות השבטים בעמקים, או "הורישו" אותם, ברדתם.

על תוצאות המלחמה —

מה השיגו שבטי ישראל בניצחונם הגדול, ומה לא השיגו? למשל, שבט יששכר אשר "בעמק שולח ברגליו", עם דבורה וברק (שופט' ה: 15), נשתעבד למעשה לכנענים "ויהי למס עובד" (בר' מט: 15), ואילו זבולון התפשט מערבה; שבט מנשה — שבטו של גדעון! — נדחק מחלקי נחלתו, אף נתפצל בין שני עברי הירדן, בעוד שבט אפרים הולך ומתחזק ומתפשט.

איך עלה בידי הישראלים לשבור לבסוף את העליונות הצבאית של הכנענים, על עריהם הבצורות ועל רכב הברזל שלהם, ואיך השתלטו על המישורים הפוריים?

ניסיתי להשיב על שאלות אלה ואחרות במאמרי על "מלחמת דבורה וברק", שנתפרסם בשני חלקים במערכות, 224 ו-225; ובמאמרי "ראשית חיל הרכב בממלכת דוד", מערכות 247-248 ניסיתי להשיב על השאלה כיצד גברו הישראלים על הפלשתים והכנענים בהנהגת דוד, וכיצד הרחיבו את התנחלותם ושליטתם בעמקים ובמישור החוף.

הערות נוספות בשולי

"מקומה של מלחמת

דבורה"

סא"ל יהודה זיו

- קדש נפתלי האחרת הנזכרת במאמר הנה "קדש בגליל" המקראית, והיא נמצאת בנ"צ 199279 ולא כפי שצוין במאמר.
- ב. בעונה "שבין זרע לקציר" (עמ' 92), יבשים אמנם, בדרך כלל הקרקע ואפילו רוב הערצים — אך דווקא בסופה צפויים גשמי המלקוש, הפתאור-מיים והעזים. ואילו "שבר הענן" האופייני

מאוד לאזור זה דווקא (אם נזכיר את השיטפון בטברה בשנת 1934 ואת שבר הענן באזור גזית — עין-דור בשנת 1965), מתרחש בדרך כלל בסוף האביב, כלומר בעיצומה של עונת הקציר, שבה אין האיכרים ואף לא הנוודים (העולים עם עדריהם על שדות השלף) פנויים למלחמה... אין אפוא לשלול אפשרות של מלקוש פתע, שתיאורו הוגזם ללא ספק בשירה — על דרך "ליצנציה פואטיקה". כידוע מסבירים את קללת מרוז כסיי-רובם לסייע במלחמה ע"י תצפית ממרום מושבם (בראש הגלבוט) והודעה על סימני גשם קרב ובא!

תיקון טעות

קדש יששכר הנזכרת במאמרו של שחר שפירא (מערכות 292-293, עמ' 89) נמצאת בנ"צ 170218 ולא כפי שהודפס במאמר בטעות.

הופיע :

שאלת היחס בין מדיניות למלחמה היא הסוגיה התאורטית המרכזית בהגות הצבאית המודרנית. קלאוזביץ העלה אותה בנוסחה הידועה "המלחמה אינה אלא המשך המדיניות באמצעים אחרים", ועמדותיו עוררו פולמוס סוער, שבו נטלו חלק גדולי המחשבה הצבאית במאות ה-19 וה-20.

ספר זה מתאר לראשונה את מקורותיה וגלגוליה של מחלוקת מפורסמת זו. כמו כן מועלית בו לראשונה השאלה האם יש בכלל תשובה כוללת, "פילוסופית", לבעיית היחס בין מדיניות למלחמה.

המחבר מוסמך אוניברסיטת תל-אביב בהיסטוריה צבאית ודוקטורנט באוניברסיטת אוקספורד.

ספר זה הנו ראשון בסדרת "מרכז כובר", בימת "מערכות" לעיונים צבאיים.

